

Keetje Tippel

Neel Doff

bron

Neel Doff, *Keetje Tippel*. Meulenhoff, Amsterdam 1974

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/doff001keet03_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / erven Neel Doff

Weet ik veel

Ik speelde alleen op straat toen Tom, de hond van de burens, op mij toe kwam en links en rechts langs mij heenstreek. Hij sprong overeind, sloeg de voorpoten om mijn lichaam en met de tong uit de bek omhelsde hij me, onderwijl schokbewegingen makend.

‘Tom, houd je zoveel van me?’ zei ik, ‘je neemt me compleet in je armen! En ik ben ook gek op jou hoor, Tommie, je bent altijd lief voor me.’ Ik drukte mijn gezicht tegen zijn snuit. Hij likte me en drong steeds dichterbij mij aan. Een vrouw gaf Tom een trap en hij liet mij los...

Waarom doet zo'n vrouw dat? Tom houdt van me, elke keer als hij me ziet is hij blij, en ik ook.

Ik ging in onze stoep liggen. Tom kwam weer op mij af en knuffelde zich tegen mij aan; ik nam zijn grote kop in mijn armen en drukte hem tegen mijn borst. Maar plotseling sprong hij brullend weg - mijn vader had hem met de zweep geslagen. Tegen de vrouw die Tom had weggejaagd, zei hij: ‘Het kind zit de hele dag met onze teef te spelen, die loops is; het beest ruikt dat natuurlijk.’

Ze begonnen te lachen en ik moest van vader naar boven komen. Wat gemeen! Vader wil ook al niet dat Tom mij in zijn poten neemt en likt! Van hem mogen wij elkaar ook al niet aanhalen! En waaróm niet? Moeder en hij hebben geen tijd om 's lief voor mij te zijn, nooit en te nimmer zullen ze mij eens in hun armen nemen. Mag dan niemand van mij houden, mag dan niemand een beetje met me vrijen? Ik zou zo graag eens een hele dag lang bij vader of moeder op schoot zitten, maar moeder loopt altijd met de baby en vader gaat meteen slapen als hij thuiskomt, dus niemand knuffelt

me ooit...

Ik kroop weg in een hoekje, met mijn gezicht tegen de muur, mijn armen in de hoogte en de handen samengebald tegen 't steen aan, en begon onbedaarlijk te huilen.

‘Waarom zit ze nu weer te grienen?’ vroeg vader.

‘Weet ik veel,’ antwoordde moeder, ‘weet ze zélf veel? Ze grient om te grienen.’

En ze lieten me grienen.

Weggelopen

Moeder was de hele morgen bezig geweest ons te wassen en aan te kleden en had geen tijd gehad om aardappels te koken; wij aten wat brood en dronken koffie. Om twee uur kwam ouwe Dientje, een buurvrouw, ons ophalen voor de kermis op de Nieuwmarkt. Wij gingen op stap, moeder met de baby en Dientje met Naatje op de arm; de groten - twee jongens en twee meisjes - liepen hand in hand voorop.

Hoe wij naar de Nieuwmarkt kwamen, die een heel eind van ons huis lag, herinner ik mij niet meer. Zoveel weet ik nog wel, dat wij ons onverhoeds midden in de menigte bevonden; dat voor de kermistenten dames in engelenjurken boven op paarden in geborduurde stroken zijde zaten; dat een man die in de meel was rondgerold met een schorre zangstem stond te lachen; dat de draaimolens, rondom versierd met bebloemde stoffen, ronddraaiden terwijl mannen en vrouwen arm in arm hosten en zongen bij het orgel, dat door trompetjes een wijsje uitschetterde: Hopla met de benen, het zijn geen molenstenen!

Hele troepen dienstmeisjes, met hun hoed over hun mutsje gestolpt en een omslagdoek over de schouders, liepen gearmd met werklui te zingen en te springen van 'hossen, hossen, hossen'. Wit van angst stompte moeder mij voor zich uit: 'Hier blijven lopen, lelijke meid, als je niet oppast lopen ze ons nog onder de voet!' Tenslotte deed ze zo lelijk tegen me, dat ik de hand van Hein losliet en langs een gracht wegrende. Maar opeens besepte ik in paniek dat ik daar alleen stond en de weg naar huis niet wist. Ik klampte een voorbijganger aan.

'Als je hier langs de gracht blijft lopen, kom je bij de Amstel. Daar moet je linksaf en dan vind je je straat wel.'

En inderdaad, toen ik eenmaal aan de Amstel was, kende ik de weg weer. Bij huis aangekomen trok ik aan het touwtje waarmee de deur openging; ik tuimelde onze kelder binnen, maar toen ik hem zo leeg zag, zo helemaal zonder één levende ziel, werd ik zo bang en bedroefd door wat ik had gedaan, dat ik me op de grond liet zakken en daar bleef huilen en om moeder schreeuwen. ‘Moeder, moeke, waar ben je? Moeketje, kom terug, ik zal het nooit meer doen; ik houd van niemand zoveel als van jou, moedertje, kom toch terug, ik ben je lieve meisje, hoor nou toch. Maar je komt natuurlijk nooit meer, en Hein en Naatje ook niet. Moeder, waar ben je, moeder! Kom terug! Als je niet komt ga ik dood!’

Ik had zo al een hele tijd zitten jammeren toen moeder thuiskwam, verwilderd, onder 't zweet en met de huilende kinderen achter zich aan. Ik sprong overeind; zij stortte zich op me om me een pak rammel te geven, maar ik sloeg mijn armen om haar hals, en weerloos omhelsde ze mij toen ook. Allerlei lieve woordjes hakkelend zoenden wij elkaar af, moeder moest ervan hijgen. ‘De kunstmakers hebben je dus niet meegenomen mijn schatje, mijn Keetje, mijn pareltje, mijn fluwelen duifje.’

De baby krijste; Dirk moest een plasje doen; allemaal balkten ze om eten. Maar moeder hoorde het niet en toen zij tenslotte aan het werk ging, bleef ze haar hand langs mijn hals strijken en ik drukte me stijf tegen haar aan, armen om haar rokken. De hele avond, ook toen zij de baby aan de borst nam, mocht ik op haar ene knie blijven zitten, en ondanks het gemopper van vader stond zij erop dat ik tussen hen beiden in sliep.

De overstroming

Wij woonden in een kelder aan de Utrechtsedwarsstraat. Het was nacht. Hein en ik lagen met twee van de andere kinderen op onze strozak op de grond. Wij waren op onze buik gaan liggen, ons gezicht in het kussen gedrukt.

‘Ik zie cirkels,’ zei Hein, ‘ze gaan heen en weer, eerst worden ze groot en dan weer kleiner; ze zijn geel, groen en paars; het lijkt wel of er een lamp achter brandt, zo licht zijn ze...’

‘De mijne zijn rood, blauw en oranje,’ zei ik. ‘Ze worden almaar groter, zo groot als de kamer, en ze draaien heel vlug in de rondte... o, nu veranderen ze, er zijn er nu heel veel, klein en in allerhand kleuren, en dan zijn er nog een heleboel piepkleine lichtjes die met ze meedraaien. Mooi is dat, joh, mooi...! en wat zie jij nu?’

Hein antwoordde niet meer, hij was in slaap gevallen.

Ik hield mijn gezicht nog even in het kussen, maar ik kreeg het kriebelig door de warmte van de lichamen en het bed, en door de vlooiën. Ik ging overeind zitten. Het was donker in ons hol; allen door het venstertje van de kachel en het deksel ervan dat iets omhoogstond, kwam wat licht naar buiten. De grote schoenen van vader, die midden op tafel stonden, leken in het donker heel verschrikkelijk. Mijn broertjes en zusjes waren allemaal in slaap; Hein had ons hondje in zijn armen en de kat had zich tegen Dirk aangesteld. De deuren van de bedstee waar mijn ouders met de baby in sliepen stonden open; het schijnsel van de kachel gleed over het gezicht van moeder dat in de lichte rand van haar nachtmuts zo mager was, zó mager... ik werd er bang van, maar het luide geronk van vader stelde me weer gerust.

Ik ging liggen. Maar rust kon ik niet vinden, ik woelde en huiverde en het leek wel of de strozak nat werd.

‘Moeder! moeder!’

‘Ja, wat is er?’

‘Ik geloof dat Dirk geplast heeft, het bed is kletsnat, 't brandt aan mijn vel.’

‘Wat kan ik daaraan doen? Ga slapen en laat me met rust.’

Ik ging weer liggen. Ik probeerde opnieuw de lichte cirkels voor mijn ogen te krijgen, die me afleidden in de nachten dat ik koorts had of niet slapen kon, maar het lukte niet, ik zakte af naar een toestand van onrust en angst. Mijn ogen durfde ik niet opendoen, ik hoorde onder de meubels geritsel en geruis, en verbijsterd wachtte ik af.

Opeens sprong toen de kat op tafel. Het dier en de schoenen leken mij zo abnormaal groot, van mijn plaats af, dat ze wel drie kwaadaardige monsters schenen...

En intussen werd de strozak maar natter. In pure angst begon ik om mij heen te slaan en mijn hand, die het vlondertje in de kelder raakte, maakte water aan het klotsen.

‘Moeder! moeder, er staat water in de kelder!’

‘Wat - water?’

‘Ja, zég ik toch, we zitten in het water!’

Alle kinderen begonnen te schreeuwen; het water dat totnogtoe alleen maar binnengesiepeld was, leek nu volop binnen te stromen. Vader sprong uit bed en vloekte vreselijk omdat hij met zijn voeten in het nat stond. Hij tilde ons allemaal in de bedstee waar we zo goed als we konden een plaatsje zochten: Dirk aan de voeten van moeder en ik aan die van vader. Een van zijn voeten hield ik in mijn armen om me veiliger te voelen, en zo sliepen we in.

Ik werd wakker door het kabaal dat vader in de morgenvroegte maakte: gebogen staande om zijn hoofd niet te stoten tegen de balken van de zoldering, was hij bezig hout-

blokken te plaatsen en daar planken overheen te leggen, zodat wij tenminste konden lopen door onze kelder, waar het water tot boven de plint was gestegen.

Toen we waren opgestaan, bleek de hele straat in opschudding te wezen, want door de overstroming stonden alle kelders blank en hoewel dat voor de bewoners niets nieuws meer was, krioelden ze overal rond om te zien hoe hoog het water stond en hoe men het van kelder tot kelder de baas wou worden. Moeder was te opgewonden om iets te ondernemen, ze stuurde ons niet naar school en maakte geen eten. Mina en ik volgden haar van de ene kelder naar de andere, maar zij stuurde ons al gauw naar huis terug om op de kleintjes te letten.

Wij ploeterden een tijdje in het water rond. Toen bond Hein een touwtje aan 'n stok, bevestigde er een haakje aan dat hij van 'n haarspeld had gemaakt en zittend op een stoel begon hij in het slikwater te vissen. Dirk schoof op z'n achterste over de loopplanken en haalde met zijn handen, die blauw zagen van de kou, een nest dode muisjes op, door het water vanonder de kast vandaan gespoeld. Hij vond ook nog een halfdode rat, en almaar op z'n billetjes langs de planken schuifelend toonde hij ons vol trots het dier dat nog ademde. Toen gleed Dirk het water in; ik kon hem niet tegenhouden, hij was te zwaar... Dus ging ik op zoek naar moeder die nog langs de kelders rondtrok om er kommetjes koffie te drinken, en die met tegenzin meeging om Dirk uit het water te sjoeren.

Hein en hij begonnen te beven over hun hele lijf. Moeder stopte ze in bed, waar ze blauw van de opkomende koorts heen en weer rolden. Zelf nu ook koortsig, begon ik te huilen: moeder legde me bij de jongens, wierp wat kleren over ons heen en tegen elkaar aangedrukt lagen wij gedrieën te klappertanden. De koorts schokte door ons lijf en we rilden alsof er rijen mieren door onze aderen trokken. Zo wachtten

wij op de hete koorts, die pas in de namiddag opkwam. Toen wisselde onze kleur eerst langzaam van blauw naar roze, en vervolgens naar vuurrood; wij gooiden het dek van ons af, sloegen onze armen om ons heen, duwden ons van elkaar af en spreidden de benen om wat koelte te krijgen, terwijl we hijgden van dorst. Moeder, die in haar ene hand een kaars hield om de donkere bedstee wat te verlichten, gaf ons met de andere wat water.

Tegen de avond zakte de koorts. We lagen er met z'n drieën als vodden bij, en moeder kon ons maar één sneetje zwartbrood geven om weer op krachten te komen. Sindsdien heeft de koorts jarenlang achtereen op geregelde tijden toegeslagen.

Ons hondje was verdwenen. We dachten dat hij ontkomen was. Een stank van verrotting vervulde onze kelder en werd van dag tot dag sterker; vader en moeder meenden dat we in een of andere hoek zeker nog dode ratten zouden vinden. Toen het water was weggetrokken gingen ze op zoek en ontdekten het halfvergane lijkje van ons hondje, dat onder de bedstee was verdronken.

De nieuwe schoenen

Hein en ik kwamen van de stalhouderij. We waren in de zevende hemel: vader had voor ons allebei een paar schoenen gekocht van dik zwaar leer, en twee maten te groot voor de groei. Wij liepen als pauwen de Nieuwendijk af, helemaal opgewonden van geluk en aan één stuk door over de schoenen pratend. Onze voeten sloften er bij iedere stap uit en weer in. We gingen natuurlijk ook op een stoeprand zitten om de veters opnieuw vast te maken.

Toen ik thuiskwam, stond het klamme zweet op mijn voorhoofd. Ik deed mijn schoenen uit: mijn hielen waren helemaal opengeschaafd. Maar ja, wat zou dat! Ik kon die schoenen wel drie jaar dragen, had de vrouw gezegd, dus wat kon me dat velletje van mijn hielen schelen? Alles liever dan de klompen van moeder afdragen, waar ik om werd uitgelachen en waar ik trouwens steeds in viel. Hein zat ook naar zijn voeten te kijken: bij hem bloedden de tenen.

‘Maar wat hindert het, 't zijn prachtschoenen: leer zo dik als een vinger, en hárd dat het is! 't Zijn knotsen! En de mijne gaan ook drie jaar mee, die vrouw heeft het van alle twee de paren gezegd, niet alleen van de jouwe.’

Wij stopten vlug een prop papier in de neus en klommen de schoenen weer in om ze aan onze vriendjes op straat te laten zien.

Die avond gingen Hein en ik kreunend en steunend naar bed, zo'n pijn deden onze ontvelde voeten. Vader was woest. Wie had ooit zulke kinderen meegemaakt! Als zijn moeder voor hém een paar klompen had gekocht, was hij daar zo blij mee geweest dat z'n voeten af hadden kunnen vallen eer hij klaagde.

‘Ik breng ze terug, dat zal ze leren!’

Wij sprongen uit bed.

‘Nee, vader, vadertje, nee hoor, niet terugbrengen, 't zijn onze mooie schoenen, ze doen helemaal geen pijn!’

En Hein en ik verborgen de schoenen onder onze strozak. En elke keer als we wakker werden, voelden we of ze er nog wel waren.

Stadshitte

‘Jij krijgt je eten straks wel, breng eerst je vader maar wat, en schiet op, het is laat.’

Met blote voeten in klompen, wild haar en vuur in de ogen rende ik de Haarlemmerdijk langs met het eten voor vader nu in de ene hand, dan in de andere. De knoop van de lap waar het pannetje in zat, was zo groot dat ik hem niet omvatten kon, zodat ik de doek naast de knoop vast moest houden. Ik had er om twaalf uur zullen zijn en het was al half een: moeder had veel te lang staan kletsen bij de aardappelboer.

Ik rende dus door de straffe zon die recht op mijn blote hoofd priemde - er was geen vlokje schaduw op de straat. Vader stond mij al op te wachten. Zodra hij me uit de verte zag aankomen holde hij op me toe, rukte het pannetje weg en gaf me een trap, terwijl hij me uitschold: ‘Smerige meid, nooit gewassen en altijd over tijd!’

Ik viel op een stoep, huilde tot mijn strot droog was en keerde toen door de zon terug. Ik was gek van de hitte, maar evengoed bleef ik in het midden van de straat lopen om geen hinder te hebben van de stank van riolen en rotte vis die uit de sloppen en keldertjes walmde.

Hè, stel je voor dat ik nu midden op de hei was en met nicht Kaatje tot aan de heupen door de beekjes kon lopen, of moerbeien kon zoeken in de duinen, of spiernaakt op het strand liggen en de golven tegen me aan laten botsen! Maar ja, je kon daar nóg zo op je gemak zijn met al die ruimte om je heen, moeder voelde niets voor een hutje op de hei; zij had de stad en de winkels nodig, en dus had ze net zo lang gezeurd tot we naar Amsterdam terug waren gegaan... Daar-

ginds had niemand op mij gescholden omdat ik vuil was; in de zee en de beekjes word je trouwens weer schoon, ook zonder zeep, terwijl je hier met een beetje water in een kommetje altijd goor blijft...

Ik stortte onze kelderwoning in - wat een opluchting! Je kon zeggen dat er weer wat orde in mijn hoofd kwam. Ik plofte op een stoel, de benen over de kant, mijn hoofd over de leuning, en zo uithangend en uitpuffend voelde ik mijn kalmte en behaaglijkheid weer terugkomen. God, wat zalig om uit de zon te zijn! Hier drong ze nooit door, het was donker en koel, gewoon verrukkelijk; het water siepelde langs de muren, de planken vloer was nat... en met wellust streek ik er mijn brandende voeten over. Als ik, zoals ik hier nu zat, kon eten en drinken...

‘Moeder, waar zijn mijn aardappels in azijn?’

‘Kind, je snapt wel dat ik de kachel niet kon laten branden om ze warm te houden.’

‘Maar ik heb ze liever koud, met lekker veel azijn!’

‘Gut, had ik dat geweten!’

‘Waar zijn ze? moeder!’

‘We hebben ze opgegeten, ik dacht dat je ze warm wou hebben. Maar hier heb je een sneetje brood.’

Scheldend at ik het op.

Moeder ging naar de kast en schonk iets in een kopje.

‘Hier, maar zeg het niet aan de anderen, anders is het op vóór ik het weet.’

Het was karnemelk. Nooit heb ik, wanneer dan ook, iets gedronken wat me zo heeft opgekikkerd. Ik nam zo kleine teugjes als maar kon, om er des te langer mee te doen. Daarna kroop ik in mijn liefste houding op de stoel en begon te dagdromen over een wereld waar overal schaduw en karnemelk was, maar dan volop, kunnen vol... en ik liet mijn voeten op de vochtige vloer rusten en gleed met mijn handen langs de muur waar het water nooit uit wegtrok.

Trommelen op de Beurs

Ik was tien, Naatje vijf. Wij liepen op het Damrak te spijbelen en gingen er de lege stroopvaten langs, waar wij de restjes met onze vingers uitveegden. Plots viel het mij op dat veel vrouwen met kinderen, in hun goede kleren, de richting van de Dam uit gingen. ‘Naatje, vandaag is vast de Beurs open...’

Sinds lang bestond een gewoonte dat de Amsterdamse kinderen op bepaalde dagen in het jaar in de Beurs mochten spelen en trommelen, maar wij hadden dat nooit zelf meegemaakt.

Wij volgden de stroom en jawel, die hield stil bij een van de kleine zijdeuren van de Beurs. Toen de deur opening glipten wij met de anderen naar boven en belandden in een hele grote zaal. Bijna alle kinderen waren met hun moeder of met de meid en hadden speelgoed bij zich. In rijen van vier of vijf breed liepen zij achter elkaar over de galerijtjes die aan weerszij van de zaal lagen. Sommigen droegen molentjes van rood-wit-blauw stijf sitspapier op een stokje, met in het midden een oranje strik; anderen sloegen op blikken trommeltjes of hadden ratels in de hand, en droegen papieren steken. De meisjes liepen trots met houten poppen tegen zich aangedrukt en de jongetjes bliezen op toeters van blik.

Naatje en ik, blootshoofds, ongewassen, in lompen en volgekliederd met stroop, hadden niets. Wij volgden de rij gretig en probeerden met de kinderen te praten om hun rateltje te lenen, want wij wilden ook wel rrrarrará maken. Ik vroeg een meisje even haar pop te mogen vasthouden omdat ik de mijne zogenaamd vergeten had, maar niemand wilde ons aan z'n speelgoed laten komen. Na een paar rondjes ver-

lieten we de rij; we zeiden niets meer en keken alleen maar hoe die jongens en meisjes langsgingen, stralend van plezier dat ze daar met hun mooie speeltjes mochten rondkuieren. Maar weggaan wilden we niet. Er waren ook moeders die hun kinderen boterhammen en koekjes gaven, anderen lieten ze uit popperige bekertjes melk drinken, die ze in een fles hadden meegenomen.

Naatje werd onhandelbaar en wilde niet meer voor- of achteruit; en ik, ik voelde me doodmoe en bedroefd... Uit schaamte nam ik Naatje hard bij de arm om weg te gaan, maar zij begon te huilen en te stampvoeten. Het lukte mij alleen haar mee te krijgen door haar een molentje te beloven voor de volgende week maandag, als er nog kermis was.

Op de Nieuwendijk bekeken wij het mooie speelgoed in de uitstalkasten, maar het zei ons niet veel: het waren spoorwegen van gelakt metaal, tollens zo groot als theepotten, poppen als kinderen van drie, met echt haar en ogen die nogal eng open en dicht gingen, en vergulde kinderserviesjes. Nee, daar zouden we toch nooit mee kunnen spelen, je zou daar ik weet niet hoeveel guldens voor moeten betalen, en vader verdiende er maar drie in de week...

Op de Haarlemmerdijk klommen wij het stoepje van 't speelgoedkeldertje af, en dáár bloeiden we pas op, bij de beschilderde houten poppetjes, doosjes kralen van allerlei kleur, geverfde kindertoeters, ratels en aardewerk serviesjes met groen glazuur.

‘Naatje, Naatje, moet je kijken!’

Naatje bleef stom en stokstijf staan en wees hardnekkig op een rateltje en een molentje van papier.

Er stond ook een doos vol in hout gesneden poppetjes, die maar twee cent kostten. Ik nam mij voor om maandag zo'n poppetje te hebben, hoe dan ook, want ik was vastbesloten om de laatste maandag van de kermis naar de Beurs te gaan, ik met een pop en Naatje met haar ratel. ‘Ik zal er een hele

lange jurk voor maken, dan zien ze niet dat het maar zo'n kleine is.'

Ik had een week de tijd. Als moeder mij boodschappen liet doen en er bij het wisselgeld een losse cent zat, drukte ik die achterover, of als ik er een op de tafel of de kast zag liggen, griste ik die weg. Ik verborg ze op een plankje aan de binnenkant van de grote houten schoorsteenmantel. Vier had ik er nodig, twee voor het molentje en twee voor de pop. Die voor de pop had ik al gauw bij elkaar. Ik kleepte haar in een sleepjurk, gemaakt van een vod, en zette haar een hoedje op van karton bespannen met tule, afkomstig van een muts van moeder, en opgesierd met een kippeveer waar ik wat hoekjes uit geknipt had - een Tudorkapje heette dat. Naatje zette ik papillotten in; mijn eigen natuurlijke krullen wies ik weg met water en draaide mijn haar daarna in allemaal vlechtjes om het 'op z'n Engels' te hebben.

's Maandags deden we of we gewoon naar school gingen: ik met mijn haardos over de rug waaierend en met m'n witte voorschoot dat ik 's zondags niet had vuil gemaakt, en Naatje met haar bruine haar in krullen. Maar zodra we de brug over waren, haalde ik mijn pop vanonder mijn rok tevoorschijn en stapten wij de speelgoedkelder in om het molentje te kopen. We waren klaar voor de Beurs!

O, de vreugde, de trots, de koude rillingen die door ons heengingen toen we de zaal binnenstapten, waar wij ditmaal net zo waren als de anderen: ik, die mijn pop met twee vingers en de duim vastklemde en haar sleep over mijn hand gedrapeerd had, en Naatje die haar molentje liet draaien. We werden niet langer met argwaan bekeken en de kinderen lieten ons hun speelgoed even vasthouden in ruil voor het onze. Er was zelfs een mevrouw die ons een half krentenbolletje gaf omdat wij met haar kleine jongetje speelden. We waren helemaal verrukt dat wij nu eens geen afkeer wekten, maar op voet van gelijkheid stonden en zelfs bewonderd

werden, want ze bewonderden ons haar, waar ik al mijn kunst aan ten koste had gelegd. Wij bleven tot de Beurs gesloten werd; toen gingen wij terug over de Nieuwendijk met het kleutertje tussen ons in, terwijl de moeder achter ons liep. Bij de Haarlemmerbrug gingen zij een andere kant op; ze zei dat we lieve kinderen waren.

Sinds die tijd zorgde ik ervoor dat er altijd een paar centen op mijn geheime plankje lagen, niet alleen voor speelgoed, maar ook voor het kaftpapier van mijn schoolboeken dat nogal eens vernieuwd moest worden. Moeder kon me niet altijd de cent geven, die een vel papier kostte, en als de kaft vies was trok de meester mij aan de oren en sloeg me met de liniaal op mijn vingers, die ik uitgestrekt vóór hem moest houden.

Uit logeren

Ik was toen twaalf. De derdedaagse koorts had me ondanks de kinine verschrikkelijk ontsteld en de dokter verklaarde dat alleen verandering van lucht me kon redden. Mijn ouders beslisten dat ik een paar dagen zou doorbrengen in Haarlem, bij een tante, en ze meenden dat ik oud genoeg was om alleen te reizen. Wij kozen voor de reis een dag dat ik koortsvrij zou wezen: moeder wies mijn kleren, gaf een paar dubbeltjes mee en ik ging naar de trekschuit achter de Haarlemmerpoort.

Het schip werd getrokken door twee jagertjes. Hoewel de koeien al op het land waren en de schapen in de wei huppelden, was het nog heel koud. Ik klom de roef in en tuurde lange tijd met veel plezier door de raampjes waarachter het water op gezichtshoogte tegen de kiel sloeg.

In Haarlem werd ik afgehaald door mijn neef die een beetje stotterde en al meteen goed nieuws bracht: hij zou me diezelfde avond nog meenemen naar Hillegom, waar hij in de bloemenpluk werkte.

‘Jij ziet nooit bloemen, is 't wel? Nou, dan zul je nu je hart kunnen ophalen.’

‘O jawel, ik loop vaak naar de Hogedijk, waar het gras vol bloemen staat.’

‘Die bloemen, dat is niets vergeleken met wat ik je zal laten zien.’

Tante ontving me heel vriendelijk. Wij deden ons maal met aardappelen en rijst, die in één pot waren gekookt en waar ze een bord groentenkliekjes doorheen had gedaan. Het was warm en lekker. Mijn tante had in de familie de naam dat ze ‘grosig’ was en dat ze koste wat kost goede

zwier wilde maken. Zelf vond ik dat ze gewoonweg beter kookte dan de anderen: als zij aardappels kookte smaakten die naar eierdooiers en als moeder het deed, naar zeep.

Tegen de avond kwam een hondekarretje met twee dieren, gemend door een boer, ons ophalen. Mijn neef zette me midden in de lege manden op de kar, stopte wat jutezakken om mij heen en we vertrokken.

Het weer was nu iets zachter. Het werd al vroeg donker en de weg leek me in de duisternis erg lang, maar nu en dan woeien er wolken vol van zulke heerlijke geuren over, dat ik mijn hoofd hoog boven de zakken uithield en met breedopen mond gulzig de lucht indronk, die mij een gevoel van rust en welbehagen gaf. Spoedig begon ik te zingen, psalmen en liedjes die ik van school kende.

‘Hee, hee, nichie, je bent klaar wakker, je bent niet meer ziek!’

‘Zing maar, meiske,’ zei de man, ‘zing maar door...’

En ik jubelde het uit van vrolijkheid.

Bij het dorp nam het karretje landweggetjes, het holde over brugjes, ging rechts en tweemaal links, en hield toen stil voor een klein huisje. Mijn neef hielp me bij het uitstappen en we gingen binnen. De kamer waar hij me binnenschoof was blauw geschilderd als Delfts aardewerk; op de vloer lagen gevlochten matjes en in het midden een groot geel zeildoek met oranje rand. Op de tafel, die voor het raam stond, was eten klaargezet; boterhammen met Edammer kaas en koffie. Een boerenvrouw met muiltjes aan haar voeten, een heel stel rokken om en op het hoofd een kap van witte tule, heette mij welkom.

‘Zo, is dat het zieke meiske... Nou, ze mag gezien worden, je zou niet zeggen dat ze de kwaaië koorts had.’

‘De geur heeft haar al opgeknapt, ze heeft onderweg gezongen als een nachtegaaltje.’

‘Kom maar, meiske, hier staat eten en drinken, en dan

naar bed.’

Het was voor mij een hele belevenis, met zoveel vriendelijkheid behandeld te worden.

‘En waar wil je het kind laten slapen?’ vroeg de man.

‘Ze kan wel bij mij slapen,’ antwoordde mijn neef, ‘maak maar geen drukte, ik weet dat jullie geen bed over hebben.’

Mijn neef en ik klommen over een ladder naar zolder waar vers stro op de vloer lag, en nadat hij mij m'n schoenen en bovenkleren uit had laten doen, dekte hij me toe met de enige deken. Toen blies hij de kaars uit, deed z'n jas en schoenen uit en legde zich te slapen.

Nooit was ik zo gelukkig geweest als die dag. Door het dakraampje zag ik de maan en de sterren; de wonderlijke geur drong door de kieren de zolder binnen en ik voelde mij zo intens dankbaar dat ik een goede daad wilde doen: en ik, die anders nooit bad, ging op mijn knieën liggen en zei met dringende stem het Onzevader en het Weesgegroet. Nog éénmaal snoof ik de diepe geur in, die me bijna bedwelmde. Ik dacht eraan hoe Keesje en Klaasje in ons krot lagen te slapen, vlakbij het riool en naast de ton die als plee moest dienen... en ook hoe ik morgen weer de koorts zou hebben en niet naar de bloemen zou kunnen gaan... en toen begon ik te schreien. Mijn neef werd er wakker van en vroeg wat er mis was. Ik vertelde het hem.

‘O kindje,’ stotterde hij, ‘jij zult de bloemen zien, zo zeker als wát; ik zal je erheen dragen, met een deken om je lijf gewikkeld.’

Hij legde zijn armen om mij heen en wij sliepen in.

Toen ik de volgende morgen ontwaakte was mijn neef al weg. Er stond een waskom met water klaar, met een handdoek en een kam ernaast; ik wies mij zo zorgvuldig als ik maar kon en klom de ladder af. De boerin was alleen thuis. Ze gaf mij te ontbijten; daarna kwam mijn neef binnen voor

'n tweede hap, die hij snel naarbinnen sloeg om mij mee te kunnen nemen. Direct buiten de deur straalden de bloemen mij al tegemoet, ik begon te rennen en riep: 'Paardebloemen! allemaal paardebloemen!'

Mijn neef en de boer stikten van de lach. Toen ik vlak bij de bloemen was, zag ik dat het geen paardebloemen waren.

'Het zijn narcissen, zusje.'

'Maar wat veel, wat een boel!' schreeuwde ik, 'een heel veld vol, en nog een, en nog een...' Sprakeloos draaide ik mij rond. Maar opeens hield ik stil, alsof ik duizelig geworden was.

'En daar! en daar!'

Voor mij strekte zich een veld van blauwvioletten bloemen uit, waarvan de geur opsteeg die mij de vorige dag haast bedwelmd had; daarnaast lag een ander reuzenvierkant met dezelfde bloemen maar nu in roze, en dan nog een veld in lila, en dan witte, purperen, vleeskleuren velden... De bewondering kreeg me zo te pakken dat ik zinneloos rondrende en pas stopte toen ik voor een veld bloedrode tulpen stond, haast zo ver als ik kon kijken, met daarnaast rood en geel gestreepte tulpen, ook witte met een besenrood randje, en links en rechts, voor en achter, almaar velden vol tulpen, hyacinten en narcissen...

De boer, die schik had in mijn opwindings, was achter me aan gekomen. Snikkend wierp ik mij in zijn armen.

'Ik wil geen koorts, anders kan ik de bloemen niet meer zien...'

'Hou je maar stil, meisje, je krijgt geen koorts meer.'

Het was tien uur en de koorts was niet opgekomen.

Mijn neef en de boer gingen aan het werk, ze haalden de hyacintenvelden uit. Zij risten heleboel bloempjes van de trossen omdat die elkaar verstikten en wierpen ze op hopen. Mooi dat ze waren! Er lag een hele grote berg blauwe kelkjes op 't zwarte af, dan een stapel rode en lichtpaarse, en ber-

gen en bergen andere... Moeder had verteld dat de mensen in de buurt van Luik, waar zij vandaan kwam, bloemkelkjes op de processieweg strooiden ter ere van de Lieve Vrouw. ‘Hadden ze 'n paar kruiwagens vol van deze afgeplukte bloemen, wat zouden ze dan een prachtige, geurige weg voor de moeder van God kunnen maken...’

Ik wilde mijn neef helpen, maar de geur van de bloemen was zo zwaar dat ik er helemaal bleek van werd.

‘Doe dat maar niet, zusje, profiteer jij d'r maar van.’

De koorts kwam niet op en toen we tussen de middag naar huis kwamen, zei de boerin wonder hoe goed ik er uitzag.

Het duurde vier heerlijke dagen. Op een morgen laadde de boer zijn hondekar vol manden met tulpen, hyacinten en narcissen voor de stadsmarkt. Hij zette mij op een paar zakken neer en wij gingen naar Haarlem. Bij het binnenrijden van de stad trok hij uit een van de manden een boeketje met tulpen die ik boven alle andere bewonderd had.

‘Hier, meiske, voor jou.’

Het waren drie reusachtige dubbele bloemen, paarsachtig en wit gemengeld: ze hadden me bijna verlegen gemaakt, zo statig vond ik ze - en ze heetten Overwinnaar. Daar deed hij nog drie ivoorwitte met roze-violette baantjes bij, die Bruidssluiertje heetten.

Mijn tante bracht me direct naar de trekschuit en nog vóór de middag kwam ik in Amsterdam aan. Bij het aan wal gaan had ik het gevoel dat ik een grote schat achterliet, die mij een ogenblik had toebehoord en die mij nu voor altijd afgenomen was. Die paarse, lila, roze en gouden velden waren mooier geweest dan het kasteel van Doornroosje of de koets van Assepoes - niet te vergelijken! In sprookjes kwam nooit iets van geuren voor, maar nu kon ik mij het geluk niet meer anders dan in geuren voorstellen. Sinds ik dat aroma aan mijn lichaam had gevoeld en het mij dag en

nacht niet had verlaten, wat ik ook deed, wilde ik er geen afstand meer van doen; het leek mij onmogelijk nog ergens van te houden zonder die geuren erbij... Maar ik hield toch ook van Keesje en Klaasje? En als ik Naatje papillotten inzette zou ik hun kunnen vertellen over het wonderland waar ik vier dagen in had mogen leven... de Overwinnaar! de Overwinnaar...! En zou het loszittende tandje van Dirk er al uit zijn...? Bruidssluier... Naatje, kijk, dit is nu de Bruidssluier... Ik draag mijn boeket hoog voor me uit, dat ze het meteen zien... Morgen is het zondag, dan moet de huur worden betaald...

Om zo vlug mogelijk bij hen te zijn, begon ik op de Haarlemmerdijk al op een sukkeldrafje te lopen. Toen ik, met de bloemen voor mij uit gestoken, onze steeg binnenkwam, sneed de stank van het riool mij de adem af en de reuk van het tonnetje die mij op de drempel van de kamer tegemoet sloeg, deed me half stikken. De kleintjes krielden op mij toe, maar ik duwde ze weg en zei:

‘Moeder! die stank!’

Ik week uit naar de steeg en kwam als opgejaagd weer binnen.

‘Moeder! moeder! die stank...’

‘Je bent gek, 't is niet erger dan anders.’

De kleintjes hadden zich op mijn bloemen gestort en scheurden ze uiteen, krijsend en vechtend om er zoveel mogelijk van te bemachtigen.

Al gauw voelde ik kippevel opkomen. Het rillen, dat aan de koorts voorafging, begon opnieuw. Ik kroop in de bedstee en kronkelde er ineen met m'n kin tegen m'n knieën, terwijl mijn tanden klapperden van de koorts die mij weer in zijn macht had.

Loopkind

Flesjes rondbrengen, flesjes met een stukje goudpapier over de kurk, en rode en blauwe en paarse doosjes, allemaal in een vrolijk mandje om niets te beschadigen, dat is echt werk voor mij. En als ik de medicijnen bij de klanten heb afgegeven, moet ik een beetje op het dochttertje van twee letten. 't Is een leuk kind, dat meisje; maar goed ook, want lelijke kinderen dat is niets voor mij.

Beleefd ben ik ook. Als ik heb aangebeld en er wordt niet opengedaan, blijf ik een hele tijd wachten voor ik 'n tweede maal bel. Als de meid dan aan de deur komt, zeg ik: 'Vrijster, de complimenten van de apotheker, ik kom een flesje brengen' - of een doosje natuurlijk. Ja, de complimenten doe ik er altijd bij, en 'vrijster' is ook goed: ik hoor het de slaggers vaak tegen de meiden zeggen en dan lachen ze, dus dat is in orde.

Ik werk in een grote zaak. Weliswaar op de Zeedijk, maar vlak bij de Nieuwmarkt; de verdachte huizen zijn veel verderop. Er is een hulpapotheker die ik meneer moet noemen, hij is dus geen bediende zoals de meiden. Kun je nagaan: twee meiden en ik, het loopmeisje... En dan zijn er nog acht kinderen in huis, zes jongens en twee meisjes. De oudste jongen, van tweeëntwintig, is student, dus helemaal een meneer, en het jongste meisje is pas twee. De tweede zoon is op de militaire school, óók een meneer dus. Nog een andere leert voor apotheker.

Bet, de keukenmeid, heeft ons dat allemaal verteld terwijl moeder en ik op mevrouw wachtten, toen wij kwamen vragen of ik er mocht komen werken. Ze is een echte mevrouw, helemaal geen juffrouw of kortweg vrouw zoals dat mens

van de kruidenier.

Ik moet er om acht uur 's morgens aan de slag. Ik krijg zestig cent in de week, tussen de middag eet ik er brood en om vier uur ben ik klaar. Niet gek om te beginnen! Maar goed, ik ben ook al twaalf...

Toen ik er voor 't eerst heenging, rilde ik van de puntjes van mijn haren tot mijn tenen toe - van de spanning natuurlijk. Ik moest al meteen 'n tamelijk grote fles naar de Kloveniersburgwal brengen, pal naast het Trippenhuys, dus heel dichtbij. Het was voor boven, zei de hulpapotheker. Ik belde dus aan de deur die mij de goede leek, en zei:

‘Vrijster, de medicijn voor juffrouw X.’

‘Voor boven moet je de andere deur hebben, dit is huis.’

En de vrijster sloeg de deur voor mijn neus dicht. Ik belde bij de andere ingang. Een dame trok de deur van boven af met een touw open en gilte woedend:

‘Nu heb je alwéér beneden gebeld, elke keer als iemand van de apotheker komt is het raak! Als dat nog éénmaal gebeurt ga ik naar een ander, zeg hem dat maar! Wat hebben de burens ermee nodig dat ik medicijnen krijg? Zet de fles maar op de trap, en denk erom dat ik niks meer van de apotheker nodig heb als hij geen mensen kan sturen die boven van beneden kunnen onderscheiden!’

Nou, als dat bij ons in de buurt was gebeurd, dan had die ouwe vetbult wat van me te horen gekregen: als je altijd medicijnen nodig hebt, komt dat doordat je zo rot bent als een mispel! - Maar ik antwoordde niet en zei ook geen woord tegen de apotheker: al waren de deuren niet te onderscheiden geweest, ik had toch maar de schuld gekregen. Ik was echt een beetje uit m'n hum.

Na terugkeer moest ik naar een slager in 'n steegje bij de Nieuwendijk, drie pond kalfsborst halen. Drie pond! Ze zouden wel begrijpen dat ik niet bij de eerste de beste diende. Bij die slager kwamen alleen armelui uit de omliggende

stegen om er klieken lillerig vlees te halen, en ik maakte inderdaad precies de indruk die ik me had voorgesteld. Dat herhaalde zich iedere dag. Nu was het zo dat ik, het trotse loopkind, dat vlees enkel moest halen omdat Bet de keukenmeid zich schaamde om naar dat onaanzienlijke beenhouwerijtje te gaan, met haar gesteven rok van bedrukt katoen, haar hagelwitte schort en haar fijngeplisseerde kornetje. Maar goed, dat merkte ik pas later. Al het andere kocht zij zelf, want ze krabbediefde op alle boodschappen een paar centen; ze had me zelfs voorgesteld om een stuiver op de prijs van het vlees te leggen, die we dan samen zouden delen. Maar nadat ze mij goed in de ogen had gekeken, voegde ze eraan toe:

‘Dat was natuurlijk maar een grapje, want als mevrouw je onder handen zou nemen, zou je zó toegeven.’

Lina, de kindermeid, was al vijf jaar in het huis. Ze kwam de kinderkamer op twee hoog bijna niet uit; ze zat daar op de twee meisjes te passen terwijl ik de flesjes rondbracht, eindeloos linnengoed verstellde en het beddegoed streek dat op de buiten gewassen werd en ongestreken terugkwam. Alleen voor het eten kwam Lina naar beneden en dan zat ze altijd uit te varen tegen meneer, mevrouw, de jongens, het vele werk en vooral de hulpapotheker die boven aan tafel mocht zitten en van alles mee-eten. Hij wel!

‘Door de week moet hij bij het ontbijt gewoon boterhammen eten, maar 's zondags krijgt hij toch broodjes, leverworst en peperkoek. Wij krijgen nooit iets anders dan grote sneden bruin- en wittebrood. Tussen de middag krijgt hij ook van alles, en wij enkel kaas: kom daar maar eens de dag mee door! En wat we 's avonds aan vlees krijgen, hou op! En dan die eeuwige gestoomde aardappels met uien... mijn buik lijkt het korps van de tamboers en pijpers wel!’

‘Maar ik krijg 's middags niet eens kaas,’ zei ik.

‘Ja hoor 's, jij bent het loopkind maar, je bent niet van het

huis en je hebt geen recht op meer.’

Op de tussenverdieping, waar het gezin overdag verbleef, moest ik vaak met de meisjes spelen. Mevrouw zat praktisch altijd aan een of ander borduurwerkje voor de jurkjes van de kinderen. Zij liepen altijd in het wit en mevrouw maakte de jurkjes zelf. Ze breide ook met een heel dunne steek witte en blauwe kousjes die de meisjes boven hun lakschoentjes in dezelfde kleuren droegen. Als ik met het jongste kind op mijn arm liep, keek ik naar mevrouws handen: hoe speelde zij het toch klaar, al dat fijne borduurwerk? Ik zou alles op de wereld gegeven hebben om ook te leren borduren; jammer genoeg was het enige wat mevrouw tegen me zei, dat ik op de kinderen moest letten.

Maar mijn grote vreugde, mijn extase in die kamer was een van de beide alkoven die erachter lagen, vol planken met boeken erop en bovendien een slordige stapel boeken op de grond. Ze waren van de jongens: schoolboeken waar ik niets van begreep, maar vooral kinderboeken met plaatjes. Elke keer wanneer mevrouw de kamer verliet omdat ze voor bezoek naar de salon moest of als zij de laden en kasten in haar slaapkamer opruimde, begon ik er met intens plezier in te graaien. Een van de jongens, Willem, die elf jaar was, liet mij m'n gang gaan en begon te sissen als hij zijn moeder hoorde naderen.

‘Als ik je mag zoenen, mag je alle boeken lezen en zal ik uitleggen wat er staat.’

Nou, zoenen, dat mocht hij ook wel zó, want hij had prachtig blond haar met een hoge kuif, een gladde roze huid en een heldere stem - enfin, net zoals rijke kinderen dat nu eenmaal hebben.

Zingen kun je niet leren

Willem is me d'r ook een: nu zijn nichtje van acht te logeren is, vraagt hij me niet of ik wil lezen, hij kijkt niet eens naar me om. Hij zoent maar, hij zoent 'r de hele tijd af, en waar iedereen bij is. Met mij doet hij het stiekem: waarom? Omdat ik zijn nichtje niet ben, omdat ik niet even netjes gekleed en gewassen ben, of omdat ik boodschappen loop...? Had ik haar mooie jurk en schoenen, dan zou ik er veel beter uitzien dan zij: mijn gebit is goed, de ene tand niet groter dan de andere, zoals bij haar, die een gouden beugel in haar mond heeft om ze bij elkaar te houden. Ze heeft bruine haren, bruine ogen, rode wangen; nu ja, alles bij elkaar is ze best om aan te zien en ze is Willems nichtje, dus hij mág haar zoenen...

Gerrit, de zoon van dertien, stond gisteren bij de kruidenier hiernaast, samen met een jongeheer die even groot is als hij en naar dezelfde school gaat. Ze keken naar me en ik hoorde Gerrit zeggen:

‘Net een kanarie, ook als ze zingt. Mijn moeder zegt dat haar geluid fantastisch is.’

Ze vinden mijn zingen dus prettig. Ik heb daarom de hele morgen in de keuken lopen galmen, dezelfde leuke liedjes die ik 's zondags in de Plantage hoor, als ik langs de tuinen wandel waar dames met blote keel en blote armen op een verhoging staan te zingen: ‘Martha! Martha!’ en ‘Zo gij gelooft aan 't heilig woord, spreek, Rosa, spreek dan niet.’

Op het plaatsje leunden de strijksters en de schoenmaker uit de ramen en riepen dat het mooi was. Maar in huis liepen Udo, de zoon die studeert, en Frans die op de militaire school is, te ijsberen in de salon waar ze werken en die naast

de keuken ligt. Zij lezen en schrijven daar - dat noemen ze werken. Later zijn ze naarboven gegaan omdat ze het niet meer konden uithouden. Toen ik ook boven moest zijn en nog altijd zong, keken ze mij aan alsof ik een ruit had gebroken, maar zeiden niets. Ik wou nog doorgaan met zingen toen ik er met de kleine meid uit moest. Toen zijn de zoons snel weer naarbeneden gegaan en heeft mevrouw gevraagd of ik nog niet moe was, omdat ik de hele ochtend al gezongen had tot de ruiten ervan rinkelden en hun hoofd ervan dreunde.

Ach ja, nou weer hun hoofd! En moet je háár horen, als ze aan de piano zit te zingen, een kakelende kip is er niks bij. Alles wat wíj doen vinden de rijken lelijk, en wat ze zelf doen, mooi...

Toen Willem van school kwam, vroeg ik hem of hij mijn zingen ook lelijk vond.

‘Nee hoor, en moeder zegt ook dat je een goede stem hebt en dat 't jammer is dat je hem wel nooit zult kunnen ontwikkelen.’

‘Ontwikkelen? Maar ik hoef mijn stem niet te ontwikkelen - die héb ik. Wat praat jij nou voor onzin... Zingen kun je niet leren, zegt mijn vader die zelf zingt zonder het geleerd te hebben, het is een gave van de natuur.’

‘Maar Keetje, als je nu...’

‘Ach welnee, 't is net als met je nichtje, als je lelijke tanden hebt dan helpt een gouden beugel ook niet.’

‘Maar Keetje...’

Ik liep weg, smiet de deur achter me dicht en ging naar zolder waar ik meer dan een uur bleef pruilen. Maar, dacht ik tenslotte, ze zijn toch vriendelijk gebleven en mevrouw heeft háást niks gezegd. Allen - zingen doe ik niet meer; ik had gedacht hun een plezier te doen en jawel, alles wat ik zeg of doe valt altijd verkeerd. En dan mijn stem ontwikkelen! Is ze soms niet goed genoeg, heeft iemand er soms hin-

der van gehad? Het is ook nooit goed... laatst nog, toen ik voor de baby een papieren molentje had meegebracht, zei Bet dat ik een spiering uitgooide om een kabeljauw te vangen... Mina dacht dat ik mijn oude lint uit gierigheid niet aan Naatje wou geven; maar als je iemand iets cadeau doet moet het keurig zijn, en dat lint was oud en vies... En dan dat jongetje dat een blikken karretje aan een touwtje meetrok. Het touwtje laat los zonder dat hij het merkt en zijn speeltje blijft staan; ik pak het op om het terug te geven en meteen begint een vrouw door het raam te gillen:

‘Hé, smerige meid, wil je dat wel laten, zo'n kind zijn speelgoed weg te nemen!’

Zie je, zo werd ik voor dief gescholden terwijl ik het karretje juist terug wilde geven. Niemand begrijpt wat ik wil. Ik ben net zo lief alleen en lees...

Gisteren heeft Willem mij zo'n mooi boek te lezen gegeven, - over koningin Esther, die ze vóór haar huwelijk een jaar lang met reukolie hadden ingewreven... lodderein natuurlijk, en kokosolie... Gos, wat zal die lekker geroken hebben! Toen hebben ze haar hele mooie kleren aangetrokken en op de trouwdag is ze flauwgevallen van angst voor haar man, koning Ahasverus... nou, kan ik me best voorstellen: op de prent had hij zulke woeste, rollende ogen... En later redt ze haar volk dat in de ellende zit en in gevangenschap zucht. Had ik ook gedaan! Als ik door heel braaf en vlijtig te zijn ons allemaal eens rijk kon maken, vader, moeder en de kleintjes! Vader zou paarden krijgen, moeder bestellingen voor kantwerk, en voor de kleintjes zou ik net zulke kleren kopen als de kinderen hier hebben. En de jongens zou ik houten paardjes geven. Zelf nam ik dan twaalf mooie jurken en vierentwintig poppen, en een alkoof vol boeken, net als Willem en Gerrit.

Koningin Esther was een jodin, daarom heette ze ook Esther. Ik zou koningin Keetje wezen... Keetje? Nee, voor een

koningin is dat niks. Kee, Kee... Ketelina. Dat klinkt: koningin Ketelina... Ik had dan een kroon en een sleep, en samen met Mordechai, die dan mijn oom was, zouden we toekijken hoe die vuile schoft van 'n Haman werd gehangen...

‘Keetje! Keetje!’

Lina roept.

‘Naar beneden, en vlug!’

Daar kreeg ik een mand vol flessen en doosjes, en ik ging de zieken weer af.

Hele bijzondere prentjes

‘*Het leven van Rembrandt van Rijn*. Is dat mooi, Willem?’

‘Ja, dat zul je vast mooi vinden. Rembrandt is onze grootste schilder.’

‘Wat schilderde hij dan?’

‘O, portretten, schilderijen met joden uit de bijbel en anatomische lessen; hij heeft ook de nachtwacht geschilderd die zijn ronde doet, en hij heeft etsen gemaakt, heleboel etsen.’

‘Etsen, wat zijn dat?’

‘Hoe ze gemaakt worden weet ik niet zo precies, dat moet ik een vriend vragen - daarna vertel ik het jou wel. Maar dit hier is een ets, van Rembrandt nog wel: De vlucht naar Egypte. Weet je wat dat is, de vlucht naar Egypte?’

‘Ja natuurlijk, uit de bijbelse geschiedenis... Kijk, het ezeltje en Maria met het kindje Jezus, en Jozef loopt ernaast... Is dat nu een ets? Het zijn dus prentjes, maar gewone zwarte.’

‘Wel prentjes, maar hele bijzondere. Ik weet nog niet hoe het in elkaar zit. Je moet mijn vriend horen, als hij erover praat!’

‘Het ezeltje bevalt mij het meest, hij draagt Maria en het kindje zo gedwee op z'n rug. Vind je het ook geen lief ezeltje?’

‘Ja, maar je moet over etsen heel anders praten. Mijn vriend weet daar alles van... Weet je dat Rembrandt in de Jodenbreestraat heeft gewoond?’

‘Hier in de jodenhoek?’

‘Ja, vlak bij de brug.’

‘Was hij een jood?’

‘Nee, maar mijn vriend zegt dat hij de joden zo mooi kon schilderen omdat hij ze alle dagen zag.’

‘Dan ga ik toch zijn huis eens bekijken.’

‘Daarna is hij in de ellende gekomen en moest hij verhuizen naar de Rozengracht in de Jordaan.’

‘Hé, hij zat in de ellende en daar schrijven ze dan boeken over! Dat wil ik weleens lezen. En waar zijn die portretten en andere schilderijen gebleven?’

‘De meeste hangen in het Trippenhuis.’

Iemand riep: ‘Willem, Willem, vlug, kom, 't is tijd voor school!’

Willem ging ervan tussen; ik klom de trap af en nam mijn mand vol flesjes en doosjes.

Eerst ging ik naar het huis van Rembrandt. Toen ik de brug over was zag ik het meteen, aan de rechterkant, want er stond op geschreven: Hier woonde Rembrandt. Ik ontdekte er verder niets bijzonders aan, het was een huis als alle andere, maar het deed me toch iets, dat een man die daar zo lang geleden had gewoond en in de ellende was gekomen, die stoep op en af was gegaan en achter de ramen naar de joden had gekeken om ze te schilderen. Hoe was het mogelijk, dat iemand die vuile joden met hun ontstoken ogen wou schilderen? Hij moest van ze gehouden hebben, zeker omdat ze arm waren. Ik hield ook van ze, want 't zijn goeie mensen... Mij had hij misschien ook wel geschilderd, want ik zag er niet beter uit dan zij... Ik ga direkt ook in het Trippenhuis kijken. Vader moet er vaak vreemdelingen heenrijden: hij zegt dat je, als de deur opengaat, schilderijen ziet met mensen in kleren zoals ze die eeuwen geleden droegen.

Ik werkte mijn boodschappen zo gauw mogelijk af en bewaarde die van de dame naast het Trippenhuis voor 't laatst. Toen ging ik de brede stoep op en wilde naar binnen. Een man, die op een krukje zat, hield me tegen met zijn hand.

‘Wat kom je hier doen?’

‘Ik wil de schilderijen en de prentjes van Rembrandt zien.’

‘Jij? Je hoepelt nu meteen op, of ik zál je rembrandten!’

Vort, scheer je weg en vlug, of heb je dubbeltjes om te betalen?’

Hij duwde me de deur uit en gromde: ‘Waar haalt zo'n kind het vandaan?’

Toen ik uit zijn bereik was spuugde ik naar hem en schold hem uit voor rotvent. En aan vader zou ik zeggen dat hij er geen klanten meer heen moest brengen. Had je ooit! Kon hij me niet eventjes stiekem binnenlaten?

Toen ik terugkwam bij de apotheek, waren Bet en Lina helemaal in de war. De afgelopen nacht waren de hulpapotheker en de grote zoons uitgegaan en heel laat teruggekeerd. Een van hen had bij zijn thuiskomst vreselijk overgegeven, nog wel over het buffet, maar niemand wilde toegeven dat hij het was geweest. De meiden vertikten het de plas op te dweilen en durfden ook niet bij mevrouw te gaan klagen, en nu wilden ze mij ervoor op laten draaien.

‘Ik doe het niet, ik ben het loopmeisje, ik ben niet van het huis, het is jullie zaak!’

‘Je wilt niet? je zúlt!’ gilte Lina, wit van woede. Ze greep de emmer met water en door mijn vingers om het hengsel heen te knijpen wilde ze mij dwingen hem vast te pakken. Maar ik gaf hem een schop zodat hij over de pas gedane keukenvloer tolde, ik rende de deur uit en ging naar huis. Iedereen gaf me daar gelijk, Mina voorop, en ik ging niet naar de apotheker terug.

Ik dacht aan het boek over Rembrandt dat ik nu niet kon lezen, en ook wel een beetje aan Willem, maar niet veel. Tenslotte was hij van de rijken. Moeder besloot dat ik maar weer naar school moest: ‘Daar is dat kinderachtige nest nog 't beste opgeborgen.’

De hinkepink

‘Vader komt maar niet thuis, hij zal de helft van z'n geld wel weer zitten verdrinken. Ik kan echt niet naar hem op zoek gaan, Klaasje zit nog altijd met die buikpijn; ga jij es kijken, Keetje, of je hem niet vindt bij de Drie Druifjes, of bij de hinkepink, of ergens anders.’

Ik erop uit. Bij alle caféramen probeerde ik eerst door de spleten van de gordijnen te loeren en daarna luisterde ik of ik vader soms hoorde zingen, want hij had een vrolijke dronk, vader. Bij de hinkepink hoorde ik zijn stem, nogal opgewonden: ‘Mijn paarden zijn me zoveel als kinderen! Ze zijn goed, verstandig, en ik zal je zeggen: om me in hun box een plaatsje te geven om uit te rusten, gaan ze expres een beetje opzij.’

Hij had 'm om, maar was niet echt dronken. Ik deed de deur op een kier en keek eerst hoe ik ontvangen zou worden.

‘Ha, Poeske,’ riep hij zodra hij me zag, ‘je komt me halen, kind, kom maar binnen.’

Ik ging binnen. Meteen deed het mij weldadig en behaaglijk aan; het was er warm en licht, de planken vloer was met wit zand bestrooid en op de toonbank stonden ketels met koffie, thee en chocola te dampen. De hinkepink, met haar gesteven muts, haar witte jak en zwarte rok waarover een wit schort, droeg haar juwelen van goudfiligraan en haar ketting van granaat, die ze alleen op zaterdagavond, zondag en maandag opdeed. Ze glimlachte naar me:

‘Ach, die kleine meid, ze komt haar vader opzoeken! Een kop chocola voor de jongejuffrouw! Wat heeft ze een mooie haren, Dirk, zo'n meisje doet je eer aan!’

Vader had me op schoot genomen.

‘Kijk eens, je chocola!’

Trekkend met haar been bracht de hinkepink een kop chocola waar de damp afsloeg, met een biskwietje.

‘Nou, de merrie had een gezwel aan d'r been, en de dierenarts beweerde dat het een bloeduitstorting was en liet het met allerlei zalfjes insmeren. Maar nee hoor, het hielp niks. Overdag, als het dier werkte, kon het helemaal niets bijzonders oplopen; toen ben ik een nacht bij haar gebleven, en jawel, ze rustte precies met die plek op haar hoefijzer. Ik heb bij de zadelmaker een stevig kussentje met een riem besteld en dat deed ik 's avonds om de hoef. Na drie dagen was er niks meer te zien. Om de dieren te leren kennen moet je ze goed waarnemen, dan leer je ze net zo goed begrijpen als je kinderen. Leen, nog een bittertje!’

Hij liet me proeven. En omdat ik mijn kop chocola al leeg had en alles mij hier verrukkelijk aandeed, proefde ik terwijl vader zat te praten nóg eens aan het glas.

Hè, wat is het hier lekker! Tegen vader aangeknuffeld zie ik alles heen en weer deinen, maar mooi dat het is, en de zingende mensen en de hinkepink zijn mijn vrienden. Hoor, daar zingt vader ook, niemand heeft een stem als de zijne. En dan ga ik ook zingen: Wilhelmus van Nassouwe...

‘Nee, dat niet,’ zegt vader, en hij zet in: ‘In 't groene dal, in 't stille dal, waar kleine bloempjes bloeien...’

Met heel hoge stem neem ik het over.

‘Hoor eens, wat een nachtegaaltje; die heeft een fortuin in haar strot.’

De een na de ander waren de klanten vertrokken, meegetroond door hun vrouwen.

‘Dirk,’ zei de hinkepink, ‘ik geloof dat je er goed aan doet om met de kleine naar huis te gaan, en loop niet te dicht langs de wallekant.’

‘Goed, Leentje, goed. Kom, Poeske!’

Wij gingen naar buiten. Ik gaf vader een hand. Het was beginnen te sneeuwen en opeens liet ik hem los en maakte sneeuwballen om hem ermee te bekogelen. Hij begon te lachen als een gek, zich op de dijen slaand: ‘Wacht maar, schoffie!’ En toen begon hij op zijn beurt te gooien tot mijn oren ervan tuitten. We lachten dat het schaterde en maakten een grote omweg, elkaar in de sneeuw achtervolgend. Ik trok ergens belletje en we gingen ervan door alsof het oudje dat daar woonde ons achternazat.

Toen walste ik naar hem toe. Hij greep me onder de armen en begon fluitend met mij te dansen: hij liet me pirouetten draaien onder zijn arm door, met onze vingertoppen tegen elkaar. Dan liet hij me los en walste ik voor hem uit terwijl hij me, steeds nog fluitend, volgde en zelf ook danspassen maakte. En zo zwierden we door, tot achter in het slop, voor onze deur. Ik hief de klink op: de kaars was op, het vuur uit. Moeder, nog altijd bezig met het huilende Klaasje, ging woedend vóór ons staan, schreeuwend van kwaadheid en mij trappen verkopend. Vader en ik zeiden niets meer, helemaal ademloos door dat geweld. Ik kroop vlug in het stro, bij de kinderen, en vond het misselijk dat je nooit eens plezier mocht hebben. Vader speelt bijna nooit meer met ons en áls hij het doet, nou, dat zie je... Als ik groot ben, ga ik ook zo gauw ik kan naar een café: daar is het warm, licht en gezellig, en hier...

Vader was heel gauw in bed gestapt en ik zag moeder, met griezelig vertrokken gezicht, koortsachtig zijn zakken legen.

Moeders juwelen

Ieder jaar als de lente kwam werd moeder neerslachtig en onrustig, want dan moesten de lommerdbriefjes worden vernieuwd voor wat zij in haar geboortestad had liggen: haar juwelen, haar mantel en haar sjaal. Als zij het geld niet had, leende zij het, ze liet ons vasten of versjacherde onze kleren, maar dat het geld voor de verlenging er moest komen, was zeker. En helemaal opgewonden beschreef ze ons voor de honderdste keer haar oorbellen en haar broche.

‘Op het bovenstuk zit een hartje en de hangers zelf zijn van filigraanwerk met drie glinsterende gouden slingertjes erop, dan nog een klaverblaadje met drie vierkante nopjes eromheen en tot slot vijf stralen, net of ergens licht uit schijnt. De broche is van zigzagwerk in filigraan met een groot blad in het midden, ook met nopjes en stralen eromheen en er hangen drie hartjes aan. Toen ik nog meisje was heb ik jaren gespaard om dat allemaal te kunnen kopen, en toen het mij evengoed niet lukte het bedrag bij elkaar te krijgen, ben ik naar de juwelier gegaan en heb ik aangeboden er een kanten kraag en zakdoek bij te geven, en dat vond hij goed... Mijn mantel is gemaakt van een hele zware bruine stof en heeft een driedubbele kraag; de sjaal is van witte kasjmierwol met roze en groene versiersels - eigenlijk is het een halve sjaal, maar als je draagt zie je dat niet. Twintig jaar ligt dat nu al bij Ome Jan; of ik het ooit terugzie is de vraag...’ en er vloeiden grote tranen over haar mooie gezicht.

‘In elk geval heb ik weer verlengd, ze kunnen mijn bullen niet verkopen.’

Zolang we op de wereld waren hadden we ieder voorjaar hetzelfde verhaal gehoord en dezelfde klachten. Als ik

droomde dat ik Fleur-de-Marie was die door Prins Rodolphe ten huwelijk wordt gevraagd, dan droeg ik altijd de juwelen en de halve sjaal van moeder...

Op een avond kwam Mina, die een tijdje slecht verdiend had, met hoogrood hoofd, stralende ogen en een opgetogen gezicht binnen. Toen ze langs de tafel liep zag ze dat moeder alweer voorgetekend had hoe de juwelen eruit zagen.

‘Hebt u zich daar weer de hele avond mee op zitten winden?’

En terwijl ze moeder aankeek, zag ik op haar gezicht een uitdrukking van zo innig medelijden als ik nooit bij haar verwacht had. Ze ging op moeder toe, fluisterde haar iets in het oor en gaf haar een papiertje dat moeder vast in de handen klemde. Zij begon Mina te kussen alsof er nooit een eind aan hoefde te komen.

Drie dagen lang wachtten wij in koortsachtige spanning af. Toen kwam het pakket.

Moeder was niet in staat om het touwtje los te maken en dus deden wij het. Uit een dot schrale, vergeelde watten kwamen de sieraden tevoorschijn; moeder tilde ze met de vingertoppen omhoog, betastte ze en bekeek ze van alle kanten terwijl haar oogleden aan één stuk door knipperden van de zenuwen; toen hield zij de juwelen vóór zich om ze ons te laten zien.

En prullen dat het waren! Monsterlijke oorhangers van zeker tien centimeter; een broche zo groot als een handpalm, van volkomen zwartgeworden filigraan, waar hele magere roodachtig-gouden motiefjes op waren aangebracht, 't leken wel een soort schilletjes. Zulke lorren droegen allen kermisvrouwen...

‘Afschuwelijk!’ riep ik uit, ‘maar de mantel!’

We pakten verder uit. Er kwam een zwaar kledingstuk van stijve, grove wol tevoorschijn, met drie over elkaar genaaide pelerines... hij ging van hand tot hand en wij, kinde-

ren, wisten niet hoe luid we moesten verkondigen wat 'n kreng het was. En de sjaal...! een armoedig vod, zoiets als de bedelares bij de kerk om haar middel geknoopt had.

Vader, in hemdsmouwen, stond met de armen over elkaar toe te zien en zijn blikken gleden van moeder naar ons en terug: zij was helemaal van haar stuk en bleef haar bezit met de grootste omzichtigheid behandelen.

‘Laat ze kletsen, Cato, je juwelen zijn mooi, héél mooi, nog net zo prachtig als toen je ze kocht, en je ze zondags droeg als we gingen wandelen... Er was in de hele stad geen tweede te vinden zoals jij, Cato, als je je hemelsblauwe jurk droeg met de crinoline eronder, je witte sjaal met dat oosterse motief en je Brabantse kanten muts met die bruine strikken en witte bloemen erop. Van je oren was alleen het benedenstukje te zien met je hangers die langs je schouders streken... God, wat was je mooi, Cato; als je uitging was er geen gendarme-vrouw te zien, ze hielden zich allemaal schuil, uit jaloezie. Doe je oorbellen aan, Cato, en je sjaal, ik wil je zo weer zien...’

‘Nee,’ antwoordde ze verlegen, ‘nee, mórgen, dan ben ik ervoor gekleed.’

‘Nee, Cato, doe ze aan: ik wil zien dat je nog even mooi bent als toen.’

Met trillende vingers deed moeder de oorhangers aan, ze sloeg de jaal om, stak de broche op en ging voor vader staan.

Hij bekeek zijn vrouw. Zijn gezicht vertrok in een afschuwelijke grijns om niet te hoeven lachen, maar het werd hem te machtig, hij brak in een schorre lach uit... toen sloeg hij zijn arm om moeder heen, trok haar op schoot en samen begonnen ze te schreien.

Wat die twee zich toch aanstelden... was dat nou alles, waren dat die mooie dingen van toen ze jong waren, waarover we avonden zonder eten en zonder licht waren doorge-

zaagd? Die belachelijke dingen, waren die nou om groots op te gaan? Hadden ze werkelijk gedacht dat ze, daarmee opgetut, mooi waren? Hadden ze zo ooit van elkaar kunnen houden? Nee - ach, dan was het tegenwoordig toch allemaal mooier en beter! Huilden ze omdat die oude tijd voorbij was?

Waren die mensen met hun rimpels en hun witte haar wel ooit jong geweest? De mensen zeiden dat ik op moeder leek; maar het was toch niet mogelijk dat zij er zo had uitgezien als ik, of dat mijn hoofd eens op het hare zou lijken...

Mina en ik keken elkaar aan en ons schouderophalen betekende hetzelfde - ze waren belachelijk. 't Was ook geen gezicht dat oude mensen bij elkaar op schoot zaten te grienen.

Mina's blik was hard en koud, de mijne moet het ook geweest zijn. Maar de kleintjes stonden allemaal om vader en moeder heen en huilden mee.

Bij de hoedenmaakster

‘Moeder, alstublieft, laat me daar werken, een gulden in de week is toch niet niks! Ik ben groot en op school word ik behandeld als een bedelaarskind omdat ik geen nette kleren draag. Een gulden in de week, dat is de hele huur...’

Ik zat erop te spinnen weer de stad in te kunnen gaan, net als toen ik bij de apotheker werkte, weer in de verte de draaiorgels te horen, de wind door mijn haar te voelen spelen en alles net als de grote mensen te doen terwijl de anderen, de kleintjes, op school zaten waar je verging van de dorst en je zelfs niet naar buiten mocht als je je vingers opstak... Nee, deze keer zou ik er wel voor zorgen dat ik niet naar school terug hoefde... Maar dat zei ik natuurlijk niet tegen moeder. Ik zeurde net zo lang tot zij toegaf en ik loopmeisje bij een hoedenwinkel mocht worden. Ik ging er op een maandagmorgen heen. De hoedenmaakster nam me met kille blik op.

‘Heb je geen hoed? En niets om je hals? Als je die tenminste nog gewassen had...’

Ik kreeg een zwaar pakket vol stukken zeep om naar het andere eind van de stad te brengen. Dat was een tegenvaller voor me, omdat 't geen hoeden waren: hoeden naar de dames brengen leek me bijna net zo mooi als ze zelf te mogen dragen. Ik hoefde er maar aan te denken en er ging al een rilling door me heen.

Toen ik terug was, gaven ze mij een grote houten doos vol hoeden en een half dozijn adressen en kwitanties. Ik moest weer de hele stad af. De doos was zwaar: ik droeg hem aan mijn linkerarm, die ik met mijn rechterhand extra steun gaf, en met voorovergebogen lichaam liep ik de straten af terwijl

de doos bij elke stap langs mijn heup schuurde. Iedere keer als ik hem opende en ik de hoeden zag, vol strikken, veren en bloemen, was ik vol bewondering, en met de uiterste zorg en eerbied haalde ik de hoed tevoorschijn die ik moest afleveren.

Bij het eerste adres gaf men, behalve de zes gulden van de rekening, vijf cent die ik zelf mocht houden. Dat ging goed, daar kon ik net een broodje met leverworst voor kopen... nee, ik zou het geld aan moeder geven, dan kon ze zien dat ik heel veel kon verdienen.

Op een ander adres kreeg ik weer vijf cent. Kijk een aan, op die manier zou ik nog meer verdienen dan vader en dat mispunt van 'n Mina, die elke week jankte dat ze haar uitzogen, als ze dat ene kwartje van haar verdienste moest afdragen. Dat kon ik nu in drie dagen verdienen en op die manier zouden we best zónder haar kunnen... En dat vader zijn fooien verzoop! Dat begreep ik niet, het was veel leuker om ze op tafel te kunnen leggen, dan ging er iets gloeien van binnen...

Toen ik tussen de middag naar huis kwam om te eten, maakte ik snelle stappen net als de groten en bleef ik niet stilstaan om met de kinderen te praten, zoals ik de dag tevoren nog gedaan had... Ik heb een betrekking, ik moet net zo lopen als de werklui die naar huis gaan, vlug-vlug, om klokke één weer op het werk te zijn...

Ik telde mijn tien centen op tafel uit, waar iedereen bij stond.

‘Mooi zo, ik leg ze opzij tot je genoeg hebt om een jurk te kopen,’ zei moeder, ‘de hemel weet dat je er een nodig hebt!’

‘Nee, het is voor het huishouden! Daar heb je veertig turven voor, of twee kop aardappels, of twee witte kolen of een pond rijst...’

‘Welja, we kunnen er het hele gezin van te eten geven!’

's Middags moest ik er tweemaal met de grote hoeden-

doos op uit. Ik droeg hem nu eens aan de ene, dan aan de andere kant en mijn rug stond helemaal krom.

‘Het lijkt wel of ze de trekschuit moet slepen,’ zei meneer (die niets in de zaak deed) lachend.

Alleen om vier uur ging ik even op een stoep zitten om mijn boterham te eten.

Toen het op Pasen liep, ging het bezorgen van de hoeden door tot soms één uur in de nacht. Wat de fooien betreft was het heel ongelijk. Uitgerekend op de deftige grachten kreeg ik nooit wat en ik beschouwde de mensen die daar woonden als harteloze rijkaards. Toch ving ik eens op dat een dame achter in een gang het geld van de rekening aan de huisbediende gaf en er nog iets bij deed, zeggend: ‘Dat is voor het meisje!’ Daarna verdween zij weer in een kamer. De knecht liet het in zijn zak glijden.

‘Hier is het geld,’ zei hij.

Ik ging, maar zodra hij de deur had gesloten schold ik hem luidkeels uit voor schoft en afzetter.

Na korte tijd waren mijn heupen helemaal ontveld en had ik de blaren op mijn voeten staan. De hoeden zeiden me niets meer: het was juist de schuld van die stomme prullen voor de rijken, dat alles me pijn deed.

Het meisjespensionaat

Ik moest de eerste verkoopster vergezellen naar een meisjespensionaat, waar men wat hoeden ter keuze wilde zien. Ze liet me vijf passen achter zich lopen met twee houten dozen, die mijn huid tot bloedens toe schuurden. Ze droeg een grijze japon met schuine blauwe banen en daaroverheen een korte mantel waar je haar rijgschoenen van goudbruine lasting onder zag, met vierkante neus en afgelopen hoge hakken. Ze had gele wenkbrauwen, groene ogen met lange witte wimpers en een hoog maisblond kapsel dat bekroond werd met een grijze hoed met roze en blauwe linten - het model heette 'Pamela'. Haar garen handschoenen waren vuil en versleten, vol gaten zelfs; ook droeg ze een piepklein parasolletje met heel lange stok. Zoals ze voor me liep, met naar voren geslingerd lijf vanwege de hoge hakken, wou ze er kennelijk deftig en belangrijk uitzien. Vaak glimlachten heren haar toe.

Aangekomen bij de Oude Zijds Achterburgwal laat ze mij een hoge stoep opklauteren, ze belt en wij worden door een kiertje van de voordeur binnengelaten. Maar weet ze het dan niet - dit is een hoerenkast! De vrouwen zitten hier de godganse dag achter het raam of lopen voor het huis om mannen te lokken; elke keer als ik er langsga houden ze mij in de gaten.

We werden in een zijkamertje gelaten, waar twee vrouwen zaten, van wie één zeer oud was. Ik deed de dozen open; ze slaakten gilletjes van bewondering en begonnen direkt de hoeden op te zetten. Ze hadden iets te lage kapsels, maar de eerste verkoopster stak de kammetjes er wat anders in en riep, de handen in elkaar slaand:

‘Ja, zo is het precies goed! Beeldig! Het wit van de hoed laat uw frisse teint zo goed uitkomen!’

‘Ja, daar hebt u gelijk in. Ik neem hem.’

Toen stak een dame haar hoofd door de deur.

‘Kunnen we kijken?’

‘Ja, kom binnen.’

Drie anderen volgden haar. Ik bekeek hen nauwkeurig: jazeker, het waren hoeren - maar sjiek! sjiek! Zijden jurken, hoogopgestoken blonde en bruine kapsels, en wat een prachtige huidskleur! Nu, ik wist wel dat 't uit een doosje kwam, maar wat rook het lekker!

Zij pasten alle hoeden.

‘O, dat grijs met die vergeet-mij-nietjes!’

‘Ik neem die met de gele linten en de rozen...’

Eén van de vrouwen nam me bij de kin en zei:

‘Hm... hoe oud ben je?’

‘Dertien.’

‘Nog 'n jaar of twee, drie, en ze is een schoonheid.’

Ze gaf me wat zuurtjes.

De eerste verkoopster was druk in de weer: ze hielp met passen, strikte linten, trok lokjes onder de hoeden tevoorschijn en zwenfelde zo heftig aan haar eigen ‘Pamela’ tot die haar bijna over de ogen zakte. Tenslotte verkocht ze vijf hoeden inplaats van twee, zoals ze had gedacht: ze kostten twaalf gulden per stuk en werden contant betaald. Ik kreeg voor mezelf een kwartje en nog meer zuurtjes. Maar toen we buiten stonden zei ik:

‘Ik dacht dat we naar een meisjespensionaat zouden gaan, maar dit was een bordeel.’

‘O, wij noemen het altijd pensionaat om het platte woord dat jij gebruikt te vermijden.’

‘Maar wat zegt u dan tegen een echt pensionaat?’

En toen er geen antwoord kwam, vervolgde ik:

‘Ik wist niet dat wij aan hoeren verkochten.’

‘O, maar dit zijn hele sjieke - menige deftige dame zou willen dat ze hoeden van twaalf gulden had. En we gaan toch niet naar de Zeedijk, dus... Met een van de dames heb ik trouwens Frans gesproken, heb je gehoord?’

Ja, dat was zo en ze waren allemaal erg netjes en vriendelijk geweest, en ze hadden zo lekker geroken! Waarom zeggen de mensen eigenlijk dat ze oneerbaar en onfatsoenlijk zijn? Alweer een leugen...

Bij de brug liet ze mij weer achter zich lopen. In de zaak waren ze in de zevende hemel dat we de vijf duurste hoeden los waren.

Toen ik het verhaal 's avonds thuis vertelde, zei moeder ook dat ze juist aan die vrouwen haar kanten kraagjes en zakdoeken het makkelijkst verkocht had, dat ze royaal en goedhartig waren, dat ze haar meer dan eens te eten en te drinken hadden gegeven en soms meer hadden betaald dan ze gevraagd had.

‘Nou, maar dan... Eén heeft me gezegd: nog twee of drie jaartjes... Mina is drie jaar ouder dan ik, waarom wordt ze geen hoer...? Ik dacht altijd dat ze de zakken van de mannen leeghaalden. De eerste verkoopster sprak heel beleefd tegen ze, helemaal niet zoals tegen de werkster die ze een lui varken noemt, wanneer het atelier niet snel genoeg is opgeruimd.’

‘Jij bent nog een kind, jij weet niets van die dingen - hou je daar dan ook niet mee bezig. En vooral niet als Mina in de buurt is, hoor je! Wie weet wat die nog in d'r hoofd zou halen...’

‘Maar...’

‘Mond houden, begrepen?’

Ik zei niets waar Mina bij was, maar eenvoudig omdat ik haar niet kon uitstaan en voor niets ter wereld wilde dat zij ook zulke mooie kleren zou krijgen en zo lekker zou ruiken.

Een groot meisje

Ik had stof moeten afnemen in een van de kamers boven, maar was in *Woutertje Pieterse* gaan lezen en had alles om mij heen vergeten.

‘Kéééé! Kéééé!’

Ik de trap af.

‘Gekke meid, waar zít je toch? Vooruit, schil de aardappels.’

Ik ging zitten en trok de mand op schoot. Corrie verliet de keuken. Onder het schillen zat ik te dromen over Woutertje en merkte ternauwernood dat de baas binnenkwam, de keuken rondliep en treden naar de kolenkelder af ging.

‘Keetje, kom eens hier.’

Ik stond op en ging.

Hij greep me vast, duwde mij tegen de muur, klemde zijn mond op de mijne, graaide met zijn vrije hand tussen mijn benen. Ik voelde twee of drie schokken; toen liet hij me los en verdween.

Ik ging weer op mijn stoel zitten, de mand op schoot. Ik voelde mij zo raar en zat zo hevig te beven dat ik begon te huilen, mijn voorhoofd op de koude ijzers rond het fornuis. Corrie kwam binnen.

‘Wat zit jij te grienen?’

‘Ik heb pijn.’

‘Waar?’

‘Mijn buik.’

‘Ben je al een groot meisje?’

Ik keek haar aan.

‘Je weet toch precies hoe groot ik ben...’

‘Ach suffie, dat bedoel ik niet. Heb je al elke maand

bloed?’

‘Ik? Nee... maar Mina wel. Echt iets voor haar, Mina is een viespeuk.’

‘Wat ben je toch een gek kind, álle vrouwen hebben dat, alleen ben jij nog niet droog achter de oren. Je zult wel teveel van de aardappelschillen hebben gegeten, dát zal 't zijn.’

Kale neten

Mevrouw had gezegd dat ik de dozen met corsages en bloemen, die de klanten altijd door elkaar woelden, weer op orde moest brengen. Dat was echt een werkje voor mij. Alle garneersels en strikken die door mijn handen gingen gaf ik hun eigen bestemming voor de kleren van de kleintjes, van mezelf, moeder en zelfs Mina. In gedachten doste ik ons allernaal in fournituren uit en wat er overbleef schikte ik tot boeketten en trossen die ik op tafel zette of aan de zoldering en in de hoeken van de kamer hing, net zoals ik gezien had in de huizen waar ik hoeden moest afleveren.

Ik was juist druk bezig toen een dame met drie meisjes binnenkwam.

‘Wil je even de juffrouw roepen, meisje?’

Ik ging naar achter en haalde mevrouw.

‘Ik wou graag wat hoeden zien voor mijn dochttertjes.’

‘Welke prijs had u gedacht?’

‘Tussen de drie en de vier gulden. Ik heb er drie nodig, dus u wilt wel iets van de prijs afdoen.’

‘Keetje, geef me eens wat hoeden uit de kist.’

Aan de toon van haar stem hoorde ik dat zij het de moeite niet waard vond om de tweede verkoopster te laten komen, die trouwens ook op het atelier werkte en bovendien de rekeningen uitschreef. Ze zou het zelf wel even afdoen.

Ik haalde de kant en klare hoeden tevoorschijn, die aan haakjes in een oude kist hingen. Maar de dame liet zich niet afschepen: ze probeerde ongeveer alle hoeden op de hoofden van haar dochttertjes, trachtte op de prijs af te dingen en inspecteerde de garnering, alles heel rustig en in keurige taal. Alleen de dames van de Herengracht spreken zo, dacht ik,

maar die dragen andere jurken en schoenen. Deze zijn tot op de draad versleten en de fleur is er allang af: 't moeten kou-we-aardappelen-mensen zijn, ik zie het al: 'De halve helft van een half pondje boter, in plakken gesneden graag, want ma ontvangt vandaag...'

De dame speelde het klaar om voor negen gulden drie hoeden te krijgen, die het jaar tevoren nog vier gulden 't stuk hadden gekost. Met een paar handige tikjes op de bol en de rand maakte zij ze weer modieus. Ik moest ze diezelfde namiddag nog brengen.

'Zulke gierige krengen,' zei mevrouw, 'en daar moet je dan nog beleefd tegen zijn! Meneer is zeker officier en ze moeten naar een partijtje toe, ik kén dat soort: de kinderen gaan in zelfgemaakte jurkjes en mevrouw laat zich excuseren, ze heeft zo'n migraine, maar in werkelijkheid niets om aan te trekken. Dus pa in uniform moet er met zijn dochtertjes maar op uit... Keetje, één ding: je geeft die hoeden alleen af tegen betaling, anders kan ik wachten tot ik een ons weeg.'

Dat gebeurde. Ze betaalden wel, maar ik kreeg geen fooi. Kale neten, dacht ik, één van de meisjes was aan het afstoffen met handschoenen aan, gossie, wat een kouwe kak!

Ik kwam terug.

'Zo, ze hebben tenminste betaald, ik was al bang dat je iets doms zou uithalen; je moet bij zulke lui altijd gelijk oversteken.'

En eensklaps richtte mijn woede zich tegen mijn bazin en in stilte foeterde ik haar uit: 'Zulke lui, jawel, 't is nét als wanneer wij de huur niet kunnen betalen, dan zijn we ook misdadigers en onze kleintjes zijn dan een bende vuilakken waar de zweep over moet. Die dame praat als... als een gravin en het is keurig netjes bij haar thuis. Ik zag door de deur dat één van de meisjes piano speelde, het andere zat hardop Engels te lezen of misschien wel Frans en de derde nam stof

af met mannenhandschoenen aan en een doekje om haar blonde haren, dat ze niet stoffig zouden worden... En ze waren érg lief en érg knap, o zo, en u en de eerste verkoopster zijn van hetzelfde soort als die wijven van laatst. Die bevielen u wél, hè, met vijf hoeden van twaalf gulden!’

Razend van woede ging ik achter de toonbank zitten. Toen kwam een jongeman binnen, die mij in het Duits oude kartonnen dozen te koop aanbood. Ik meldde het mevrouw.

‘Ben je gek? Ga gauw terug naar de winkel, het is natuurlijk een zwerver of een dief.’

Ik gaf de dozen terug, de jongeman ging de deur uit. Hij moet een Duitse deserteur zijn, overlegde ik (vader had het daar dagelijks over) en hij staat zonder eten op straat. Ik zocht in mijn zak, ik wist dat ik nog twee centen had. Helemaal bevend rende ik achter de jongeman aan en gaf hem het geld. Hij nam zijn hoed af en zei: ‘Danke schön!’ Ik vluchtte naar een kamer boven, waar ik lang uithulde.

‘Het gaat maar om één ding’

Toen ik eens met mijn dozen door de jodenbuurt zeulde, kwam ik een ouder meisje tegen dat met mij op school had gezeten: ze was de dochter van een wasvrouw. Ze had een geelachtig bleke gelaatskleur en zo scherpe ogen, dat ik haar niet recht aan durfde kijken. Ze heette Rika.

‘Wat doe jij voor werk, Keetje?’

‘Ik zit in het modevak.’

‘Wat natuurlijk betekent dat je loopmeisje bent, je moet hoeden door de stad sjouwen. Mijn moeder heeft een meisje in de leer, dat óók niet de kans krijgt iets op te steken: ze moet het wasgoed halen en brengen en daarna kan ze schoonmaken. Zo zal 't bij jou ook wel wezen, niet? Ik heb het vak al bij mijn moeder geleerd, ik ben strijkster.’

‘Vandaar zeker dat je er zo geel en kreukelig uitziet!’

‘Dat ik lelijk ben hoeft jij me niet te zeggen, dat weet ik best. En dat kan me niet schelen ook, zolang ik mijn spleet heb... Gut kind, kijk me niet zo aan! Jij noemt dat nog een plassertje of zo, maar als je groot wordt krijgt dat wel andere namen. Voor de mannen is dat het enige waar het op aankomt bij een vrouw; mooi of lelijk doet er niet toe, als je dát maar hebt. Jij met je kanariehaar en je frambozenmondje denkt zeker dat je alles hebt, jawel, maar over twee of drie jaar, als je even oud bent als ik, zul je wel merken dat het maar om één ding gaat. Zin in zuur?’

Bij het karretje van een jood trakteerde ze mij op plakken zoetzure komkommer en sloeg er zelf minstens een half dozijn van naarbinnen.

‘Weet je, als er klachten zijn over boorden of mannenoverhemden, dan ga ik er altijd zelf op af - de mannen zijn

royaal. Voor ik thuiskom moet ik het geld dat ze mij geven altijd opmaken aan lekkers, want moeder zou mijn nek omdraaien als ze het vond. Alleen als ik te lang wegblijf of als ze ruikt dat ik zuur heb gegeten, doorzoekt ze mijn spullen en krijg ik ros. Nou ja, ik denk dan maar: “Sla d'r rustig op los, ouwetje, wat je me bij de geboorte hebt gegeven kun je me niet afpakken...”

Bij een hoek moest Rika de andere kant op.

‘Dus denk erom, als je groot bent, laat 'm niet beschimmelen, dat zou zonde en jammer wezen...’

Teerzeep en heet water

Wat ons nú weer overkomen is - we hebben allemaal de schurft. De kleintjes zijn van school gestuurd omdat ze andere kinderen hebben aangestoken, dus zitten we allemaal thuis. Moeder zegt dat we 't hebben opgelopen door nicht Kaatje, die het op haar beurt zou hebben gekregen van de hoeren die haar moeder in haar café heeft genomen om matrozen te lokken. In elk geval, we zitten ermee: we hebben overal blaasjes, zelfs tussen de vingers, en we krabben onze huid tot de vellen erbij hangen. Het mankeerde er nog maar aan dat ik het atelier zou hebben aangestoken - om te gillen, de eerste verkoopster met schurft! Evengoed zou dat ellendig zijn geweest, want dan hadden ze me ontslagen.

Ik denk nog vaak aan Woutertje Pieterse, die helemaal mijn held is geworden, maar als ik hem nú zou ontmoeten, zou hij misschien ook de schurft krijgen en als hij dan naar de dokter op de Kloveniersburgwal ging, zou die het zien en denken dat Wouter het bij de vrouwen had opgelopen, want dáár komt het door: vader en moeder zeggen het zelf en schelden op tante Na, bij wie wij het hebben gekregen.

Nou, mij zien ze daar niet meer. Ik heb er vaak lol getrapt met Kaatje als we de meiden zagen dansen en zelf in een hoekje meededen. Als je ziet hoe ik wals en de Scottish kan dansen, nou! Laatst heeft een matroos me nog onder de oksels genomen en de Scottish met me gedanst: tante Na stond erbij te lachen, maar toen kwam ome Klaas en die heeft me de keuken ingetrapt.

Moeder is met Kees, die van onder tot boven blaasjes op zijn huid heeft, naar de armenapotheek van de stad gegaan: daar heeft de dokter haar een pot gele smeersel gegeven waar-

mee we ons moeten inwrijven, en dan moeten we ons wassen met teerzeep en heet water. Dat spul bijt - we kunnen wel gillen. 't Is trouwens nog een heel gedoe: we hebben elke avond drie emmers water nodig, dus dat is alleen al voor het water drie cent, zodat wij het andere water dat wij nodig hebben, voor de aardappels en zo, maar lenen bij een buurvrouw die een kraan heeft. Moeder kan het linnengoed nooit behoorlijk uitwassen doordat het water zo duur is. Wouter weet dat wel, maar ik zeg het toch maar even, want stel je voor dat ik hem in de stad ontmoet en hij denkt: wat een vieze meid is dat. Mij'n schuld is het niet. Als wij aan zee zouden wonen, zou ik me daar nu en dan in wassen en voor de hele dag schoon zijn. Maar hier, waar je het water per emmer moet kopen, word ik temet goor.

De visvrouw

Ik moest op de winkel passen omdat op het atelier koffie werd gedronken. Er kwam een vrouw binnen met een omslagdoek om de schouders en een muts op het hoofd. Ze had een meisje van 'n jaar of tien aan de hand.

‘Waar is de juffrouw?’ vroeg ze, ‘ik wil voor mijn kleindochtertje een hele mooie hoed hebben.’

Ik riep mevrouw. De klant was een visverkoopster die elke dag op de riviervismarkt aan de Nes met paling stond, en ze woonde in het steegje waar onze keuken op uitkwam. Als wij onze halzen uitrekten, keken we bij haar de kamer in en als zij naar beneden keek zag ze ons. Zij was altijd met haar dochter aan 't bekvechten om het kleinkind:

‘U kleedt haar als een prinsesje,’ riep de dochter dan, ‘terwijl u mij, uw eigen vlees en bloed, rustig laat stikken!’

‘Moet je dát horen,’ antwoordde de grootmoeder, ‘het is haar eigen kind en dan is ze jaloers omdat ik het knap in de kleren steek. Als je je geen kind had laten maken, dan was alles voor jou geweest!’

Zo ging het daar iedere dag, de beide vrouwen raakten nooit over het kind uitgekibbeld. Corrie en ik stonden er soms met open mond naar te luisteren:

‘Hé, moet je horen, de viswijven van boven zijn weer bezig...’

Ze had niet veel tijd nodig om haar keus te maken: het moest een wit strohoedje worden met hemelsblauwe linten en een toefje oranje roosjes.

‘Ja, dat ziet er echt vrolijk uit, en ik betaal nú vast.’

‘Vijf gulden dus, maar u hoeft pas te betalen als de hoed wordt gebracht, ik doe de kwitantie er bij.’

‘Ach, een kwitantie, dat is voor ons soort mensen niet nodig. Ik moet de hoed zondag hebben, dan gaan we naar de Meer.’

‘Er wordt voor gezorgd.’

Het was het seizoen van de uitstapjes. 's Anderendaags gingen mevrouw, meneer en de eerste verkoopster met enkele vrienden per rijtuig naar Haarlem: bij Halfweg zouden ze stilhouden om iets te drinken en dan gingen ze rechtdoor naar de Hout. De tweede verkoopster, die niet van de partij was, moest 's morgens drie hoeden opmaken, die ik dan in de namiddag zou bezorgen. Het was afgesproken dat we op de zaak zouden middageten.

De eerste kwam pas aangehold toen het rijtuig al voor de deur stond: de zweep klapte en ze gingen. De tweede verkoopster slaakte een weemoedige zucht; Corrie kon het allemaal niets schelen, voor haar was het hoofdzaak dat we boterhammen zouden krijgen met iets lekkers erop. En ik dacht: nou, er moet heel wat gebeuren als ik me vandaag moe wil maken... De tweede verkoopster vond goed dat Corrie uitkoos wat we op brood zouden eten.

‘En om vier uur trakteer ik op chocolade...’

Corrie verdween, zogenaamd om gekookt spek en leverworst te halen, maar ze kwam pas tegen het middaguur terug. De tweede verkoopster en ik gingen in het atelier aan het werk, waarbij ik heel dapper op de stoel van de eerste ging zitten.

‘Eerst handen wassen, Keetje, alsjeblieft, hè? en dan mag je helpen met de hoed van 't meisje van de visvrouw. Handen goed afdrogen, anders komen er vlekken op het lint. Goeie God, wat een lint heeft me dat mens gekozen - het kón niet opzichtiger!’

Ik straalde van geluk.

‘Mag ik de hoed nu opmaken, juffrouw? Ik ben klaar!’

Mijn handen waren zo goed gewassen en mijn nagels zo

schoon als maar mogelijk was.

‘Eerst de voering, en mooi gelijk opnaaien: steeds op hetzelfde strootje blijven.’

Zelf garneerde zij een dameshoed met een bos witte veren.

‘Nu, laat eens zien... niet slecht. Vandaag leer je meer van het vak dan anders in twee jaar.’

Zij knipte het lint af, dat om de bol moest.

‘Zó moet je het lint houden... nu afrollen, omwinden en vastzetten...’

Terwijl ik naaide, maakte zij de strik met lange lussen.

‘Zo, dat is dat... nu werk je dit stukje lint tot een chiffonnetje om de strik af te kleden, kun je dat? Goed, en waar zou je die nu zetten: van voren, van achter of opzij?’

‘Van voren is geen mode meer... van achter, dat is meer iets voor de dames; ik zou hem liefst opzij zetten, een tikje naar achter, en de roosjes niet al te dicht op elkaar, zodat ze 'n beetje dansen als ze loopt.’

‘Best, probeer het zo maar eens.’

Ik gaf al mijn aandacht aan het werk, mijn wangen gloeiden: ik was in de zevende hemel, ik was belángrijk en ik had dit werk voor alle moois van de wereld niet uit handen gegeven.

‘Wees voorzichtig, Keetje, je mag het lint alleen met de vingertoppen vasthouden of anders komen er kreukels in. Als je een hoed aflevert, moet het zijn of het garneersel er heel luchtig op geblazen is... en nu de roosjes, de knopjes dus een eindje van elkaar af.’

Zij bekeek de hoed van alle kanten.

‘Echt, Keetje, hij is zo heel goed. Ik begrijp mevrouw niet: je kunt hier prima op het atelier helpen en jullie zouden er allebei voordeel van hebben.’

Corrie bracht het eten niet boven, we moesten naar de keuken komen. Nu, er ontbrak niets aan: er was koffie en een grote stapel boterhammen, belegd met spek en leverworst.

‘Ik ben het wezen kopen in de Oudebrugsteeg...’

‘O, zo duur!’ riepen we.

‘Corrie,’ zei de tweede verkoopster, ‘Keetje moet de drie hoeden nu eerst wegbrengen. Pas jij intussen op de zaak? Ik moet even weg en kom zó terug.’

‘Natuurlijk zeg, voor die ene keer dat we van de baas en mevrouw en de eerste verkoopster geen last hebben... ik zorg dat de chocola om vier uur klaarstaat.’

De tweede verkoopster ging meteen weg. Zelf bestelde ik eerst de beide andere hoeden om zo lang mogelijk plezier te hebben van de hoed die ik zelf had gemaakt. Elke keer als ik de doos moest openen, nam ik hem er even uit om hem op mijn vinger rond te draaien, en vroeg ik aan de mensen die de andere hoeden hadden besteld hoe ze déze wel vonden. Tenslotte ging ik naar het steegje en klom de steile en donkere trap op, terwijl ik me aan het kabeltouw vasthield. De grootmoeder deed zelf open. God, wat een visstank hing daar! En dan te bedenken dat er volstrekt geen vis in de kamer zelf was - het luchtje hing zo sterk in haar kleren dat je het een uur in de wind kon ruiken.

‘Zo ben je daar... Aaltje, kom engeltje, de hoed is er! O, wat ziet-ie er mooi en fris uit! Het klinkt als een klok, ik kan niet anders zeggen.’

Het meisje zette zorgvuldig haar pop op de tafel - en wat voor pop: dat was een pop voor rijke mensen... Doodgemoedereerd bekeek zij de hoed van alle kanten. Haar grootmoeder zette hem op haar fletse haar.

‘Kind, wat staat-ie je goed! Wat ben je nu mooi! Dat fleurt je op, zo'n hoed, je ziet er meteen niet meer zo bleek uit.’

De kleine meid bekeek zich in de spiegel, eerst wat pruilend, maar dan begon ze te lachen.

‘Zie je wel, hij bevalt je, dat kon niet anders! Een hoed van vijf gulden en uit een zaak waar alleen rijke mensen ko-

men, de mensen die bij mij hun vis laten halen. Ik ben heel tevreden, hij is echt geslaagd, werkelijk... Wil je een kopje thee hebben, met een balletje? Ja?’

Ze schonk me een kopje thee in en gaf me een balletje. Onder het drinken vroeg ik:

‘Dus u vindt de hoed aardig, u bent tevreden?’

‘Ja, hij is uitstekend, we hebben niet te klagen, kind. Nietwaar, Aaltje?’

‘Ja,’ zei Aaltje, ‘en de burens zullen ook meteen zien dat hij duur geweest is.’

‘Ja, en dat hij van een eersteklas zaak komt.’

‘Nou mevrouw, weet u wie hem gemaakt heeft? ik!’

De oude vrouw keek me verbijsterd aan en haar mondhoeken trokken naar omlaag. Het kind werd vuurrood.

‘Wat zeg je me daar, heb jij die hoed gemaakt?’

‘Jij?’ herhaalde het kind.

‘Ga ik daarvoor naar zo'n beroemd modehuis? Is mijn geld soms niet even goed als dat van de anderen, dat ze mijn bestelling maar door de jongste bediende in elkaar laten draaien?’

‘De jongste bediende!’ riep het kind nog eens.

‘Nou, voor mij hoeft het niet meer. Een hoed moet door de modiste zelf gemaakt worden. Hier, neem dat ding mee, en zeg maar dat ik direct nog voorbij zal komen... Vijf gulden, en dan in elkaar geflanst door een straatmeid!’

Ze smeed de hoed in de doos terug en duwde mij de deur uit.

Daar stond ik dan, ik kon hem terugbrengen. Wat moest ik zeggen? En ze hadden hem nog wel zo mooi gevonden en waren zo tevreden geweest... Als ze hem goed vonden, wat kon het hun dan schelen of ik de hoed had gemaakt of een ander? 't Was natuurlijk alleen omdat ik het loopkind was... Ik had gedacht dat alleen de rijken vonden dat alles wat van ons kwam, slecht lelijk was. Maar van een vrouw, die zelf

met vis stond, had ik wel beter verwacht... Net als bij vader: omdat hij maar één rijtuig en één paard had, gingen de mensen naar de grote stalhouderij aan de overkant en kreeg hij geen klanten; hij vond alleen vrachtjes door zelf de stad af te stropen... En toch, als hij 's avonds met het rijtuig terugkomt, geeft hij eerst het paard te eten en borstelt het, en pas daarna gaat hij zelf aan tafel. 's Morgens begint hij met het paard weer te verzorgen en wanneer dat staat te eten wast hij het rijtuig, poetst het koper en schudt de kussens op. Wanneer het paard voorgespannen is blinkt het hele rijtuig, het dier glanst, zijn manen golven om zijn nek; en de paarden en rijtuigen van de overkant zien er schunnig uit, zegt vader, en hij weet er wat van... Nu ja, zijn rijtuig is niet nieuw en het paard niet jong, maar zoals vader ze verzorgt zie je daar niets van. En tóch gaan de mensen naar de overkant...

Nu ken ik dat gevoel. Ik zit in hetzelfde schuitje. Die hoed is niet goed omdat ik hem heb gemaakt, de jongste bediende: nou, geloof maar niet dat je mij nog één keer de waarheid hoort spreken! Maar wat moet ik op de zaak zeggen? Mevrouw beweert dat ik niet kan liegen... voor één keer vergist ze zich dan: van mij komt niemand te weten wat er gebeurd is...

Maar nauwelijks zag ik de tweede verkoopster of ik brak in tranen uit en bekende alles.

‘Jij, stommeling die je bent! Nu zit ik met de gebakken peren. En wat zeg ik tegen dat wijf? O God, daar heb je haar al...’

‘Zo, dus u laat de hoeden die ik bestel maar door het loopkind maken. Dat staat u mooi! Geld dat van mij komt is zeker niet zo goed als dat van juffrouw Van Eeghen, hè?’

‘Ik begrijp u niet goed, mevrouw. De jongste bediende heeft niets anders dan de hoeden te bezorgen die wij hebben opgemaakt; daar zijn we drie jaar voor in de leer geweest en

daar hebben we nog voor betaald op de koop toe. Als u het wilt weten, de hoed voor uw meisje is verzorgd door onze eerste modiste, voor ze met het rijtuig naar Haarlem vertrok. Keetje, geef de hoed eens aan.'

'Maar dat kind beweert dat zij het zelf heeft gedaan.'

'Ach mevrouw, kinderen bluffen maar wat, en deze helemáál; ze staat de hele dag te fantaseren en als mevrouw terugkomt zal ik zorgen dat ze de laan uitvliegt.'

Ze liet de hoed van alle kanten zien.

'Kijkt u nu zelf, is dit het werk van een jongste bediende?'

'O, als de eerste modiste hem zelf heeft opgemaakt, dan heb ik niets gezegd. Geef hem maar, ik betaal direkt en neem hem mee.'

'Maar de hoed kan bezorgd worden, het loopkind 's ervoor, en voor niets anders.'

'Nee, ik heb die meid niet nodig. Hier is het geld. Zie je wel, Aaltje, hij is door de modiste gemaakt.'

Ze vertrokken en prompt begon ik weer te snikken, want als de tweede verkoopster het geval zou overbrieven, zou ik natuurlijk worden ontslagen...

'Hou toch op, malle, we zijn gered! Kom, wrijf je ogen droog, Corrie hoeft er niets van te weten, want die kan haar mond niet houden. Oef, wat een opwinding! En jij, gekke meid, onthoud dat je tegen niemand de waarheid moet spreken behalve tegen jezelf. Uitgemekkerd? Goed! Corrie! Is de chocolade nog niet klaar?'

Ruzie met Mina

We moesten verhuizen. Het ging niet langer met al die kinderen twee hoog vóór aan de Haarlemmerdijk: Klaasje was al eens bijna uit het raam gevallen en je kon geen voet verzetten door al het grut op de vloer. We gingen dus terug naar een slop bij het Weesperveld, waar wij drie jaar tevoren ook hadden gewoond: daar konden de kinderen tenminste veilig voor de deur spelen, of op de beboste wal bij de houtzaagmolen. Er woonden voor een deel nog dezelfde mensen, die blij waren ons terug te zien en zich verbaasden dat we zo groot waren geworden.

‘Mina is echt een jongedame, en Keetje is trouwens ook geen kind meer. En moet je Keetje's haren zien, ze zijn drie keer zo lang als toen jullie destijds zijn weggegaan - zo'n mooie slag zit erin, en wat zijn ze prachtig blond, 't lijkt wel mais... en haar nagels... ze is erg de hoogte in geschoten, maar alleen wat bleekjes. 't Duurt niet meer zo lang of ze is aan de lange rok toe.’

Fluisterend vroeg iemand iets aan moeder.

‘Nee,’ antwoordde zij, ‘ze is nog een kind.’

‘Nou en óf ze nog een kind is,’ voegde Mina eraan toe, ‘niet de moeite waard om er een woord aan vuil te maken.’

‘Die? Daar zullen nog heel wat woordjes over vallen, die meid is de knapperd van de familie.’

‘Geloof maar niet dat ik me door háár de kaas van het brood laat eten, ze is nog een kind en de lange rok kan nog best een tijdje wachten. En dan die gele haren van dit wicht, nóu...’

Ze voltooide haar zin niet.

‘En wat voor werk gaat ze doen, nu ze al zo groot is? Die-

nen? Of naar 't fabriek?’

‘Nee, ik leer het modevak.’

‘Het modevak! Hoor háár!’ gilte Mina, ‘ze is gewoon loopmeisje bij een hoedenzaak.’

‘Ik heb laatst nog een hoed opgemaakt voor het kleindochtertje van een visverkoopster, en die was érg goed bevallen; jouw eigen zondagse hoed en de mijne en moeders neepjesmuts heb ik trouwens ook gemaakt. Ik geef het je te doen, al die plooitjes zetten...’

‘Evengoed, je bent niet echt in de leer: dat zijn alleen de meisjes die ervoor betalen.’

‘Nietes, ik leer ook: ik ben niet zoals jij, ik heb mijn ogen niet in mijn zak en ook niet zulke hannesvingers.’

‘Wat? Aap, met je hoerige haren, weet je wel dat alle hoeren hun haren zo bleken als jij ze hebt? Precies dezelfde kleur.’

‘Omdat ze die kleur mooier vinden dan hun eigen, en jij zou wát graag een van je gemene krentenoogjes missen om mijn kleur haar te hebben.’

‘Kreng dat je bent!’

Ze vloog op me af om me een pak rammel te geven, maar ik gooide mijn rechterbeen in de lucht en als ze niet achteruit was gesprongen had ze een slag onder haar kin gekregen. De burens meenden dat het tijd was om in te grijpen.

‘Altijd weer mijn gele haren, mijn spitse kin, mijn giraffenek, mijn benen als twee stelten, mijn hondegebit, ik ben het zat! Het zit me tot hier! Je hebt me een haarnetje aan willen praten om mijn haar te verbergen en je doet alles dat ik niet zal lachen en de mensen mijn tanden niet zien... En die giraffenek, nou, weet je dat in de boeken staat “een lange zwanehals”, een lánge, hoor je, omdat een lange hals mooi is, maar jij bent te stom om dat te weten, te stom, ja, dat ben je!’

Buiten mezelf van woede rende ik ons huis binnen en klom achter in de bedstee om te huilen en te jammeren dat

niemand van me hield en dat moeder mij altijd had laten jennen door die smerige lange sladood. Toen ik nog klein was en bij moeder in bed wilde wanneer vader 's nachts niet thuishkwam, tóen al gooide Mina mij eruit en kroop er zelf in. Als er een nieuwe jurk werd gekocht was die voor haar, en haar oude spullen werden dan vermaakt voor mij. Als wij naar school waren ging moeder met haar de stad in om etalages te bekijken en dan dronken ze koffie met suiker: als ik terugkwam, vond ik in de kommen nog de suikerrestjes, die ik oplikte. En nu ik van mijn zelfverdiende geld een mantel heb gekocht, moet ik die haar lenen omdat ze op bezoek gaat bij oom Maarten en daarna gaat ze natuurlijk met mijn goeie mantel door de Kalverstraat paraderen; dat de naden door haar dikke lijf bijna scheuren, kan haar niet schelen. En ondertussen kan ik de deur niet uit, of ik moet mijn oude sjaal omdoen...

Niemand kiest mijn partij, niemand houdt van me, ik wil hier weg, vër weg van hier... Maar als ze nog één keer waagt mij te slaan, trap ik d'r hart uit d'r donder... En moeder kijkt maar werkeloos toe, ze is bang aan 't worden. Vader moet niet veel van Mina hebben, hij zegt dat ze veel te lange tenen heeft.

‘Zal ik je wat zeggen?’ schreeuwde ik uit de bedstee, ‘je hebt veel te lange tenen!’

Ik lachte, stak mijn tong uit en liet mijn vuisten zien. Mina keek me verbluft aan, helemaal uit het lood geslagen door die weer opvlammende drift. Moeder mompelde iets tegen haar over mijn hoofdpijn en mijn heupen die altijd zeer deden.

‘Kom naar de kamer, Keetje,’ zei ze, ‘de koffie is klaar. Je hebt je zó opgewonden, dat heb ik nog nooit meegemaakt. Je hebt zeker erge pijn...’

Ik liet me uit de bedstee glijden en bleef even wachten om te zien wat Mina zou doen. Moeder strooide alleen in mijn

kommetje wat suiker.

‘Kom, jullie zijn zusjes, verdraag elkaar nou toch een beetje.’

Wij keken elkaar aan, maar nee, we wisten nu dat we van een ander slag waren. Nadien is er altijd iets tussen ons blijven hangen, en ze durfde mijn mantel ook niet meer aan te doen.

Het roosje

Het was nieuwjaar. Van mevrouw kreeg ik drie dubbeltjes, van de eerste verkoopster een oude rok waar ik een jurkje van mocht naaien, en van de tweede een handvol van de bonbons die ze zelf van iemand had gekregen. Corrie had me stiekem een glas cognac met suiker ingeschonken. Desondanks voelde ik me beroerd: sinds kort was ik diep ongelukkig (ik wist zelf niet waarom) en probeerde ik zoveel mogelijk alleen te zijn om te kunnen huilen. En iedereen was altijd zo onrechtvaardig tegen me: vooral thuis leek het of ik er niet bij hoorde en moeder uitgezonderd lieten ze me steeds meer links liggen... Voor Mina was ik een voorwerp, een ding, dat je van de ene hoek in de andere smijt. Nu ja, zij was nu eenmaal niet anders: ze was lui, smerig, ordinair en brutaal, en nog lelijk op de koop toe... Moeder, ja, die was zonder twijfel erg op me gesteld, en toch kon ik haar niet vertellen dat ik de hele tijd zat te huilen, dat ik een prop in mijn buik had zitten en er hevige rillingen door me heengingen... en zo'n raar gevoel soms, net alsof jongens mij omarmden, maar veel sterker, zo dat het pijn deed. Bij Corrie wilde ik ook geen raad vragen en bij Rika al helemáál niet. Als ik maar iemand had om mee te praten, maar ik hād niemand, ik was alleen op de wereld...

Corrie kwam de trap af, naar de keuken. Ik wiste vlug mijn ogen af en ging door met het schillen van appels.

‘Kee, zou je mij een plezier willen doen?’

‘Wat dan?’

‘Ik heb mevrouw gevraagd of ik even bij mij thuis nieuwjaar mocht wensen, maar omdat de joodse commensaal ziek is moet hij zijn thee straks op bed hebben, dus het kon niet,

zei ze, behalve als jij hem zijn thee wou brengen. Ik zal alles klaarzetten en doe de thee vast in de pot, dan hoef je enkel heet water op te gieten.’

‘Ja, dat is goed, daar kom ik wel voor terug. Wie zijn er verder nog thuis?’

‘Niemand, meneer en mevrouw gaan naar haar ouders; zij blijft daar en meneer doet intussen de nieuwjaarsvisites. Niet erg?’

‘Nee hoor.’

Ze gaf me een plak peperkoek en weer een bodempje cognac. Daarna liep ze vlug naar meneer en mevrouw om te zeggen dat ik 's middags terug zou komen. Thuis vertelde ik onder het eten dat ik die middag moest werken.

Wat een vooruitzicht - de hele middag alleen, heerlijk alleen! Toen ik aankwam waren meneer en mevrouw al weg en Corrie stond klaar om te vertrekken.

‘Zorg voor de thee van de jood en neem om vier uur maar een paar boterhammen!’ riep ze, en glipte de deur uit.

Alleen in huis, op de joodse commensaal na! Wat zou ik doen? Mijn benen waren slap en de zwaarte in mijn buik zat me vreselijk dwars. Maar als ik eens ging lezen, natuurlijk in *Woutertje Pieterse*...

Ik klom de trap op en in de ijskoude woonkamer las ik het boek tot het einde, al leek het mij niet af. Alle romans eindigen met een sterfbed of met het geluk, maar het verhaal van mijn Wouter niet...

Het was half vier, tijd om water op te zetten voor de thee. Onder het afdalen van de trap moest ik me goed aan de leuning vasthouden, zo'n last had ik van de prop in mijn buik en mijn gammele benen. Ik maakte thee, schonk een grote kop voor mezelf in, goot nog wat water op en bracht het theeblad naar boven, waar ik het op de tafel zette. De jood bedankte me vriendelijk.

Toen ik mijn eigen kop leeghad, steeg het bloed mij naar

de wangen. Het snoer van mijn rok leek mijn middel wel af te knijpen en ik moest mijn kleren uitdoen. Als ik nu maar even kon liggen... Er kwam een moeheid over me, die wel pijn deed maar ook iets van strelen had. Ik rekte me uit - o, eventjes gaan liggen en iets warmes over mijn voeten doen...

Ik klom in Corrie's bedstee. Terwijl ik mijn onderkleden ook uitdeed, zag ik twee druppels bloed op mijn hemd en schrok daar heftig van. Dus dat enge, dat vieze, overkwam mij nu ook, en ik had nooit rare spelletjes gedaan met jongens... Wat zou moeder wel zeggen? Alles komt tegelijk: Wouter is weg, ik verlies bloed... en waarvoor?

Opeens hoorde ik iemand lopen. Het was meneer.

Hij kwam in zijn overjas de keuken in, inspecteerde die vluchtig en keek maar heel even naar de bedstee. Toen vertrok hij.

Even later was hij terug en sprong met zijn volle lengte boven op me, hij was compleet naakt. Gillen kon ik niet, hij perste zijn mond op de mijne; met zijn handen zat hij onder mijn lichaam te wroeten om mijn benen vrij te maken en toen drukte hij zich bij mij naar binnen... een pijn! een pijn! ik dacht dat ik vermoord werd, en hij gromde als een uitgehongerde hond bij een bot; ik probeerde me onder hem uit te wringen maar het ging niet, hij was mijn buik binnen door mijn plassertje. Het was - ik weet niet, ik trilde als een espeblad tot zelfs aan mijn tepeltjes van niks, waar hij met zijn naakte lichaam overheen schoof.

Toen liet hij me los. Hij bekeek onze lichamen.

‘Zo zo,’ zei hij, ‘pas gaat het roosje open of het wordt geplukt.’

Hij lachte.

Ik was verdoofd, ik was versteend en vroeg me een ogenblik af of hij iets uit mijn buik had gehaald, zo gedeukt voelde ik me. Ik begon te schokken van de hete koorts, mijn huid brandde en ik kon mijn gedachten onmogelijk bij el-

kaar houden.

Corrie kwam laat terug.

‘Wat nou? Lig je in mijn bed? schaam je je niet? eruit!’

Ik kwam overeind. Ze zag, mijn bevlekte hemd.

‘Ach, is 't je net op nieuwjaarsdag overkomen... nu ja, dan is het tenminste gebeurd en hoef je niet meer te grienen, want ik heb best gezien dat je steeds in een hoekje wou kruipen om te huilen.’

Ik ging door de jodenbuurt naar huis, klappertandend in de avondkou, verkreukeld, met als enige gedachte: ik zou Wouter nooit meer onder ogen durven komen...

Tippelen

‘Keetje, kind, de kleintjes zijn al twee dagen niet meer naar school geweest, dat kán ook niet, zonder eten... zou je niet...?’

‘Ach God,’ zuchtte ik.

Ik stond van mijn oude canapé op en trok het tippelkostuum van de kapstok, dat een meisje dat aan de tering gestorven was eens bij ons had achtergelaten. Ik wrong me in de schoenen met onmogelijk hoge hakken, de jurk met stroken en sleep, deed wat zwart onder mijn ogen, nam wangenrood en trok een dikke baan rood op mijn lippen. Mijn haar moest ik opbinden om er wat ouder uit te zien, want de verhuursters van de rendez-vous-huizen joegen me uit angst voor de politie weg wanneer ze aan m'n snuitje zagen dat ik pas zestien was. Hoed en sjaal had ik niet.

Terwijl ik me opdofte gluurde ik naar moeder. Zou ze meekomen? Alleen ging ik niet, voor niets ter wereld...

Bij de deur keerde ik mij om en keek haar aan. Ze zei geen woord, maar zette haar muts op en legde haar omslagdoek over de schouders.

Terwijl we naar het centrum wandelden bekeek ik haar tersluiks en dacht: kijk, moeder gaat mee, zo'n moeder zul je maar hebben. Straks volgt ze me weer op de voet, staat stil voor dezelfde etalages en als iemand me aanspreekt doet ze nadrukkelijk of ze mij niet kent; word ik door een man gevolgd dan trapt ze gewoon op mijn hielen zodat hij meteen merkt dat ze bij me hoort; en bij de kamerverhuursters blijft ze gewoon op de stoep staan tot ik naar buiten kom. Walgelijk is het... en ik zette zo'n vaart dat ze begon te hijgen.

‘Keetje, hé zeg...’

‘Wat doe je hier dan? Ga weg, je zit me tot hier!’

En ik rende door. Maar al gauw keerde ik om - verbeeld je dat ze was teruggegaan en mij alleen had gelaten! Mijn ogen zochten haar voor de uitstalramen van de gore winkels en vonden haar uiteindelijk terug, verloren, spiedend of ze mij ergens kon ontdekken... Zou ze helemaal niet meer beseffen dat ze iets monsterachtigs deed?

God wat haatte ik dat mens, wat verachtte ik haar... maar ik bleef wel op haar wachten.

‘Keetje, Keetje,’ hijgde ze en veegde met haar hand het zweet van haar voorhoofd.

‘Waarom loopt u ook zo pal naast me als ik de hoer moet spelen? Waar is dat voor nodig - bent ú een moeder? Nou, mooi hoor!’

Zij keek me scherp aan en heftig met de ogen knipperend, leek ze ineen te schrompelen; het was of ze mij wilde strelen maar niet durfde.

In het centrum stuurde ik haar weer weg maar fluisterde haar metten toe dat ze niet té ver mocht achterblijven; beangstigd door het werk dat mij wachtte, klemde ik haar hand vast: ‘U hoort het, hè, niet te ver!’

En de lijdensweg van gluren en lokken begon.

Na afloop was alle trots en eigendunk weg. Moeder moest me ondersteunen en leidde mij als een blinde langs de dichte winkels.

‘O moeder, ik kán niet meer, die schoenen, die hakken, ik kóm er niet meer op vooruit! Mijn tenen... mijn zij... elke stap die ik zo op het puntje van mijn voeten moet maken bezorgt me een steek in m'n zij... als ik de schoenen uitdeed...’

‘Nee meisje, je zou in een glasscherf kunnen trappen. Kom, we gaan even op een stoep uitrusten.’

‘Ik val er gewoon bij neer... vijf uur, vijf uur hebben we

gelopen...’

‘Morgen mag je de hele ochtend in bed blijven. Kom, nog even de tanden op elkaar, daarginds is nog een winkel open, ik haal er wat te eten en thuis kook ik koffie voor je.’

Mijn jurk sleepte door het straatvuil, ik wreef mijn rouge weg en bleef zwaar op moeder leunen terwijl ik met mijn vrije hand op de vensterbanken steunde. Ik sprak met geen woord over wat ik met de onbekende mannen had meegemaakt of over mijn aandrift om ze in hun gezicht uit te schelden als ik mij aan ze moest overleveren, over de woede waarmee ik ze zou kunnen afranselen wanneer ze mijn lichaam vernederden... Maar een eigenaardige soort kiesheid die tussen moeder en mij bestond, heeft mij steeds belet daar ook maar iets over te zeggen.

Bij ons huis fluisterde ze: ‘We gaan heel zachtjes de trap op, dat de kinderen niet wakker worden.’

Ik viel op de canapé. Moeder maakte vuur en zette water op, daarna trok ze mijn schoenen uit en maakte de kousen wat lossier.

‘O, mijn voeten, een pijn...’

Ze kleepte mij uit en legde mij onder de dekens.

‘Direkt krijg je koffie.’

En ze keerde terug met een volle kop, een ei en wat brood; ze zag toe dat ik het opmaakte en dacht niet aan zichzelf.

‘Zo kindje, zul je nu slapen?’

Ze stopte mij nog eens toe en spreidde haar omslagdoek over het voeteneinde uit.

Slapen - dat was makkelijk gezegd. De walging van de afgelopen uren woelde nog in mij rond, ik kon niet stil blijven liggen en wierp me heen en weer in machteloze opstandigheid.

‘Kom liefje, slaap nu, morgen krijg je nog een kop heerlijke koffie en dan zal ik je de kaart leggen. Rustig nu, het is

allemaal voorbij.’

En ik sliep in. Maar ik was zo bleek en onrustig geweest, vertelde ze mij de volgende dag, dat ze de hele nacht door steeds was opgestaan om naar mij te kijken. Toen ik wakker werd, stond ze over me heengebogen.

‘Ah, ben je wakker!’

Ze bracht warme koffie met boterhammen en weer een ei; ze hield het kopje voor me vast en stopte een kussen in mijn rug.

‘Kom, ik zal je de kaart leggen.’

Ze spreidde de kaarten over mijn knieën.

‘Zeven - een brief... zeven - met goed nieuws... zeven - een jongeman met bruin haar die...’

‘Ik moet niets van mannen met bruin haar hebben, bah! Van niet één enkele; weg ermee!’

En een ruk van mijn knieën wierp de kaarten op de grond.

‘Jij met je domme gedoe; een brief, nou, die zal wel van de huisbaas zijn, en de bruine jongeman is natuurlijk zo'n ploert van 'n deurwaarder. En voor die kletsboek laat jij je werk liggen, en je gelooft er nog in ook! Wat een moeder! Inplaats dat je voor het eten van de kleintjes zorgt...!’

Ik sprong van bed. Moeders oogleden knipperden, haar blik smeekte, maar nee, alle walging en alle weerzin was in mij teruggestort en er was de hele dag geen land meer met mij te bezeilen.

Winkelken

Het was tweede helft november. Ik dwaalde door de benedenstad, moeder op tien pas achter mij, en als ik meende dat een man zin in mij had, wandelde ik een zijstraat in, hopen dat hij me zou volgen. Nu en dan, als ik voor het uitstalraam van een banketbakker bleef kijken, voegde moeder zich bij me en wezen wij elkaar op de koeken die er lagen: vierkante, ronde en koeken in hartvorm, vaak overtrokken met witte of roze suiker en met als gouden opschrift 'Catharina', omdat haar feest voor de deur stond.

'Wat heb ik eraan dat ik Catharina heet,' zei moeder, 'zoiets krijg ik tóch nooit op mijn naamdag... wat zouden de kleintjes wel zeggen, Keetje, als we allebei met een stapel koeken bovenkwamen?'

'Het is geen weer, je ziet bijna geen mens op straat met die natte sneeuw,' zei ik klappertandend, 'het wordt niets vanavond.'

Maar lijdzaam begon ik weer rond te wandelen. In de Slachtersstraat werd ik aangesproken door een man, een Waal, die ik amper kon verstaan.

'Ga mee, kleintje, blijf vannacht bij me slapen.'

'De hele nacht? Dat kost tien frank...'

'Goed. Kom maar.'

Ik volgde hem naar een straatje in de oude stad. Ik had moeder willen waarschuwen dat het voor de hele nacht zou wezen, maar ik kreeg er de kans niet voor.

Hij bracht me in het donker over een achtererfje naar binnen. Daar deed hij een lamp aan en wij bleken ons in een kleine slaapkamer met een groot bed te bevinden; hij gaf me twee vijffrankstukken, die ik in mijn zakdoek knoopte.

Zonder voorspel nam hij me, het ging op 't werktuiglijke af, alsof 't voor hem net zo'n corvée was als voor mij. Daarna begroef hij zijn gezicht in mijn kussen. We spraken geen woord. Toen wentelde hij zich op zijn rug; zijn blik bleef hangen op de foto die aan het voeteneinde hing en een vrouw voorstelde, een dikke Vlaamse burgertante die ons hing toe te lachen. Toen de man zag dat ik zijn blik volgde, zei hij:

‘Mijn vrouw.’

En in het Marollen-dialekt voegde hij eraan toe:

‘Z'is duud...’

En hij verstopte zijn gezicht weer in het kussen.

Kort nadien stond hij op, stak zijn benen in zijn broek en gaf me te verstaan dat ik ook het bed uit moest; hij maakte daarbij een gebaar van eten. Ik legde mijn doorweekte ulster om mijn schouders en trok mijn rijgschoenen aan. Hij bracht me langs een donkere trap naar de kelder en zei me daar te wachten; ik hoorde hem een lucifer aanstrijken en toen begon een petroleumlampje te gloeien.

Wij waren in een kelderkeuken. Hij wees me een stoel, nam een schotel met vlees in gestolde sju, sneed wat brood af, wipte een fles bier open, en wij aten. Het was heerlijk, en elke keer als hij merkte dat ik alles alweer op had, sneed hij een nieuw stuk brood voor me af en legde hij weer een stukje vlees op mijn bord. Hij zag wel dat ik het eten naar binnen schrokte, maar zei er niets van. Toen nam hij het lampje en gingen wij weer de trap op. Hij legde een vinger op de lippen en fluisterde:

‘Ssst - de meid slaapt...’

Hij bracht me op de bovenverdieping in een grote kamer waar de muren helemaal uit kastjes en laden bestonden, evenals de paar meubelstukken die er waren. Van één der meubels trok hij de laden open en ik kon een kreet van verrassing niet onderdrukken: ze waren tot de rand gevuld met

de prachtigste kunstbloemen.

‘Fabrikant,’ zei hij, op zijn borst tikkend.

Hij opende nog meer laden; daar puilden rozenguirlanden uit, tuiltjes anjelieren, buikige camelia's (de namen leerde ik pas later op de Brusselse bloemenmarkt), breedgerande bloemen met een glazen dauwdruppel in het hart en op de bladen, en trossen groen waar wat grijs overheen was gelegd.

De man ging door, neerslachtig de laden voor mij te openen en in verrukking liet ik de vingertoppen van bloem naar bloem springen. Opeens slaakte ik weer een kreet van bewondering: in de la die hij nu uittrok, lagen slingers witsatijnen bloemen met bladranden en hartjes van roze, rood en lichtpaars - de mooiste bloemen, vond ik, van allemaal.

‘Kies er maar een uit.’

Ik nam een slingertje met lichtpaars.

‘Windekelken,’ zei hij, de bloemen in zijdepapier wikkellend.

Wij gingen terug in bed en hij beduidde me dat ik kon slapen, wat hij zelf toen ook deed. Het was nog nacht toen hij me weer wakker schudde en op mijn kleren wees. Ik kleeedde mij aan en hij bracht me tot de voordeur, zeggend: ‘Het is zo tijd voor de werklui.’ Zachtjes sloot hij de deur achter me.

Ik wist niet zo nauwkeurig waar ik mij bevond; de straat liep heel steil op en door de ijzel gleed ik steeds weer naar achter, terwijl de ijsplinters die door de kille mist ontstonden, mij tegen het gezicht woeien. Ik bereikte tenslotte de Grote Markt, vanwaar ik de weg naar huis wel wist. Onderweg kocht ik wat etenswaar in de eerste winkel die ik open zag, en 't was nog maar zes uur toen ik thuiskwam.

‘Goddank,’ riep moeder, ‘kínd, wat ben ik ongerust geweest! Tot twee uur heb ik voor dat huis staan wachten - als ik je had horen roepen, had ik de hele buurt bij elkaar geschreeuwd... Heb je geld?’

Ik gaf haar acht frank, twee had ik er voor het eten uitgegeven.

‘En ik heb nog stoffen bloemen gekregen.’

Ik liet de windekelken zien.

‘Zie je maar weer hoe eenvoudig alles is,’ zei vader. ‘We hebben allemaal te eten, jij kunt de hele dag blijven slapen als je dat wilt, en uitgaan met mooie blommen op je hoed...’

Ik voelde het bloed uit mijn gezicht wegtrekken; hij zag het en hield zijn mond verder.

De kleintjes slokten het eten naar binnen, op hun strozak gehurkt. Moeder pakte een paar sneetjes in voor Hein, die naar zijn werk moest; ze gaf hem een kop vol gloeiende koffie die hij staande opdrank, na hem te hebben afgekoeld door hem in het schoteltje te gieten. Zelf kreeg ik ook een kopje; toen schoof ik een stoel voor het raam om mijn miserabele hoedje met de windekelken op te sieren.

Hein heeft een meisje

Hein, zestien jaar nu, was in de leer bij een rijtuigmaker. Al sinds de lente had hij me vlugger en netter geleden, en dat zijn ogen groter waren geworden, was zeker. 's Avonds als hij van zijn werk thuiskwam sloeg hij vlug zijn eten naar binnen, hij verzorgde zijn uiterlijk een beetje en verdween. En op zondag wies hij zich zorgvuldig schoon, deed hij pommade in zijn haar en stond hij eindeloos aan zijn ellendige dasje te plukken, dat hij maar nooit zó kon knopen als hij wilde; hij kwam in de namiddag te laat voor het eten. Doordat het werk in huis praktisch helemaal door mij geregeld moest worden, ging de verandering in Heins gedrag een beetje aan me voorbij; maar toen hij op de zomerzondagen zijn brood ingepakt wou hebben om naar buiten te gaan en hij inplaats van vijftig centiem zakgeld vijfenzeventig vroeg, sprak ik er met moeder over. Zij vertelde mij op nogal zorgelijke toon dat Hein verliefd was op een meisje van vijftien; in de laatste tijd had ze gehoest en daarom moest ze 's zondags in de frisse lucht.

‘Door de week kan ze niet, dan moet ze werken. Haar moeder is weduwe en samen maken ze babyschoentjes voor de kost; werkelijk zúlke lieve schoentjes van wit leer en satijn, daar heb je geen idee van. Ze maken ze bij dozijnen, maar hebben de hele week dan ook geen tijd om te verzitten, net als toen ik nog kant klostte. Ze bewonen één achterkamertje, want het werk mag nog zo leuk zijn, het brengt bijna niets in het laatje.’

‘Hoe weet je dat zo goed? Heeft Hein het verteld?’

‘Nee, die zegt bijna geen woord, hij is te bang dat we hem uitlachen. De moeder van het meisje is het wezen vertellen.’

Het kind hoest al maanden en de dokter zegt dat ze buitenlucht moet hebben, maar wat kun je daaraan doen? Ze moeten toch leven! Zondagsmorgens vroeg gaan ze naar buiten en nemen ze hun brood mee, maar het meisje wil niet meer zonder Hein. Toen is de moeder mij komen vragen of mijn zoon mee mocht; ze zei dat er niks op hun te zeggen was en dat de gezondheid van haar kind er van afhing. En omdat ze net zo arm zijn als wij, neemt hij zijn eigen brood mee. Ze heeft me thuis op de koffie verzocht, en zo hebben we wat beter kennis gemaakt.’

‘En daar heb je me niets van verteld?’

‘Ach, jij hebt nooit tijd om eens te babbelen, zodra je klaar bent met werken neem je een boek en je begraaft je daarin.’

Van de zondagen die Hein op het land doorbracht kwam hij stralend terug. Meestal was hij tegen achten thuis, helemaal roze in zijn gezicht en het leek dan of de kamer iets van de geur van de velden kreeg. Hij ging daarna niet meer het huis uit. Vaak bleef hij de rest van de avond zitten dromen, hij glimlachte en bewoog de lippen; klaarblijkelijk vroeg hij het meisje allerlei dingen en hoorde hij ook haar antwoord. Andere keren nam hij een totaal beduimd schrift en tekende rijtuigen, karretjes en locomotieven.

Op een avond dat we alleen thuis waren, ging ik op hem toe om naar zijn tekenen te kijken.

‘Je gaat vooruit, Hein, maar je werkt ook hard.’

‘Als ik mijn vak goed wil leren moet ik ook weten hoe alles in elkaar zit en een knap rijtuig is niet zo makkelijk. D'r zit een hele techniek in, hè, en dat wil geleerd zijn. Ik wil geen lamhandje wezen en als ik trouw moet ik voor mijn gezin kunnen zorgen.’

‘Je bent gek, jongen, je bent pas zestien.’

‘Het is voor later,’ lachte hij, ‘maar ik moet het nú al leren. Dacht je dat ik mijn kinderen in honger en armoede groot

wou brengen, zoals wijzelf?’

‘Dat was niet omdat vader z'n vak niet verstond, maar omdat wij met teveel zijn. Negen kinderen, dat is belachelijk!’

‘Ja, maar als je getrouwd bent en je van je vrouw houdt?’

Hij bloosde en boog zich over zijn werk, ik voelde dat hij trilde. Toen keek hij me aan.

‘Wat kun je eraan doen, dat je zoveel kinderen krijgt? Zónder kinderen wil ik niet.’

Hij keek me zo open aan, hij leek me zo rein, zo onbedorven, dat ik zweeg en me voor mijn broer schaamde om wat ik wist.

Op een avond riep hij: ‘Ja, nu heb ik het!’

‘Wat heb je?’

‘Kijk maar.’ En hij liet me zijn tekening zien. ‘Je hebt vier man nodig om de ijzeren band rond een wiel aan te brengen, maar met dit apparaat waar ik al een hele tijd naar gezocht heb, is er nog maar één nodig. Ik zal het de baas laten zien.’

Toen ik op een zondag een marineblauwe dasstrik omdeed, zei hij me opeens: ‘Dat, dat is een mannendas, die zou mij veel beter staan dan jou. De mijne is gewoon een touwtje.’

‘Best, maar wat moet ik dan?’

‘Je hebt toch nog een speld.’

‘Dat is waar. Kom, ik zal je de das omknopen.’

Toen ik de knoop had gelegd ging hij voor het spiegeltje staan en bekeek vol trots de dubbele knoop onder zijn rafelige kraag.

‘Vind je niet dat ik een onmogelijk lange hals heb?’

‘Nee hoor, een lange hals, dat is juist mooi.’

‘O, is het mooi... dat wist ik niet.’

De hele zomer door beleefde Hein een paradijs op aarde. Wij waren elkaar veel nader gekomen: onze zondagavonden wanneer ik las en hij tekende, waren heerlijk. Hij had lange fijne handen en smalle polsen, maar ze waren zo sterk en snel dat hij er alles mee zou kunnen doen.

Tegen de herfst werd hij neerslachtig.

‘Vertel me eens,’ zei ik hem op een avond, ‘er is iets.’

‘Zij hoest veel erger,’ antwoordde hij en begon te snikken, ‘en het weer wordt te slecht om naar buiten te gaan.’

In de winter moesten ze haar naar het ziekenhuis brengen. Hein ging er alle zondagen heen en als hij terugkeerde voelde hij zich belabberd. Het meisje overleed tegen het voorjaar. Na de begrafenis sloot Hein zich op in het kamertje waar mijn oude canapé stond; we hoorden hem zuchten en snikken als een klein meisje.

Schildersmodel

Ik voelde me aan 't einde van mijn krachten en was bang weer naar het ziekenhuis te moeten: de omstandigheden waaronder ik als schildersmodel moest werken, hadden me uitgeput. Ik stond om zeven uur op en kleepte mij aan; maar moeder had vaak de koffie nog niet klaar, de kachel had gerookt, het water wou niet koken of Kees was nog niet terug van de bakker... om kort te gaan, de helft van de tijd ging ik zonder eten de deur uit.

Ik moest altijd een lange weg afleggen. Wij woonden aan de uiterste rand van een volkswijk en praktisch alle schilders juist aan het andere eind van de stad. In de winter (de tijd van het jaar dat ik het meest poseerde) moest ik door regen, sneeuw en ijzel zeker een dik uur te voet gaan, zonder overjas en niet zelden hinkend op een schoen met 'n spijker, altijd met kletsnatte kousen en zonder dat ik een tweede paar bezat. Het gevolg was dat ik zwetend en uitgeput aankwam, met gloeiende ogen en roodaangelopen gezicht. Dan moest ik me uitkleden en mijn stand innemen, staande, op een knie of met heel mijn gewicht op een elleboog. Na een paar tellen al begon ik te klappertanden, er gingen rillingen door me heen en ik werd lijkbalek; een gemene hoest die me de hele winter bijbleef scheurde door mijn borst en daardoor schoot de draperie uit de plooi...

De schilders hadden veel geduld, dat moet ik zeggen (slechts één keer ben ik vanwege het hoesten door een dame weggestuurd): ik zag dat ze medelijden met me hadden, maar ze waren zelf meestal zo arm als de mieren en hadden geen geld te vergeven. Soms stelden ze het poseren uit tot de volgende dag.

Tussen de middag kreeg ik doorgaans brood met een glas bier of wat koffie; een enkeling had er sardines of een stukje kaas bij. Tegen vieren ging ik terug naar huis.

De aardappels waren rond het middaguur gekookt en moeder had een stuk of tien apart gelegd op een bord, met een meelsausje eroverheen. Ze stonden altijd onder in de oven, zonder deksel. In de loop van de namiddag griste Dirk een aardappel weg; na schooltijd nam Kees er stiekem een, en Naatje nog een derde; en zelfs moeder nam er van tijd tot tijd van, blijkbaar overtuigd dat ik er 's middags bij de schilders goed van at. Als ik thuiskwam vond ik nog maar drie of vier aardappels, die onder hun meelkorst volkomen uitgedroogd waren: dat was mijn avondeten. Soms speelde ik op, andere keren vroeg ik moeder bijna onderdanig om met het koken van mijn aardappels te wachten tot ik thuis was.

‘Extra voor jou koken? Nooit van m'n leven!’

‘Maar pas dan asjeblijft op dat de kleintjes er niet van eten en zet er een deksel overheen, dan blijft er tenminste wat vocht in.’

‘Jij altijd met je toestanden! Als je ze niet lust, geef je ze maar aan de anderen, die maken niet zo'n drukte.’

Dat heb ik ook vaak gedaan en dan stuurde ik Naatje met vijftien centiem naar de slager om een dun schijfje mager spek te halen. Ik at het rauw, liefst op een stukje zwartbrood met peper en zout, en warmde daarbij wat koffie op, of liever cichorei-nat.

Wanneer mijn kousen te nat waren, moest ik ze 's avonds wassen en ze 's nachts laten drogen voor de volgende morgen. Moeder wilde dat ik ook nog de afwas deed of de vloer ging boenen; dan kon ik honderd keer zeggen dat ik vaak om mijn handen poseerde en ze dus een beetje moest sparen, maar dat drong niet tot haar door.

‘Jij hebt altijd smoesjes om niets te hoeven doen; als een hand rood is en iemand wil hem wit schilderen, dan hoeft hij

volgens mij alleen maar witte verf te nemen.’

Als ze zoiets zei kon ik ploffen van woede.

Toen ik op een winteravond tegen vijven thuiskwam, lag er een briefje van een schilderende dame die vroeg of ik vóór zes uur bij haar wilde zijn. Het was aan het andere eind van de stad. Ik vertrok dus meteen weer en ik haalde het nog net, maar ik had een heel roze, opgewonden gezicht.

Terwijl ik door de gang liep, passeerde mij een heer die naar me glimlachte, maar ik was veel te druk om er aandacht aan te schenken. Ik trof een regeling met de dame, die erg met me ingenomen was en plannen had voor een groot schilderij... had ik ook eens geluk! wekenlang brood op de plank!

Bij het verlaten van het huis liepen twee jongemannen met mij op. Van mijn blos was niets meer over, ik was bleek geworden en rilde - sinds de middag had ik geen hap eten meer gehad. Eén van de twee kon zijn ogen niet van mij afhouden: hij was groot van gestalte, zeer goed gekleed, had lichtblond haar en zachtbruine ogen. Degene die in de gang naar mij gelachen had was een jood met donker uiterlijk; hij stapte bruusk op me toe en vroeg of ik iets met hem wilde drinken, wat ik aannam. De blonde bleef op 'n afstandje. Voor het café keerde ik mij om en zei:

‘En uw vriend?’

‘Hé, kom mee!’

Wij gingen met z'n drieën binnen; de bruine jongeman trok zich spoedig terug en de blonde vroeg of ik mee ging eten.

Het was de eerste keer in mijn leven dat ik een restaurant binnenging. Ik wist hoegenaamd niet hoe ik me moest gedragen, niet eens hoe ik een lepel vast moest houden (ik greep hem met de volle hand, zoals kleine kinderen doen), en dan nog mes en vork... het werd zo erg, dat ik besloot

met mijn mes te eten, ik had eens horen zeggen dat het erg chic was. Door de manier van kijken van de jongeman merkte ik dat hij zich schaamde. Toen lette ik op hoe hij het deed, ik volgde elke beweging na en het ging uitstekend.

Na het eten gingen wij *De klokken van Corneville* zien. Mijn nieuwe vriend was Duitser en sprak bijna even slecht Frans als ik. Ik merkte dat hij weinig ervaring met vrouwen had en bijna trots was, een meisje mee uit te nemen. Toen hij mij na afloop meenam naar een hotelkamer, vond ik dat de gewoonste zaak van de wereld. Ik wist het wel: hij mocht niet achterblijven bij zijn vrienden; zijn kameraad had gezegd ‘nou heb ik een meisje dat je past’, dus dat meisje moest ook meegaan naar de kamer, anders was ze een spelbreekster. De volgende avond zou hij een ander oppikken en niet meer aan mij denken... Zo ging het nu eenmaal. En zijn donkergouden ogen en vlasblonde haar waren mooi, heel mooi, en hij had een leuke naam: Eitel.

Toen hij me om twee uur in de nacht thuisbracht, vroeg hij of ik de volgende dag weer met hem wilde dineren.

Op dat ogenblik wist ik dat ik op de drempel van een nieuw leven stond.

Eitel

Ik ontmoette Eitel drie keer in de week. Als ik van het poseren thuiskwam dirkte ik me zo goed mogelijk op en om zes uur was ik op de afgesproken plaats. Hij had een paar handschoenen, een voile en een paraplu voor me gekocht. Wij aten meestal voor zes of zeven frank in een van de oude restaurants in de benedenstad; daarna bezochten wij een operette of brachten wij de avond door in het café-concert. Na een tijdje nam Eitel me ook wel naar een gewoon café mee, inplaats van naar het theater, maar daar verveelde ik me dood. Ik zou het helemaal niet erg hebben gevonden de hele avond met hem te praten, maar hij was juist helemaal geen prater... De derde of vierde keer zei ik hem dus dat ik het toch niet zo gezellig vond, en na een beetje gekibbel moest hij bekennen dat het hem te duur was om drie keer in de week buitenshuis te eten, dan naar het theater te gaan en een hotelkamer te betalen... Ja, dat was een argument, nietwaar.

‘Als jij je geld nodig hebt voor nuttiger dingen, dan moeten we het niet weggoien aan uitgangetjes. Ik had alleen gedacht dat je rijk was...’

‘Op het ogenblik niet. We zijn heel rijk geweest, maar mijn vader heeft een groot deel van zijn vermogen verloren.’

‘O, als het zo zit - maar ik ben net zo lief in een café, waar ik kan praten.’

‘Praten, ja, maar waarover? 't Is jammer dat je niet kunt kaarten...’

‘O nee, daar krijg ik de kriebels van. Laten we liever naar bed gaan...’

Het liep tegen carnaval en ik was helemaal wild bij het voor-

uitzicht mij te mogen verkleden en naar een bal te gaan. Op een avond zei Eitel me:

‘Ik zal je twee dingen voorstellen, dan kun je kiezen. Of we kunnen echt carnaval vieren, dan huren we een kostuum voor je, we gaan dineren, naar het bal en naar het souper; óf je mag een hele mooie jurk kopen. Een van de twee, denk er maar over na.’

Ik zat op mijn stoel te rillen van vreugde toen ik al dat heerlijk hoorde opnoemen. Eindelijk kon ik ook eens ondervinden wat het wil zeggen om mooi te zijn en naar een bal te gaan, al was het maar voor één keer. Maar een mooie japon, daar deed ik wel twee jaar mee...

Eitel keek me met zijn notenbruine ogen nieuwsgierig aan. Ik hoefde niet te weifelen:

‘Liever een jurk, daar heb ik langer wat aan, dan zie ik er beter uit wanneer we samen ergens heengaan.’

‘Goed, hier heb je honderdvijfentwintig frank, maak je maar mooi... Over een week is het vastelavond, dan gaan we een hapje eten en naar de maskers kijken.’

Goeie genade, wat een berg geld!

De volgende dag al ging ik naar de Nieuwstraat waar ik een kant en klare japon kocht, die een beetje naar mijn figuur vermaakt werd. Hij was donkergroen, nauw toegesneden en met een lange overrok, op het lijfje versierd met linten en gegarneerd met knoopjes en knoopsgaten die met tafzijde waren afgezet. Hij kostte tachtig frank, ik had dus nog vijfenveertig over. Deze keer wilde ik al het geld eens voor mijzelf uitgeven en thuis had ik er dus niets van gezegd. Ik had de laatste weken trouwens goed verdiend doordat een schilder een groot doek met mij had opgezet; na iedere zitting veegde hij ongeveer alles weer uit en de volgende morgen begon hij opnieuw. Ik was buiten mijzelf van plezier: als hij zo doorging, dacht ik, komt er nooit een eind aan...

Van de vijfenveertig frank die overbleven kocht ik:

1 paar schoenen	12,00
1 groene vilthoed	3,00
1 grote toef haneveren	2,75
1 groenfluwelen lint	1,50
1 groene voile	2,75
2 hemdjies van 3 frank	6,00
2 broekjes van 2 fr. 50	5,00
1 violette rok	5,00
1 paar kousen	2,50
3 zakdoeken	1,50
1 stuk zeep	0,10

	42,10
en dan nam ik nog een bad	1,00

Totaal	43,10

Ik vond dat ik zulke mooie kleren niet aan kon trekken zonder mij van top tot teen gewassen te hebben: met alle kinderen om mij heen, was dat bij ons onmogelijk. Bovendien vond moeder dat een fatsoenlijk meisje alleen maar gezicht en handen mocht wassen, en aangezien ik fatsoenlijk wou wezen...!

Ik besloot mijn haar met panamakruiden te wassen en in de stad een bad te nemen. Zalig, dat eerste bad! Die sensatie, helemaal in warm water te liggen, nee, die vergeet ik nooit... In het begin kon ik even geen adem meer krijgen, maar daarna, héérlijk!

Ik had mijn nieuwe ondergoed meegenomen, zodat ik thuis alleen nog mijn jurk hoefde aan te trekken en mijn hoed opdoen. Ik kon wel door de straten zweven, zo vrolijk voelde ik me. Thuis was er nog even ruzie met moeder omdat ik kleren had gekocht in plaats van het geld voor het

huishouden af te staan, zoals altijd. Ik zei haar wel dat ik op die manier mijn vriend zou bedriegen en hem zou kunnen verliezen, maar zij bleef me verwijten maken.

Ik trok mijn mooie jurk aan en zette mijn hoed iets achter op mijn hoofd zodat de slag in mijn haar zichtbaar bleef. De krullen hingen op mijn rug, bijeengehouden door een lint; de panamakruiden hadden ze een gouden weerschijn gegeven. De gazen sluier spande ik over mijn hoed en gezicht, en onder mijn kin legde ik er een dikke knoop in. Thuis hadden we geen grote spiegel, maar toen ik mij op straat in de winkelruiten kon zien had ik moeite mijzelf te herkennen: ik was lang, slank, heel elegant, en het geluk had een zeldzame glans over mijn gezicht gelegd.

Eitel stond mij al op te wachten, samen met een vriend die wel vaker met ons meeding en die erg op mij gesteld was. Ze herkenden mij niet. Ik kon het niet laten om tweemaal vlak langs ze te wandelen en hoorde Eitel toen zeggen:

‘Maar anders is ze nooit te laat...’

Ik lichtte mijn voile op en groette.

‘Ben jij het! Niet te geloven! Kijk haar eens! Jongens, wat een schoonheid zo, het lijkt of je nooit iets anders hebt gedragen!’

Met een mooi spontaan en trots gebaar bood hij me zijn arm; zijn vriend begeleidde mij aan mijn andere zijde. Ik gloeide van geluk en voldoening. Alle drie opgewonden pratend in ons slechte Frans namen wij de Nieuwstraat, destijds een lange, slechtverlichte slurf. Hoewel ik geen jas droeg had ik het niet koud; met mijn pelerine en mijn voile voelde ik mij warm genoeg ingestopt. Het vroom; de wind greep heftig in mijn haneveren en als ik tegen de huizenwand of op de grond mijn schaduw zag met die dansende pluimen op mijn hoofd, voelde ik me niet helemaal op mijn gemak.

Bij het binnentreden van het restaurant zag Eitel me voor het eerst in het volle licht: hij drukte mijn arm stijf tegen zich

aan en zei vertederd: ‘O, mijn diertje van me...’

Na het diner begaven wij ons naar een groot café waar landgenoten van Eitel zaten. Enkelen hunner kende ik. Iedereen begroette mij heel vriendelijk en zei iets aardigs over mijn uiterlijk. Maar eensklaps verstarde ik, al liet ik niets blijken: in het gezelschap zat een jonge man die mij op een avond van het trottoir had opgepikt en toen eindeloos had gemarchandeerd om twee frank minder te betalen dan de tien, die ik gevraagd had. Ik zag hem fluisteren met zijn buurman. Eitel vroeg hun of ze soms over zaken praatten, zo ernstig deden ze.

‘Nee,’ antwoordde de een, ‘wij hebben het over een straatlel, die de nette dame uithangt...’

Eitel, in beslag genomen door de maskers die tevoorschijn dansten, luisterde al niet meer. Nu en dan moest ik mijn zakdoek tegen mijn mond drukken om het klapperen van mijn tanden te verbergen; ik voelde dat het bloed uit mijn gezicht was weggestroomd. Opdat Eitel daar niets achter zou zoeken, bestelde ik een hete grog. Tegen middernacht vertrokken de heren, die allen in avondkostuum waren, naar het bal in de Munt, en wij gingen getweeën naar een Kamer.

Het was in het café zo ondraaglijk voor me geweest, dat ik helemaal neerslachtig was - ik verbeeldde mij dat ik nooit meer oprecht plezier zou kunnen hebben, dat ik geschandvlekt was voor de rest van mijn leven. En plotseling, toen Eitel mij kustte, begon ik te snikken... zou ik maar niet alles bekennen? dacht ik even... nee, nee, niet doen!

‘Wat heb je toch, schatje?’

Toen vertelde ik hem, met mijn hoofd tegen zijn borst, hoe ongelukkig ik bij ons thuis was, dat ik de zorg voor het hele huishouden droeg, dat mijn vader nooit werkte en dat ik nagenoeg óp was.

‘Wat vertel je me daar? Moet jij alleen het hele gezin ver-

zorgen? Maar dat is misdadig, zo mag je niet verder gaan, je moet aan jezelf denken, je hebt niet het recht je zo af te beulen.'

Die taal was nieuw voor mij, zulke woorden had ik nooit gehoord; ik had geloofd dat je nooit rekening met jezelf mocht houden en dat ik misdeed als ik niet alles voor ons gezin opofferde... maar aan jezelf denken scheen dus niet verkeerd te zijn, en dat kalmeerde mij.

'Weet je wat, engel van me, kom bij me wonen. Eén voorwaarde: op de dag dat ik naar mijn land terugmoet of ga trouwen, zul je me geen verwijten maken of zeggen dat ik je bedrogen heb.'

Geheel verbijsterd ging ik overeind zitten. Hij weet niets van me, hij heeft zelfs geen idee... hoe is 't mogelijk, en toch spreekt hij zo tegen me... maar als hij eens wist... is dat stommiteit van hem, of liefde?

'Als je wilt, kom dan bij me voor zolang het wil duren; dan ben je veilig voor de klauwen van je ouders die je uitbuiten. Maar het is afgesproken dat je geen moeilijkheden maakt wanneer het uit moet zijn. Ik ben zo openhartig omdat ik meen dat het met een meisje als jij mogelijk is om niets achter te houden...'

Liggend naast Eitel bleef ik de rest van de nacht wikken en wegen, en ik vroeg me af waarom al wat lelijk en vernederend was steeds op mijn hoofd was neergekomen... en toen begreep ik dat ik ermee moest breken. Ik ga bij hem inwonen, dacht ik, want thuis is het leven onmogelijk geworden. Ik draag mijn verdiensten af, dat wel, maar het huis ga ik uit, en anders verdoe ik me.

En kijkend naar het mooie blonde hoofd van mijn minnaar die met gesloten vuisten lag te slapen, dacht ik: jou, jou beloon ik genoeg met mijn lichaam, méér ben ik je niet schuldig.

De volgende dag bond ik thuis mijn spullen samen tot een pak en zei moeder dat ze kon blijven rekenen op alles wat ik

als model verdiende, maar dat ik zelf vertrok. Zij wilde me niet laten gaan. Ik had mijn mooiste kleren over mijn arm hangen; zij riep Hein, wie de tranen in de ogen stonden, te hulp om mij de weg te versperren.

Maar ineens zag ik de oude canapé staan, die ik als bed gebruikte, met vlak daarachter een ongebruikte deur die naar buiten openging. Ik sprong op de canapé, gooide de deur open en rende de trap af. Voor ze van de schrik bekomen waren, was ik buiten, hollend achter een tramwagen.

Een half uur later hing ik mijn kleren in de spiegelkast naast die van mijn vriend.

De betoging

Grote mensenmassa's hebben mij altijd een panische angst aangejaagd en zelfs bij een grote begrafenisstoet of een militaire parade maakte ik een omweg om er niet langs te hoeven. Alleen langs een processieweg durfde ik te blijven staan. Ik deed dat overigens alleen terwille van de mooie aankleding: de geborduurde vaandels, de superplieën met hun fijne plooitjes, de purperen koorkappen met zilveren bloemen, de bruidjes, het strooien van bloemblaadjes, en niet te vergeten de houten madonna met mantel, lovertjes en kant die op een draagbaar boven de hoofden zweefde - dat alles deed me de adem stokken van bewondering. Maar de gelovigen zelf met hun kaarsen, de massa die achter het moois deinde, gaven de indruk een stel verslaptte sufferds te zijn. Ze wekten alleen maar weerzin bij me en ik heb nooit de drang gevoeld, me bij ze aan te sluiten.

Op een zondag, toen we langs de weg stonden die een processie van de Sinte-Goedele nam, wou Eitel dat ik knielde; zelf had hij zijn hoed afgenomen, hoewel hij protestant was.

‘Eerlijk, ik begrijp je niet,’ zei ik hem achteraf.

‘Ach, die mensen, dat sleepte me mee...’

Op een avond zagen Eitel en ik een reuzenstoet van werklui met een muziekkorps en rode vlaggen het Koningsplein op stromen. Fakkels legden een koperen gloed over hun gezichten. Wij bleven staan om ze te zien langsgaan. Opeens twee slagen op de grote trom, de Marseillaise werd ingezet en de hele menigte nam het lied over. Ik had er weleens flarden van opgevangen, zonder dat ik de tekst had gehoord;

maar ik kreeg een brok in mijn keel, begon mee te neuriën, mijn voet tikte de maat en pardoes sloot ik me bij de arbeiders aan. Mijn vriend wilde me weerhouden, ik trok me met een ruk los, haakte in bij een werkman en de Marseillaise zingend zonder tekst, volgde ik de stoet en het was of ik geen grond meer voelde. Eitel liep naast mij, zonder mij een arm te geven: hij was bleek, had zijn hoed in de ogen gedrukt en zijn kraag opgeslagen.

Door het nauwe Heuvelstraatje waaierden wij de Grote Markt op. Het plein leek wel betoverd, al het goud op de gevels straalde... Maar eensklaps schoten uit een der steegjes agenten te paard tevoorschijn en wierpen zich wild op de mensen. Wij zongen nog altijd het lied van de grommende vulkaan. De muzikanten werden uiteengedreven, mannen raakten onder de paardehoeven, je hoorde links en rechts angstkreten. Als door een orkaan meegesleurd tolde de massa rond op het plein. Eitel sloeg één hand om mijn middel en legde de andere op mijn mond omdat ik, uitdagend, nog doorging met zingen. Hij sleepte me haastig de stoep van een der grote huizen op het plein op en duwde me achter in het zaaltje van wat een bierhuis bleek te zijn.

Een uur later was de markt schoongeveegd. Wij gingen kibbelend de weg naar huis op.

‘Ik ben je gevolgd om je te redden, ik wist dat je in staat was je midden tussen dat tuig te laten doodslaan. Je kunt nog zo bang zijn voor mensenmassa's, als het gepeupel opstaat dan verandert dat prompt... jij en die lui, jullie zijn van één slag.’

‘Dat was geen gepeupel, dat waren werklui; de man die ik een arm heb gegeven rook naar leer.’

‘O ja, ze roken zo lekker, nou goed! Er is van jou toch niks te maken, dat heb ik vanavond weer gezien.’

‘En jij dan, jij hebt je hoed afgenomen voor die godsdienstige hansworsterij, dat vind ik veel erger.’ En hem niet lan-

ger met *je* aansprekend, zei ik nog:

‘Wat ik voel of wat ik doe gaat u trouwens niet aan.’

Wij zeiden geen woord meer tegen elkaar, zelfs niet tijdens het uitkleden en naar bed gaan. Daar wong ik het laken tussen ons beiden in en ging ik helemaal aan de rand liggen om hem niet aan te hoeven raken. Van slapen was geen sprake: ik woelde rond en rook nog steeds de ledergeur van de man in de menigte, ik hoorde het draven van de paarden en de kreten van vertrapte mensen, en alle huizen van de Grote Markt met hun gouden krullen dansten om mij heen.

Tegen de morgen kalmeerde ik en ik bedacht dat Eitel, door mij te volgen om mij te redden, toch wel netjes was geweest - ik moest niet vergeten dat hij een echte heer was die Latijn en Grieks kende... En opgewonden door het zingen was ik zonder hem misschien ook wel onder de hoeven terecht gekomen. Ik voelde mijn botten al kraken en mijn buik openscheuren...

Krimpand van angst schoof ik naar mijn minnaar toe en krabde hem zachtjes over zijn hoofd. Hij draaide zich naar mij om.

‘Jij lekker dier,’ zei hij terwijl hij me tegen zich aandrukte.

De gedachte aan thuis

Het kwam geregeld voor dat ik de behoefte om die van thuis terug te zien, niet kon onderdrukken. Maar van mijn ouders was ik zo vervreemd dat ik alleen Naatje en Klaasje liet komen.

Ze stonden tegen elven voor de deur, in hun mooiste kleren, die overigens niet konden verbergen dat de armoe in hun snoetjes stond geschreven. Dat was vooral duidelijk bij Naatje met haar ragebol van stug bruin haar. Klaasje zou met betere kleren een allerliefst jongetje zijn geweest: zijn mooie blonde krullen, zijn ogen met lange wimpers en zijn lenige, tengere lijfje waren mijn trots en als 't even kon liet ik hem door de hospita bewonderen.

Bij het middagbrood zorgde ik dat er voor vijftig centiem ham extra was en we maakten twee keer koffie, want er zat maar voor twee kleine kopjes in de automaat. Tussen het eten en de thee ging ik ze wassen en kammen: Naatje had dat 't meeste nodig, want als je Naatje zei, dan zei je ongedierte... Vervolgens dronken we thee en als ze goed in de boterhammen zaten, haalde ik de verassing tevoorschijn: taartjes... Wanneer ik ze een eindje terugbracht naar huis, kocht ik onderweg een pond spek voor vader en moeder.

Ik bleef ze nakijken: elk ogenblik draaiden zij zich om en wuifden even. Ik voelde me trots en gelukkig - die kleine slechtgeklede kinderen waren mij nog zo dierbaar, dat ik dikwijls enkele stappen deed om naar hen toe te gaan en te vragen of ze mij konden vergeven dat ik niet meer meeging. Dan kwam ook de gedachte op: zou ik er misschien goed aan doen, weer naar huis te gaan en het oude leventje opnieuw te beginnen? Was dat mijn plicht niet?

Maar het idee, weer in de dranklucht van mijn vader te zitten en te zien hoe mijn moeder al haar list aanwendde om mij geld afhandig te maken, weerhield me. Vlug ging ik dan terug naar mijn kamer, wel gesterkt door de kleintjes te hebben gezien en verzorgd, maar toch met het gevoel dat mijn bestaan een paar uur lang ontregeld was geweest...

Ik begroef mij direkt in mijn diepe leunstoel en begon gretig weer te lezen.

Inlichtingen jagen

Eitel was volontair bij een groot bankiershuis en kreeg van zijn vader tweehonderd frank in de maand om van te leven; wat ik verdiende droeg ik grotendeels aan mijn ouders af. Onze kamers kostten zestig frank in de maand, de piano vijftwintig, en we moesten dus bezuinigen tot het uiterste. Eitel bleef, met zijn garderobe die hij van huis had meegenomen, nog steeds iets houden van een verarmde prins die het niet opgeeft. Elke keer verbaasde het mij als ik zag hoe die jongeman, in weelde opgegroeid, in staat bleek zo scherp op het geld te letten: zoveel voor de huur, zoveel voor eten, zoveel voor kleren en vertier... Hadden mijn ouders maar een tiende deel van zijn zin voor orde bezeten... nee, dat is natuurlijk onzin, wat ik zeg: als bij ons brood of aardappels in huis kwamen, waren wij doorgaans zo uitgehongerd dat we totaal niet in staat waren om eraan te denken dat we ook de volgende dag nog moesten eten...

Een vriend van Eitel bezorgde hem een agentschap voor handelsinlichtingen. Hij kreeg anderhalve frank per inlichting en ik wist er soms tien tot twaalf per dag bij elkaar te zoeken: doordat ik er uitzag als een keurige jonge vrouw die niets te kort kwam, ging dat vrij vlot. Op die manier leerde ik de stad ook in al haar uithoeken kennen en beminnen.

Eitel had me gezegd dat ik er achter moest komen of bepaalde mensen een goede naam hadden, ook wat geld betreft, en of er iets in hun zaak omging. Wat ik wilde weten ging ik gewoon bij de omwonenden vragen. Ik scheen er heel geschikt voor te zijn, want we hoorden herhaaldelijk dat men tevreden was over de manier waarop we het bureau bedienden.

Natuurlijk deden zich nu en dan onmogelijke toestanden voor, waar ik me zo goed en zo kwaad als 't ging uitredde... Zo moest ik eens in de buurt van de Hoogstraat inlichtingen verzamelen over een handelaarster in ongeregelde goederen. Twee huizen naast het hare ging ik een café binnen, waar ik van buiten niet had kunnen zien wie er zaten. Dat bleken drie vrouwen, die aan één tafeltje vruchtenlikeur zaten te drinken, en een man. Toen ik aan de toonbank bleef wachten op de bediening, vroeg een der vrouwen mij wat ik wilde hebben, eraan toevoegend dat zij de madam was. Ik ga naar haar toe en zeg heel zachtjes dat ik inlichtingen zoek over mevrouw die-en-die, de koopvrouw van twee huizen verder.

‘Nu, vraagt u het haarzelf, hier zit ze!’

En ze wijst op een van beide vrouwen aan haar tafeltje.

Nu, daar stond ik dan.

‘Moet je mij hebben? Wat is er aan de hand?’

Ze was een echte Brusselse, een reuzengestalte van 'n jaar of vijftig, met rosse huidskleur en grijze ogen waar rode adertjes door liepen. Ze zat met de ellebogen op tafel geleund en liet elk ogenblik haar hoofd op haar armen zakken als iemand die dreigt in slaap te vallen. Aan haar plompe handen zaten worstvingertjes met nagels, waar vleeskussentjes rond oppuilden. Ze verschoof een beetje in mijn richting en keek me slaperig aan, bij welke beweging haar enorme lichaam lilde als een gelatinepudding. Het lukte mij gewoon niet mijn blik van dat immense vette lijf af te wenden, en ze zei:

‘Je denkt zeker: daar kunnen er wel drie uit zoals ik?’

‘Drie? Nee,’ antwoordde ik met mijn domme hoofd, ‘maar toch...’

‘Toch tweeëneenhalf, wil je zeggen... hoeveel weeg je?’

‘Achtenveertig kilo.’

‘Zoals ik al zei, drie... ik weeg honderdvijfenveertig.’

Uit de slaperigheid en de totale onverschilligheid waarmee

ze mij aankeek, bleek dat het haar geen snars kon schelen of ik het met haar eens was of niet, en dat ze zich hoegenaamd niet voor mij interesseerde. Daarmee verdween de helft van mijn verlegenheid.

‘God, mevrouw,’ zei ik recht in haar gezicht, ‘ik zit glad verkeerd, ik had geen idee dat u hier zou zijn.’

‘Waar gaat het over?’

‘Om een handelsinlichting die mijn broer uit Duitsland mij over u vraagt.’

‘Uit Duitsland? Ik heb in Duitsland niks besteld, wat een kletsboek... ik koop niks wat ik niet gezien heb, ik ga naar handelaars die failleren of opruimen. Van mevrouw hier heb ik net een partij korsetten gekocht...’

De vrouw die ze mij aanwees had de hele tijd al naar me zitten gluren.

‘Geeft u het maar toe,’ zei ze nu, ‘het is voor een inlichtingenbureau. Onderlaatst bent u nog bij me geweest, of weet u dat niet meer? Het ging over die grote bontzaak hier tegenover. Ik zie u trouwens de hele stad doorkruisen: ik ben met mijn korsetten altijd langs de weg en wie u één keer gezien heeft, met die linten, die herkent u...’

‘Ach meid,’ antwoordde de koopvrouw, ‘t zal mij een zorg zijn wat madammeke van mij wil weten... een glaasje kersenlikeur voor je? Of pruimen? Goed voor de stoelgang... Denk maar niet dat ik over je inzit, hoor...’

Diep verlegen weigerde ik, maar ik kon nu niet vertrekken zonder iets besteld te hebben, dus ik nam een kop thee. De koopvrouw wilde niet dat ik betaalde.

‘Je ziet er leuk uit, kleintje, mooi slank, maar met een korset zou je nog heel wat sjieker zijn: ik heb er een, dat geknipt voor je is, een koopje, dat beloof ik... vraag maar aan háár, die levert ze me...’

De man zat te lachen en keek me spottend aan.

Jarenlang heb ik dat werk gedaan. Ik was vaak te moe om te kunnen slapen. Nadat ik eerst de hele dag had geposeerd, begon ik mijn omzwervingen en drie of vier uur lang liep ik de hele stad af, van het ene eind naar het andere zonder de tram te nemen. Eitel had me gezegd dat ik elke dag twintig centiem in mijn spaarpot mocht stoppen als ik niet met de tram ging.

Maar ik was heel tevreden en vooral trots dat ik mee kon helpen om in ons onderhoud te voorzien.

Nu ja, jij!

Een vriend van Eitel klaagde dat hij het eten in de restaurants niet verdroeg. Toen stelde Eitel voor dat hij in het vervolg bij ons zou eten.

‘Hij betaalt drie frank per maaltijd en nu ik juist die dure Moezel- en Rijnwijn heb gekocht, kom ik op die manier een beetje uit de kosten.’

Ik had me een kookboek aangeschaft en de vriendin van een schilder had me nog wat keukengeheimen verteld, zodat ik van lieverlee 'n uitstekende burgerpot had leren koken. Met bijstand van een meisje, dat nu en dan in het huishouden hielp, maakte ik voor ons tweeën werkelijk heerlijke maaltjes, en een persoon erbij, daar had ik geen enkel bezwaar tegen. Ik kon bovendien goed met Fritz overweg: wij noemden elkaar bij de voornaam en ik maakte dikwijls kruidendrankjes voor zijn maag.

Maar op een dag gebeurde er iets eigenaardigs. Terwijl het meisje de tafel dekte en ik bij het fornuis in de weer was, zei ik Fritz, die juist de keuken binnenliep:

‘Ach, wil je even die schotel naar de kamer brengen?’

‘Ik? Nee, waar zie je mij voor aan; ik zie me al schotels naar binnen dragen...’

‘Ik draag ze toch ook binnen?’

‘Nu ja, jij!’

‘O ja, ik...’

Verder zei ik niets, maar toen hij de deur uit was vertelde ik Eitel dat ik niet meer voor zijn vriend wilde koken.

‘Ik heb hem dat gevraagd zonder bijgedachte, zonder er ook maar 't minste belang aan te hechten - ik dacht dat we vrienden onder elkaar waren. Bij de schilders maalt er één

koffie, de ander snijdt brood, zonder daar een probleem van te maken. Maar als hij me beschouwt als de keukenmeid, vergist hij zich en dan hoeft hij zonder aparte uitnodiging niet terug te komen.'

'Maar luister toch, wij hebben er belang bij dat hij hier komt eten, het is een misverstand geweest.'

'Het was een misverstand van mij, dat ik geloofde dat meneer een vriend was. Ik wil het niet meer, punt uit.'

'Je blijft toch een onbeschaafd schepsel, Keetje, je doet je heel netjes voor, maar je bent in je hart een wilde...'

'Raakt me niet.'

'En die wijn die ik gekocht heb?'

'Die drink je maar op, dan zijn we van alles af.'

Dat was afgesproken

Eitel zou de zondag met een paar landgenoten doorbrengen in een huisje buiten en ik liet Naatje komen: nu en dan, wanneer ik verstelgoed had, werkten wij er ons samen in een middag doorheen. Eitel droeg altijd gebreide sokken van witte katoen, gemerkt met zijn voorletters in het rood: de oude kindermeid die hem had grootgebracht, breide ze voor hem, maar ze sleten erg en na elke keer wassen moest ik ze nazien en stoppen. Doordat ik de laatste tijd erg veel achter inlichtingen aan was geweest, was het verstelmandje tot over de rand vol.

Naatje en ik gingen aan de slag. Om één uur aten wij wat en meteen begon het verstellen weer, maar om drie uur lagen de sokken in keurige rolletjes weer in hun mandje. Opgelucht zette ik het op een stoel, opdat Eitel ze bij zijn thuiskomst direkt zou zien. Dat ik van naai- en verstelwerk hield, was een van de dingen die hij het meest in mij waardeerde.

We hadden nog tijd om even naar het concert in het park te gaan. Naatje verbaasde zich altijd over de mannen die mij nakeken of gewoon voor me bleven staan: zelf was ik er zo aan gewend dat ik het niet eens meer opmerkte. Dat is te zeggen - op de dag dat zij het niet meer deden, heb ik dat heel goed gemerkt... Wij kochten vier suikerkoekjes en keerden tegen vijven terug. Ik zette thee en we maakten er nog een gezellig uurtje van: ik was nu aan goede voeding gaan wennen, maar Naatje zat nog echt met overgave te smullen.

‘Je bent nu net een echte dame, je hebt een sleepjurk, je zit in een salon en je eet lekkere dingen.’

‘Ja, maar vaak verdraag ik het eten niet, dan krijg ik hoofdpijn en moet ik overgeven. De dokter zegt dat ik te lang

honger heb geleden en dat het nooit meer overgaat.'

Omdat Naatje niet van lezen hield, bekeken wij oude modeprenten.

'Kijk, ze droegen vroeger crinolines; van toen ik klein was herinner ik me dat moeder er ook in rondliep. Als ze opstond bond ze zo'n enorme rok om zich heen, dan klom ze daarin twee trappen af om water te halen en kwam weer boven met in elke hand een emmer, die zo zwaar tegen het onderwerk woog dat de hele crinoline kromgroeide. Ze heeft er zeker tot 1870 in rondgelopen.'

Na het eten bracht ik Naatje een eindje naar huis; toen ging ik naar bed met een boek, *Vader Goriot*. Zo vond Eitel me om middernacht, met van geluk stralende ogen, zo heerlijk vond ik het leven op dat moment.

'Heb je een prettige dag gehad, Eitel? En kijk de mand eens - allemaal gestopt! Daarna ben ik gaan lezen... zalig boek! Maar wat een doortrapte vrouwen komen erin voor, zeg, ik zou voor geen goud zó willen zijn. Hoe kunnen mensen dat doen: omwille van wat luxe hun vader laten verkommeren! Ik geloof, ik zou geen nacht meer slapen als ik zoiets had gedaan.'

Eitel kroop in bed.

'Wat ben je stil... is er wat? Was het geen geslaagde dag?'

'O jawel... Keetje, hoor eens, ik heb je altijd gezegd dat het tussen ons niet eeuwig kan duren. Ik ben de hele dag met juffrouw A. uit geweest en ze houdt van me: haar vader is heel rijk, maar ik ben van betere familie. Ze wil me dolgraag trouwen... Ik moet je dus vragen hier vandaan te gaan. Dat was afgesproken en het is natuurlijk in mijn belang dat haar familie niet weet dat je bestaat. Als ik getrouwd ben, zal ik je wel geld sturen.'

Ik kon niet antwoorden.

'Ik vraag je dat voor mij te doen, Keetje...'

'En als ik het niet doe?' vroeg ik, volkomen uit het veld

geslagen.

‘Dan stúúr ik je weg.’

‘Welja, we zeggen maar waar 't op staat, niet?’

En ik keerde hem de rug toe.

Ik deed die nacht geen oog dicht, ik voelde hoe de ellende en de vernedering zich weer meester van mij maakten. En dan de schaamte, de schaamte om dat machteloos te moeten verdragen. Ik was de laatste tijd zo gelukkig geweest, ik had me geschikt naar Eitel, ik was mooi, alles ging goed, en dan opeens dit... en waarom? Zij was op hém verliefd, had hij gezegd, over zichzelf had hij niet gesproken...

De volgende morgen gingen we zonder een woord te spreken naar ons werk. Maar onder het poseren begon ik ineens te snikken.

‘Hé, kleintje, wat heb je?’ vroeg de schilder.

Ik vertelde het hem.

‘En huil je dáárvor de ogen uit je hoofd? Dat is het niet waard. Ik was juist van plan een groot doek met je op te zetten... En huur vooral geen gemeubileerde kamer, als je weg moet! Als je genoeg geld achter de hand hebt voor de eerste termijn, kun je je eigen meubels op afbetaling kopen en dan heb je zó een eigen omgeving waar niemand je wat doet.’

‘Ik heb tachtig frank overgespaard.’

‘Nu, dan is er geen enkel probleem, dat is geld zat.’

Hij gaf mij het adres van een meubelwinkel waar een vriend van hem, een journalist, kort voordien ook spullen op afbetaling had gekocht voor zijn vriendin.

's Avonds stelde ik Eitel voor om mijn eigen meubels op alle maanden te kopen, en hij vond het goed. We gingen met z'n beiden naar de koopman, wat meer vertrouwen gaf, en voor mijn tachtig frank en ongeveer vijfentwintig frank op elke eerste van de maand, kreeg ik een slaapkamermeublement van jewelste.

Een week later trok ik bij Eitel weg en installeerde mij op

een kamertje. Toen hij mij de eerste avond om tien uur verliet reageerde ik daarop met een huil-aanval, maar toen ik om mij heen keek naar de mooie nieuwe meubels die van mij alléén waren, toen mij te binnen schoot dat ik desnoods de hele nacht kon doorlezen zonder het licht te doven, en dat Eitel niet meer zou mogen mopperen als ik mijn broertjes of zusjes liet komen, werd ik wat rustiger. Het was ellendig, snikte ik, maar ik had beloofd dat ik Eitel niet in de weg zou staan...

Om de mensen te laten geloven dat we uit elkaar waren, ging hij in het vervolg alleen uit. Op een donderdag kwam hij bij me aan met afschuwelijk gefriseerde haren.

‘Eitel, dat is vreselijk!’ riep ik, ‘ze hebben het veel te erg gekruld...’

‘Maar tegen dat het zondag is, zal mijn haar er wel natuurlijker uitzien,’ antwoordde hij. ‘Zondag vraag ik haar hand.’

Die zondag kwam hij 's morgens nog bij me, jong, elegant, stralend en heel zeker van zijn zaak. Het gaf me zo'n schok dat ik voor het eerst een golf van haat in me voelde opkomen: ik had hem zó bij z'n nek kunnen grijpen en door de ramen smijten... Maar toen hij weg was, begon ik weer bitter te schreien, de armen uitgestrekt naar de deur.

Ik ging die dag niet uit en bleef bijna onbeweeglijk op mijn bed liggen. Alle schande en ellende die mij twintig jaren lang had achtervolgd kwam in grote stromen over mij heen en verbijsterd doorleefde ik al die verschrikkelijke dingen opnieuw. Alleen het laatste jaar had ik iets van geluk gekend, elke nacht had ik in zijn armen gelegen en had hij me lieve dingen toegefluiserd - maar dat was nu ook voorbij, ook al kwam hij me nog bezoeken zonder dat juffrouw A. het mocht weten.

Ik stond op en zette thee. Dat kalmeerde mij. Ik keek om mij heen: door de gesloten gordijnen gleed een zacht rood en

gelig licht over de gloednieuwe meubels, en ik zat in mijn eigen opvouwbaar fauteuiltje thee te drinken uit een zelfgekozen kopje met seringentakken erop geschilderd.

‘Dat is allemaal van mij, Eitel heeft beloofd dat hij het zou afbetalen... ik kan boeken lenen zoveel ik wil... de kinderen worden groot en beginnen te werken, dus het geld dat ik verdien met de inlichtingen en het poseren kan ik voor mijzelf houden, ik moet toch leven... voor al het moois van de wereld wil ik nog niet onderhouden worden van het geld dat juffrouw A. in haar huwelijk meebrengt, absoluut niet... op ditzelfde ogenblik staat Eitel zich aan te stellen als een aap, de lafbek met zijn gefriseerde kop... ik wou dat ik daar de kamer kon binnenstappen, ik zou mijn haar losmaken en zeggen: ik heb tenminste een natuurlijke slag in mijn haar, maar jij vervalst je koopwaar, jongen: neem hem niet, juffrouw, zijn haar is zo glad als een bananeschil en hij heeft mij vanmorgen nog gekust... God, wat zouden ze op dit moment tegen elkaar zeggen? Kon ik er maar iets van horen, ik ben zo bang voor wat er gebeuren gaat... Eitel, kom terug, ik zal niets zeggen, ik zal alles doen wat je wilt...’

Trillend van onrust bleef ik de hele nacht op hem wachten, maar hij kwam niet, het was bij zijn aanstaande te laat geworden.

De vrouw is gevaarlijk

Een schilder bij wie ik dikwijls mijn avonden doorbracht, had onder zijn leerlingen een medisch student van goede familie, die in zijn vrije tijd aan schilderkunst en literatuur deed. Ik ontmoette die student regelmatig op het atelier en hij bracht me doorgaans naar huis. We spraken dan over wat we gelezen hadden, hij leende me boeken en vooral discussieerden wij over de rechten van de mens en zulke dingen. Zoals ik daarbij tegen de maatschappij tekeer kon gaan...

‘Twee kinderen worden op één dag in één straat geboren: het ene wordt gekleed in kantjes, het andere in vodden; het ene zal alles van het leven hebben, het andere niets. Het is één grote leugen, allemaal... een kind is een kind en ze horen allemaal gelijk te zijn. Vaak is het armste nog het best en het knapst, maar het is niet het rijke kind dat tenslotte misdadiger of hoer wordt...’

Zoiets had ik nooit tegen Eitel hoeven zeggen, voor wie de armen zonder mankeren stompzinnig en gemeen waren. Nu was het anders. De jongeman en ik spraken tegen elkaar met gloeiende wangen en stralende ogen, brándende ogen soms en toegeknepen keel om te kunnen getuigen van wat ons bezielde; het kwam voor dat we onze wandelingen drie keer langer maakten dan nodig was omdat wij eenvoudig niet konden zwijgen en niet uit elkaar konden gaan.

Op een avond ontmoetten wij een paar vrienden van Eitel en om alle verdenking de kop in te drukken, vertelde ik het Eitel nog dezelfde avond.

‘Het komt me juist heel goed uit dat ze je met een ander hebben gezien, dan kunnen ze niet tegen mijn meisje zeg-

gen dat ik een vriendinnetje heb.’

De jongeman begon niet over liefde.

Onze wandelingen hadden zich al over een jaar uitgestrekt, toen hij me vroeg of ik hem wilde vergezellen naar Brugge waar hij voor zaken van zijn vader heen moest. Ik ging er gretig op in.

In de trein zaten we weer de hele tijd te praten. De bloeiende brem langs de spoorlijn bracht me in verrukking: ik had die planten nog nooit gezien en toen ik dat zei, greep het mijn reisgenoot op een vreemde manier aan.

‘Alle kinderen moesten op het land worden grootgebracht en er vrij kunnen rondrennen...’

Brugge gaf mij dezelfde rust en ontspanning waardoor ik ook zo van de Amsterdamse grachten had gehouden. Zonder een woord te spreken wandelden wij langs de ruïen, verlegen en als beschaamd: mijn grootste denkbeelden over de mensheid leken door de kalme golven wel te worden weggevoerd...

De puntgevels weerspiegelden zich in het water; de vrouwen, gehuld in mantels en met diepe kappen over het hoofd getrokken, schreden traag door de straten alsof zij nergens heen hoefden gaan en het niet op dag en uur aankwam. Haast aarzelend gleed hun witte hand uit de vouwen van hun mantel tevoorschijn om te kloppen op de oude deuren, overtrokken met zwarte of groene lak waar de zon duizend barstjes in getrokken had; andere vrouwen met de statigheid van kloosterzusters openden de deuren omzichtig en even werden dan lange gangen zichtbaar, in blauw en wit getegeld, die geuren van was en confijtsel deden raden, wierook, en het geheim van méér gesloten deuren en dichte gordijnen...

De goedmoedige stilte spinde ons in en lang bleven wij op een bank zitten kijken naar het traag langsstromend water waar de zwanen geruisloze golven in trokken.

In de steegjes zaten perkament-achtige kantwerksters in de deurspelonken; hun vingers die uit lompen staken, wierpen de klosjes over de kussens en onder de naalden tekenden zich deftige, plechtige motieven af. De aanblik van die vrouwen bracht ons tot onze gesprekken terug, want het was bitter de maaksters van die verfijnde weelde zó beklagenswaardig aan het werk te zien. Ik vertelde dat mijn moeder haar ogen door dat elegante gepriegel had bedorven, en hoe ik haar als kind 's nachts gebogen had gezien over haar kussen, met nerveuze vingers de klosjes dooreen werpend bij geen ander licht dan van de snotneus, die zo heette omdat je de pit elk ogenblik moest snuiten.

Wij gingen naar de Grote Markt om op een terrasje een kop koffie te drinken. Mannen en jongens die kennelijk geen werk hadden en even doelloos op het plein en in de omringende straatjes stonden als het onkruid tussen de keien, kwamen om de suiker van de koffie bedelen. Ik gaf er iets van en deed er tien centiem bij. Dat werd doorverteld en al gauw stond een heel troepje om ons heen, waar luid gejuicht werd als ik iemand weer een paar centiem gaf. De tranen sprongen me in de ogen.

‘Het is verbijsterend, juffrouw. Een samenleving waar de mens zó verdrukt wordt is misdadig en zal op een goede dag eenvoudigweg gesloopt worden...’

Wij beklommen het belfort. Op de hoogste omgang zat een schoenlapper om de schoenen te poetsen of te herstellen. Ik werd er bevangen door hoogtevrees, mijn knieën knikten en mijn vriend moest me ondersteunen bij de afdaling. Beneden bleven wij nog even op de treden van een oude stoep zitten als om de lucht van het verleden in te ademen, van de andere tijd en het andere leven dat Brugge uitstraalt en waar ik boven alles van houd.

Hij noemde mij juffrouw en ik hem meneer, en wij hadden gescheiden kamers.

De volgende morgen reden wij per koetsje naar Damme. Langs het kanaal rijdend vertelde hij me van Uilenspiegel en Nele; ik had eens voor Nele geposeerd bij een beeldhouwer die me iets van haar karakter had verteld in verband met de houding die ik moest innemen, maar Nele zelf en haar aangrijpende liefde had ik pas goed begrepen toen ik het boek van De Coster had gelezen. De jongeman zei:

‘Uilenspiegel hield van Nele, maar vóór alles beminde hij Vlaanderen en daar offerde hij zijn liefde voor. Hij ging op zoek naar de Zeven die Vlaanderen moesten redden. Wanneer een man voor zijn ideeën wil vechten, mag hij zich niet laten belemmeren door een vrouw, zegt mijn vader - een getrouwde man is verloren voor de goede zaak.’

‘Maar Nele heeft Uilenspiegel juist van de galg gered door hem als man te kiezen... en uw vader is toch óók getrouwd...’

‘Ja, op zijn veertigste!’

‘Mag je op je veertigste de goede zaak dan wél in de steek laten?’

Dat antwoord zat hem dwars, zijn vader was voor hem een orakel.

‘Mijn vader was jong en knap, maar arm. Geen enkele vrouw wilde hem hebben. Maar toen hij geld had, had hij ze voor 't uitkiezen, ze liepen hem gewoon achterna.’

Ik voelde wel dat ik niet mocht ingaan tegen wat zijn ouders hem hadden bijgebracht, en dat hij op dat punt erg gewetensvol en kwetsbaar was. Ik was zelf natuurlijk allang gehard tegen ouders en als ik hem gezegd had wat ik dacht, had ik hem diep kunnen treffen. Wij waren even oud, maar ik voelde me veel ouder, het leven had me rijper gemaakt. Hij zat nog tot zijn schedel vol met theorieën: je hoefde maar alle kinderen bij elkaar te zetten, ze goed op te voeden en klaar was kees, één grote elite... Ik was daar niet zo zeker van: ik zei wel dat het zo zou wezen, maar ik voelde toch

dat er iets niet klopte...

We verlieten het rijtuig om veldbloemen te plukken; we brachten er armenvol van mee naarbinnen en voor we het wisten waren we in Damme. Het rijtuig hield stil voor het vroegere stadhuis, dat nu een herberg was. Het eerste wat wij deden was een wandeling door het stadje maken, dat oud was en bijna verlaten: niet veel meer dan een stel krotten, waar de bewoners ons achter de kleine gordijntjes stonden na te gluren. Ik wilde net zo'n Vlaamse muts kopen als waarmee ik voor Nele geposeerd had, maar in het hele stadje vonden wij geen enkele winkel. Toen wees men ons het huis van de vrouw die ze maakte. Ik koos er een in donkergeel met rode bloempjes, die me stond alsof hij apart voor mij gemaakt was. De vrouw was in alle staten:

In de stad vindt u geen enkele dame die zulk prachtig haar heeft als u, met die mooie golf en die tressen naar achter, maar bij de boerinnen hier wordt het wél zo gedragen...

Wij kwamen langs het kerkhof waar een zeer oude doodgraver een graf dolf.

‘Bijna beangstigend, die stad - ze is één grote bouwval met alleen maar oude mensen... waar zijn de anderen? Zijn ze weggetrokken en hebben ze alleen de oudjes achtergelaten?’

In de herberg stond ook weer een oude vrouw achter het buffet.

Langs scheefgezakte traptreden beklommen wij de kerktoren en vonden er boven alweer een grijsaard, bezig de klokken te poetsen die hij, volgens zijn zeggen, al zestig jaren luidde.

‘Laten we hier weggaan, het lijkt of het stadje behekst is...’

Op dat moment begon pal naast mij een reuzenklok elf uur te slaan: ik schrok er zo hevig va dat ik in panische angst de trap afrende, alsof alle toverkollen van Damme mij achter de rokken zaten. Mijn reisgenoot volgde me, niet veel

zekerder van zichzelf dan ik, maar evengoed lachend omdat ik zo in de rats had gezeten.

De oude vrouw achter het buffet, die gedurig aan een paarse breikous zat, volgde wantrouwend al onze bewegingen.

‘Laten we liever gaan, alsjeblieft, ik zou er wat voor geven om weer een jong gezicht te zien...’

In het rijtuig kwam mijn vrolijkheid gauw terug; tussen de velden hielden wij opnieuw halt om bloemen te plukken die wij naast ons op de bank ledgen. Toen wij elkaar aanzagen, recht in de ogen, begonnen wij te sidderen en in-gelukkig om onze jeugd vielen wij elkaar in de armen. Wij stortten ons in een vloedgolf van kussen, een baaierd van opwinding en geluk... en dat in een open rijtuig achter de rug van een koetsier...

In Brugge konden we haast niet meer op onze benen staan van emotie, en het middageten was één groot feest...

In de namiddag maakten wij nog een stadswandeling, maar we zagen niets meer: zelfs het Minnewater en de molen gingen als spiegelingen aan ons voorbij, - wij zagen alleen nog elkaar.

's Avonds schoof ik steels het grendeltje van de verbindingsdeur tussen onze kamers weg. Onder het voorwendsel een zakdoek te lenen deed mijn vriend de deur open en sloot hem niet meer. Wij gingen op de vensterbank van het open raam zitten, dat uitzag over de boomrijke tuin die in het halfdonker lag, maar alle geuren van de lente prijsgaf. Twee katten begonnen hardnekkig te krijsen.

‘Wat een afschuwelijke manier om het over liefde te hebben,’ zei ik, ‘het lijkt eerder of ze gevild worden.’

Mijn vriend, die in een nadenkende stemming was, antwoordde daar niet op.

‘Luister eens, ik moet je iets zeggen - ik weet niet wat te doen. We kunnen niet terug. Ik had gedroomd van vriend-

schap: een intelligente en lieve vrouw die me zou begrijpen, die van me zou houden omwille van het ideaal, die me zou bijstaan in de strijd tegen de ongerechtigheid. Jij had dat kunnen zijn omdat je zelf een slachtoffer bent geweest, en nu hebben we alles bedorven... Je zult me steeds tegenhouden, steeds remmen, want een man die een vrouw heeft is als verlamd in de strijd. Mijn vader heeft het altijd gezegd: het gevaar, dat is de vrouw... ze zijn allemaal ijdel en berekenend.'

'Wij kennen elkaar nu een jaar, André, je hebt alle tijd en gelegenheid gehad om je te overtuigen.'

'O, had ik bij jou die liefde voor de mensen niet gevonden, had ik met jou niet kunnen praten, dan had je nóg zo mooi kunnen zijn, je zou me toch niet hebben tegengehouden... maar ik zal je nooit trouwen, ik wil geen hinderpaal in mijn leven hebben: en moest ik op een dag naar het andere eind van de wereld gaan om voor mijn idealen te vechten, dan zou ik niet aarzelen.'

'Je zou mij mee kunnen nemen.'

'Je zou een blok aan mijn been zijn, je zou me verlammen!'

'Herinner jij je Nele dan niet meer? Zij heeft bij de Watergeuzen gevochten, zij heeft aan de zijde van Uilenspiegel gemarcheerd...'

'Ach, Nele's bestaan in deze tijd niet meer!'

'En ik dacht bovendien dat je van me hield...'

'Zie je wel, je begrijpt het niet... liefde is één ding, maar er zijn nog andere. Voor de vrouw bestaat het offer niet. De vrouw laat zich alleen leiden door de behoeften van het ogenblik: ik heb honger, ik moet eten; ik heb slaap, ik ga liggen.'

'Ik heb zin om te beminnen dus ik bemin,' antwoordde ik, 'nogal wiesdes dat ik dat niet doe als ik er geen zin in heb.'

'In '48 toen mijn vader nog jong was, móest men zich inzetten voor de zaak van het volk... ze waren met z'n vieren,

vier vrienden die de vrouw uit hun gedachten hadden gebannen; ze zouden grote dingen hebben gedaan, maar eerst is de ene getrouwd, toen de andere, en tenslotte gingen ze allemaal voor de strijd verloren.'

'Nu, gelukkig is het voor jou nog niet te laat. Wil je niet naar je kamer?'

Hij keek me verschrikt en teleurgesteld aan, maar ging zonder een woord naar zijn kamer terug.

Ik legde mij te bed en smoorde mijn snikken, dat hij me niet zou horen. 'Wat is er toch met mij, dat men alleen op een afstandje van mij wil houden? Zo is het altijd geweest, al toen ik kind was: het léék vaak goed te gaan, maar op het beslissende ogenblik sprong het af - en waarom, waar was het voor nodig?'

André had me toch horen huilen en kwam naar me toe.

'Begrijp me dan toch, ik houd van je, maar ik wil onze mooie vriendschap niet bederven... natuurlijk moet het een ideaal zijn een mooie en verstandige vrouw te hebben - maar ik durf niet. Ik heb nooit een meisje gehad, ik schijn daar niet geschikt voor te zijn.'

'Waarom heb je mij dan gekust? Wij kennen elkaar een jaar, ik heb je met geen woord of blik gelokt, nooit...'

'Ik wist niet welk gevaar ik met je liep. Alle vrouwen zijn gevaarlijk.'

Het kwam zeker door de opwinding en de angst, misschien ook door zijn onervarenheid, maar het werd niet de liefdesnacht waar ik van gedroomd had - mijn eerste ware liefdesnacht... Ik hield reddeloos veel van hem: zijn warme stem die als muziek in mijn oren klonk, zijn schaterende lach, zijn lange handen waarmee hij onder het spreken gebaarde, zijn naïveteit, zijn teerheid en kwetsbaarheid... en toch had hij me van zich afgeduwd uit angst en wantrouwen...

Ik dacht verder na en verbaasde mij erover dat hij niet had

gezinspeeld op mijn verhouding met Eitel die nog altijd voortduurde en waar hij van wist.

De volgende dag bezochten wij het ziekenhuis en de kerken om er de kunstwerken te zien, maar ik haalde er de schouders over op, zowel over de beelden als de schilderijen. Noch de madonna van Michelangelo, noch de wenende vrouwen van Memlinc maakten indruk op me: ik was tezeer vervuld van andere dingen.

En dan, hém zo te zien opgaan in die kunst, zonder een enkele gedachte aan wat wij de vorige avond en nacht hadden doorgemaakt... Wat me een beetje troostte was de toon waarop hij had gesproken, net als een schooljongen die zijn lesje opzegt; vaag voelde ik dat hem alles was aangeleerd, opgeplakt door al te behoedzame handen... Maar intussen stond hij diep onder de indruk van schilderijen, die gevoelens van eeuwen her vertolkten...

‘Het lijkt wel of u niets ziet!’

U, zei hij...

‘Zegt u dat allemaal niets?’

U!

‘Nee, het zegt me allemaal niets.’

Op de terugreis per trein zei hij dat we alles moesten vergeten, maar ik kon het niet en keerde heel kleintjes en bedroefd terug naar mijn kamer. Eitel had van mijn afwezigheid niets gemerkt.

De zaak van de mensheid

Wat had ik toch? Mijn haar viel uit, mijn keel zag rood en deed zeer, ik had wallen onder de ogen en de maandstonden deden onverdraaglijk pijn. Ik was diep neerslachtig en prikkelbaar; angsten en toevallen besprongen mij als ik alleen was... Ik móest André spreken. Wij hadden elkaar nog tal van keren ontmoet, we hadden ook samen geslapen, maar vermeden steeds over ons beiden te praten. Toch was dat dringend nodig, want doordat ik niet buiten het geld van het inlichtingen-bureautje kon, was ik nog altijd aan Eitel overgeleverd.

Op een avond dat André een boek kwam brengen, trof hij me uitgeput aan.

‘Je bent veranderd, Keetje, je bent je vrolijkheid kwijt, je energie laat je in de steek...’

‘Ik ben ziek maar weet niet wat ik heb. Als ik bij de schilders kom, zeggen ze: wat zie jij eruit, je moet je wat beter verzorgen, kind...’

Opeens snikte ik het uit.

‘André, zo kan ik niet doorgaan, ik kan me niet tussen Eitel en jou verdelen. Het is schandelijk, schandelijk, en jij láát me maar, ik ben voor jou enkel een ding om tegen te oreren! Is dat omdat je weet dat ik heb getippeld? Ik had nog wel gedacht tegen jóu alles te kunnen zeggen.’

‘Keetje, voor mij ben je zo zuiver als een vrouw maar kan zijn: ik kan je toch niet verwijten dat de maatschappij je zo vernederd heeft, je bent een slachtoffer...’

‘Slachtoffer van de maatschappij? Van de mannen! En om de maatschappij te verbeteren laat je mij zo leven.’

‘Als de goede zaak die ik voorsta mij op een dag nodig

heeft, moet ik vrij zijn.'

'Als je mij niet veracht en als je van me houdt, heb je het recht niet mij zo te behandelen, ga dan weg en laat je niet meer zien.'

'Ik had je helemaal niet moeten tegenkomen, ik ben geen man voor vrouwen, wat ik nodig heb is een vriend om samen te vechten. Als ik voor de keuze stond tussen vriendschap en wat een vrouw kan bieden, zou ik geen ogenblik aarzelen.'

'Als je dus de keuze had tussen L. en mij, dan liet je me schieten?'

'L. is wel een medestander, maar de ware vriend met wie je voor een groot ideaal strijdt, ziet er anders uit, en die moet de eerste plaats in je leven innemen.'

'Nou, voor mij niet. Jij bent voor mij de eerste en de enige... alleen vroeger, toen had ik de kleintjes...'

'Je hebt er geen idee van hoe ik moet vechten om mij te verheffen boven mijn liefde voor je - en dat zul je ook nooit begrijpen. De vrouw denkt dat ze zich maar aan een man hoeft te geven om alle andere plichten van het leven te vergeten. Een vrouw wil niet dat je ergens voor leeft, voor een idee... Mijn vader...'

'Je vader is getrouwd en heeft kinderen, en hij heeft meer geld verdiend dan hij zijn hele leven op kan maken.'

'Dat komt omdat hij heeft begrepen dat iemand zonder geld de slaaf van de maatschappij is; en omdat hij geld heeft moeten verdienen zodat hij zich niet aan de zaak van de mensheid kon wijden, heeft hij gewild dat ik over het geld kon beschikken om daar vrij voor te zijn.'

'Dat klinkt prachtig, het klopt als een bus. Intussen wilde je vader niet dat je met de bedienden omging, dat heb je zelf verteld: de liefde voor de proletariërs mocht dus niet van al te dichtbij...'

'Wij moeten ze opheffen zonder dat ze zelf meespreken,

want ze zijn nog onwetend, en wie loon krijgt is afhankelijk.’

‘Onwetend! Dat is het woord dat ik kon verwachten: ik ben zeker ook onwetend? Maar het kan mij niet schelen, André, echt niet. Het gaat er alleen om dat mijn leven ondraaglijk is geworden; als je mij niet een plaatsje in je eigen leven kunt geven, laten we dan uit elkaar gaan. Ik speel werkelijk geen spelletje met je, ik wil je niet uitdagen omdat je van me houdt, maar ik kán zo niet doorgaan, ik ben er even ellendig aan toe als in de tijd dat ik langs de straat liep om mij door mannen te laten oppikken. Ben ik zo miserabel, dat je mij omwille van je ideeën in de goot duwt? Jullie mannen maken mij gek, de een moet me verlaten om een bruidsschat te trouwen, de ander omdat hij zoveel van de mensheid houdt. Dan kan ik Eitel nog beter begrijpen... maar jij, wéét je niet dat het lijden van de mensheid samengesteld is uit het lijden van allemaal verschillende kleine gekneusde mensjes; en als je dan om zogenaamd voor de massa te werken de mensen om je heen ongelukkig maakt, dan heb je óf een hart van steen, óf je huichelt. Jij bent niet hard en ook geen huichelaar - jij bent misleid... Grote God, André, kijk toch eens om je heen; je zit met je hoofd in stelsels en theorieën, je bent een gewaardeerd lid van de samenleving waar je op spuugt en je zit aan alle kanten vast in de vooroordelen ervan, dat is de hele kwestie.’

‘Ik zie weer eens wat 'n gelijk mijn vader had, toen hij zei dat de vrouw onbekwaam was om een offer te stellen, ze denkt alleen aan zichzelf.’

‘Een offer stéllen? Opgeofferd wórdén! En het is niet de samenleving die het offer vraagt, dat ben jij, en wat voor offer... bovendien kende ik de spreuk al, je hebt hem in onze huwelijksnacht een paar keer opgezegd.’

Ik wiste mijn ogen af.

‘Laten we maar ophouden, het haalt niets uit. Mij hebben stelsels en idealen nooit zó vervuld dat ik daardoor ongevoe-

lig werd voor de kwelling en de vernedering waar ik al jarenlang in leef, van zolang ik mij kan heugen... en als de mensen mij met de vinger nawijzen, dan voel ik dat ook...' Ik begon weer te huilen. 'En het ergste is dat onze liefde daaraan stuk gaat, en wát er ook gebeurt, die wond blijft bloeden.' Ik liep zinneloos door de kamer heen en weer, mijn hoofd in mijn handen.

'Luister, Keetje. Ik heb niets in de hele wereld dan alleen mijn ouders en jou; ik houd van je, waanzinnig veel, maar er is in de samenleving zoveel werk te doen, dat we niet alleen aan onszelf mogen denken. Jij maakt me gelukkig - als ik bij jou ben, vergeet ik soms alles. en ben ik alleen in staat naar jou te kijken en te luisteren. Mag ik me daaraan overgeven en mijn oren dichtstoppen voor de noodkreten van de mensen? Het geluk verdooft, het maakt egoïstisch...'

Ik wist niet meer wat ik moest zeggen: hij had gelijk en toch ongelijk, ik kon er geen wijs meer uit... ach wat, we hadden toch zeker recht op een beetje geluk en wat liefde, zonder dat er iets tussen ons stond... en eer ik zou vergeten hoeveel ellende er op de wereld was; als we de barricaden op moesten, zou ik eerder boven staan dan hij... o, het moet schitterend zijn het leven te geven voor een goede zaak, en de edelste was die van de vertrapten: maar daarom kun je nog wel met z'n tweeën zijn...

Zag hij wat er in mijn koortsachtige hoofd omging? Hij sloot me in zijn armen.
'Keetje, liefste, ik hoor toch bij jou, voor altijd...'

Naar Amsterdam

Dankzij André kon ik uitspraaklessen nemen (want ik had nog steeds een zwaar accent) en lessen in geschiedenis en aardrijkskunde: ik wist niet eens dat bruin op landkaarten bergen betekende, geel heuvels en groen laagland. Nadat wij al een hele tijd samen waren geweest, zei hij dat hij Amsterdam eens wilde zien, waar ik zoveel over had verteld.

Toen de trein het station binnenreed begon ik te rillen en trok het bloed uit mijn gezicht weg: ik had niet gedacht dat de indruk die de stad zou maken, waar ik zoveel had geleden, zó sterk kon zijn. André zag mijn emotie en greep mijn handen.

‘Je moet me alles laten zien, dat zal je opluchten.’

Wij betrokken een kamer in het Bible Hotel, vlakbij de beurs waar ik eens had getrommeld en die nu afgebroken werd. De volgende morgen vroeg begonnen wij een grote stadswandeling en André raakte niet uitgekeken op de lange rijen zeventiende-eeuwse huizen.

‘De geschiedenis van die straten en huizen kan ik je niet vertellen, maar wel het verhaal van de generaties kinderen die in de ondergelopen kelders en de sloppen zijn weggekijnd, van de generaties volwassenen die er stijf van het vocht zijn geworden, en de grijsaards die er van ontbering en ellende zijn gekrepeerd. Ik heb in ongeveer alle buurten van de stad gewoond en ik ken de stank van alle riolen.’

‘Maar Keetje, vergeet niet dat zoveel schoonheid ook mensen gelukkig kan maken, en de mensen die hier lopen zien er tevreden en welvarend uit.’

‘O natuurlijk kun je hier gelukkig zijn, maar ik ben het niet geweest. Van de avond dat we over de Amstel de stad

zijn binnengevaren tot de avond dat we, weer over de Amstel, vertrokken zijn, is ons leven een bijna onvoorstelbare reeks gruwelen geweest. Vreemd, in Brussel heb ik steeds heimwee naar Amsterdam gehad, maar nu weet ik dat ik niet terug had moeten keren.'

's Middags gingen wij in een van de grote restaurants op het Rokin eten. De tegenstelling met vroeger was monsterlijk: ik schaamde mij die lekkere hapjes te eten en die uitgelezen wijn te drinken (want André wist te kiezen), maar hij legde me uit dat ik me helemaal niet behoefde te schamen.

'Mijn vader heeft vijftig jaar lang hard gewerkt om een paar honderdduizend frank bij elkaar te krijgen, een fortuintje dus, en we hebben het recht daarvan te genieten. Het leven hoeft niet steeds een korst droog brood te zijn; als het grootste deel van de mensen niet veel méér te eten heeft, dan komt dat niet doordat ik eens een schetsje van 'n schilder koop of een kreeftje eet - een verrukkelijke kreeft overigens, je zou hem alleen al om de kleur opeten, 't is of je licht en vrolijkheid naar binnen krijgt; nee, de kwestie ligt niet zo eenvoudig, want hier helpt geen liefdadigheid maar enkel een grote verandering, een massale strijd. Met een paar kameraden en enkele sociologen die ik ken, willen we een vereniging stichten die zich bezighoudt met het sociale vraagstuk en de verheffing van het volk. We willen dan ook een tijdschrift uitgeven met van alles erin, ook veel kunst. Mijn moeder zegt, dat me dat van de vrouwen zal afhouden, dat is het enige wat háár in het plan interesseert.'

'Als ze iets over mij te horen krijgt, zal ze me wel goed zwart maken.'

'Ik ben van plan haar te zeggen dat jij bij me hoort, een stuk van mijn leven bent.'

En zijn blik, die ik tot aan mijn dood niet zal vergeten, boorde zich in de mijne om mij het vertrouwen te geven dat ik nodig had. Maar ik was bereid om die blik op de bitterste

manier te beantwoorden als zijn moeder tussen ons wilde stoken...

Op zondagmorgen nam ik André mee naar de markt in de jodenbuurt. De uitdragers, ouwe-kleerkopen, sigarenmakers en venters schreeuwden hem zonder ophouden in 't gezicht: 'Kóóp toch... een dubbeltje maar! 't is alleen zo goedkoop omdat het gestolen goed is, 't móet weg!' Ze grimmelden door elkaar, stonden haast opeengepakt en putten al hun slimheid en spraakwater uit om een paar stuiver te kunnen verdienen.

De man van 't zuur staat bij zijn augurken en komkommers in pekkel of azijn en zingt eentonig zijn lied, terwijl hij zijn armen tot de ellebogen in een tonnetje zuur laat verdwijnen, waar hij beurse komkommers uit opdiept die hij per schijf verkoopt. Hij snuit zijn neus tussen zijn vingers, maar kom nou, mijn snot of jouw snot, wat maakt dat nou voor verschil...

Een ander verkoopt haringen per mootje, twee centen 't stuk, en lapjes geroosterd paardevlees. Een klant prikt ze aan een kreupel vorkje, doopt ze in een pot mosterd met peper en azijn, stopt ze in de mond en geeft het vorkje aan de volgende. Dan neemt hij nog wat uitjes en stukken komkommer na, wat met de hand gaat en waarbij het zuur op de straat druipt. Voor twee stuiver heeft iemand weer gesmuld als een vorst...

Op de onderste tree van de steile stoepen, waar het kabeltouw dat als leuning dienst doet een veeg smeer op je handen achterlaat, zitten de oude jodinnen. Hun huid is opgezet, hun ogen tranen, het vuil zit tot diep in hun poriën en over hun haar spant een zwarte doek, waar een witte draad overheen loopt die de scheiding lijkt aan te geven. Daarboven een witte muts, daaronder hun gezicht met tandeloze mond, zwerend en schurfterig. Ze staren voor zich uit of

kijken rond zonder iets te zien, als zinneloos.

André was ervan door elkaar.

‘Moet je hun slappe handen eens zien... die vrouwen zijn hulpeloos achtergelaten in de drek: daarvoor hebben ze nu een leven lang als beesten gewerkt in hopen zonder licht of lucht en tussen de beerputten, daarvoor hebben ze het gemeenste afval gegeten... hun kinderen hebben hen natuurlijk aan hun lot overgelaten, en op zondag schuifelen ze hun trappetje af om even een zonnestraal op te vangen en toe te kijken hoe het leven van hun volk om ze heenwoelt.’

‘Het is zoals je zegt, alleen worden ze niet aan hun lot overgelaten: joden behandelen hun ouders met veel eerbied.’

De kinderen spelen op stoepen en in kelders temidden van walmend straatvuil. De kleine meisjes hebben grote zwarte ogen, het bruine haar sluik of in krullen gedraaid, kromme neus en bleekgele gelaatskleur, ze dragen roze schorten of besmeurde rode jurkjes; de wat ouderen, die al echte vrouwengezichtjes hebben, zeulen met de kleuters. De jongens, met krulhaar en aaneengegroeide wenkbrauwen, spelen met trommeltjes of laten zweepjes knallen. Allemaal gillen en krijsen ze in een taal die voor oningewijden niet te verstaan is: maar ik versta het wél, want ik heb hier vroeger zelf met potten en pannen gestaan. Ze eten krentenkoeken, zuigen aan suikerwerk of doen zich te goed aan zuur...

‘De zon is hier maar schriel,’ vervolgde André, ‘ze glipt eens zo'n nauwe trapkoker of kelderwoning in, zal misschien een raam op tweehoog binnenschijnen, maar krijgt nooit de kans om de mensen eens door en door te verwarmen en die oosterse gezichten wat te bruinen: hun kleur blijft krijterig, net alsof hij uitgelopen is. Wat ontbreekt is de warmte in dit puisterige oosten, een oosten dat geen lucht kan krijgen en naar open wonden en latrines stinkt... je hart krimpt ineen als je het ziet. Wat moeten die mensen geleden hebben, tot ze uiteindelijk karikaturen zijn geworden -

bleekzuchtig, stinkend als een gezwel; en tegelijk, wat een veerkracht moet dat volk hebben, dat het evengoed springlevend is gebleven en zo ongelooflijk hard werkt...'

's Anderdaags reisden wij naar Brussel terug. Toen het rijtuigje dat ons van het station naar huis bracht langs de botanische tuin reed, voelde ik me weer zo gelukkig dat ik uitriep:

‘André, ik zou daar werkelijk niet meer kunnen wonen. Brussel is toch veel vrolijker en die bolle Brabantse tronies hebben zoiets kinderlijks en ruimhartigs over zich, dat ik er meteen vertrouwen in heb...’

De avond besteedden we aan een wandeling rond de Grote Markt om ons de stad weer eigen te maken. Ik was gelukkig, wat was ik gelukkig!

Wimpie

André en ik trouwden niet, ook leefden wij niet samen, maar door de jaren heen bleef onze grote liefde bestaan. Onze lichamen bleven nog even heftig naar elkaar verlangen als in het begin en onze geest stemde mettertijd beter overeen, dankzij de lessen die ik had genomen. Maar wat ik als kind en meisje had doorgemaakt, had hém nooit gekweld. Ook wanneer ik pijn had of ziek was, zei hij steeds dat het een kwestie van wil was of je iets voelde of niet: zelf was hij nooit ziek geweest.

Kinderen hadden wij niet, ik durfde het in mijn positie niet aan. Maar op een winterdag ontving ik een brief uit Amsterdam, die luidde:

‘Beste Kee, ik heb je nu in geen jaren meer gezien. Naatje zegt dat je een heuse dame bent geworden, en ook dat je er vast voor zou voelen een kind aan te nemen. Ik heb er tien, en als je een van m'n jongens wilt hebben, kun je de kleine Willem krijgen. Hij is vijf, goed gezond, vriendelijk en vrolijk van aard. Als het je schikt, heb je hem maar te halen. Je broer Hein.’

De brief greep me sterk aan en toen André 's avonds bij me kwam, begon ik er meteen over.

‘Maar een kind opvoeden, dat is niet zo eenvoudig als je denkt... en je ként dat joch niet eens.’

‘O, daar kun je gerust op zijn, die jongen is in orde, Naatje heeft me eens gezegd dat hij op Hein lijkt... Mijn eigen leven heb ik in de war geschopt, nu kan ik me tenminste aan dat kind wijden.’

‘Natuurlijk is het iets heel moois om voor te leven - laat me tot morgen nadenken.’

's Anderendaags vroeg in de morgen kwam hij zeggen:

‘Haal hem maar, we mogen ons niet onttrekken aan een daad die toch over een heel mensenleven kan beslissen. Ook als we tekort schieten zullen we toch minstens hebben gedaan wat in onze macht lag; en eigenlijk hebben we niet het recht hem in de ellende te laten zitten zonder tenminste iets te probéren.’

Wij gingen getweeën naar het telegraafkantoor om mijn aankomst in Amsterdam te melden.

Ik nam een grote zak snoep en een warme reisdeken voor het jongetje mee, want het was ijzig koud. De sneeuw in de Amsterdamse straten was van boven even ontdooid en daarna toegevroren tot ijs, zodat ik het kelderwoninkje van mijn broer haast niet kon bereiken. Toen ik de deur opende, bleven tien kinderen (waarvan de oudste twaalf was) als versteend van schrik staan, midden in een gevecht. Ze waren halfnaakt, hun haardos was een ragebol, om hun neus en mond was alles rood van ontsteking en goor van vuil, en overall hadden ze brandblaren omdat ze te dicht aan de kachel hadden gezeten of met een gloeiende pook gespeeld. Ze stommelden rond op de vloer, een plankenvloer zo vochtig dat je bij elke stap het water hoorde klotsen. De stank van urine en vocht en de oververhitte, bedorven lucht deden me bijna kokhalzen.

‘Ik ben jullie tante... ik moet de deur even openzetten of ik stik.’

Ik deed hem op een kier. De wind, die gierde als een zweep, blies een wolk sneeuw de kelder in.

‘Mag niet,’ jankte de oudste, terwijl hij de sneeuw met zijn handen opveegde en naar buiten wierp, ‘de deur mag niet open want dit zijn de laatste turven, en als die op zijn, liggen we vannacht te vernikkelen.’

‘Waar zijn vader en moeder? Ik ben jullie tante en ik kom voor Willem. Wie van jullie is Willem?’

‘Hij daar,’ riepen ze in koor en wezen een kleuter aan die op de grond zat met geen andere kleding om zijn blauwe lijfje dan een vod van een hemdje. Hij keek me met open mond aan. Zijn platte neusje was gezwollen, hij had heel mooie lichtblauwe ogen, een groot voorhoofd met een paar builen en zijn hele snoet straalde van nieuwsgierigheid. Waren het zijn ogen of was het 't voorhoofd waardoor zijn vuile, gezwollen gezichtje toch iets lichts kreeg? Hij had steil strogeel haar, echt armenhaar vol ongedierte, en een kort lichaampje met stevige armen en benen die in smalle handen en voeten eindigen.

‘Dus jij bent Willem,’ zei ik, ‘en waar zijn vader en moeder?’

‘Mama is uit wassen en papa zoekt werk.’

Wat een prachtige stem, als bronzen en zilveren klokjes; hij zou heel mooi kunnen lachen... Ik tilde hem op.

‘Kind, wat ben je zwaar!’

Hij kon praktisch niet op zijn benen staan.

‘Dat is 't vocht van de vloer,’ legde een meisje uit. ‘Als hij een beetje heeft gelopen, gaat het over.’

Hij deed een paar stappen, waggelend als een gans.

‘O, daar zou ik bijna vergeten dat ik wat lekkers voor jullie heb meegebracht.’

Ze slokten de snoepjes naarbinnen vrijwel zonder te kauwen.

‘Meer, mevrouw!’

‘Ik ben geen mevrouw, ik ben jullie tante Kee. Maar jullie krijgen alleen nog als je erop kauwt.’

Mijn broer kwam thuis.

‘Hein, ben je daar!’

‘Tjongejonge, wat ben jij een dame geworden, Kee, je zult mijn vrouw nog verlegen maken, want die is alleen met onze eigen soort op haar gemak.’

‘Ja, Naatje heeft me zoiets verteld, jullie jongens hebben

allemaal heel eenvoudig getrouwd.’

‘Had je soms anders verwacht? We waren slecht gekleed, we hadden geen cent, dus we durfden het niet met een beter soort meisjes aan te leggen, die zouden niks van ons hebben willen weten.’

‘O, natuurlijk, zodoende...’

‘Ja, zodoende, zus, dacht je dat het vrije keus was? Ik ben uit Brussel weggegaan omdat die stad, waar ik nooit behoorlijk te eten heb gekregen en ik geen knoop aan m'n hemd had, me tot hier zat. Ik ging terug naar Amsterdam, maar kende geen mens meer. Alleen de meid van mijn baas lachte naar me; ze was niet bepaald een knapperd, maar 's avonds mocht ik in de keuken komen waar ze gebakken spiering en aardappeltjes voor me had, en 's nachts waste ze mijn spullen of verstellde ze. Ik dacht dat ik een parel had gevonden en trouwde met haar. Ze bracht nog wat mee in het huwelijk, die daar...’

Hij wees me op het oudste kind.

‘Dat meisje,’ antwoordde ik opgewekt, ‘ze ziet er leuk uit.’

‘Ja, ze is van mij, hoor, net zo goed als de anderen. Maar het kleine beetje geluk dat ons misschien te wachten had gestaan, is al gauw bedorven door al die kinderen. Gewoon veel te veel. Hoe moet ik die allemaal te eten geven? Mijn vrouw gaat elke dag uit wassen en als ik ook werk heb lukt het wel, maar nu... 't is hier niet beter dan elders, je hebt de dure stook, en nou ja...’

Een schouderophalen voltooide zijn overzicht.

‘Allà, ik heb tenminste mooie kinderen. Hoe vind je de kleine?’

‘Hij ziet er nu niet op zijn voordeligst uit.’

‘Nu ja, zijn neus is wat gezwollen, maar je kunt me geloven, 't is een best kereltje, je zult er plezier aan beleven.’

Toen zijn vrouw die avond terugkeerde, sprak ze weinig. Ze keek me de hele tijd sluw en een beetje boosaardig aan.

Verschillende keren zei ik:

‘Als jullie me dit kind geven, mag je het niet meer terugvragen; het zou vreselijk zijn als het weer in armoede verviel.’

Toen Hein me naar mijn hotel bracht, herhaalde ik mijn dringende vraag dat hij me zijn zoontje werkelijk voor altijd moest afstaan.

De volgende morgen kocht ik kleertjes voor Willem. Ik maakte hem schoon en stak hem in zijn nieuwe pakje: hij lachte van trots en opwindning, en inderdaad, het was een volle, klinkende lach... Zijn moeder werd almaar zwijgzamer en toen ze haar kind netjes gewassen en gekleed zag, trof mij in haar ogen een verschrikkelijke en onverwachte uitdrukking - die van een verterende nijd, alsof ze haar kind liever in kommer en ellende zag ondergaan dan het gelukkig te zien bij anderen. Het was de uitdrukking van een tiran die over leven en dood van de mensen kan beschikken en in staat is voor puur genoeg hun dood te kiezen. Ik was voor die vrouw zo bang, dat ik haar zei het jongetje liever bij hen achter te laten, als ze hem tóch niet van ganser harte hadden aangeboden.

‘Praat toch geen onzin,’ antwoordde Hein. ‘Je kunt toch niet verlangen dat ze zit te lachen als een van de kinderen voorgoed het huis verlaat.’

We kwamen overeen dat ik elke maand zou schrijven en dat Wimpie tweemaal per jaar een weeklang bij zijn ouders zou logeren. Mijn broer begeleidde ons tot het station, hielp ons in de trein, en toen vertrokken we. Het was een hele opluchting voor me dat ik de brandende blik van mijn schoonzuster niet meer zag.

Tijdens de reis gaf een dame het jongetje een sinaasappel; het arme kind wist niet wat dat voor iets was en zette er meteen de tanden in. God, wat een gezicht zette hij...! toen ik de sinaasappel had gepeld weigerde hij ervan te eten, uit angst dat die nog steeds bitter zou zijn. Ook wilde hij niet

dat ik zijn neus snoot.

‘Nee, dat prikken doet pijn!’

‘Maar ik prik je niet!’

Het kostte mij de grootste moeite hem over te halen en toen ik het tenslotte zonder prikken had gedaan, keek hij stomverbaasd, niet wetend of hij moest huilen of lachen.

Bij de aankomst in Brussel sliep hij. Ik legde hem in de armen van een kruier die hem in een rijtuig tilde. Toen ik me verontschuldigde dat het kind in zijn broek had geplast, antwoordde hij:

‘O mevrouw, dat betekent niets, hij is nog maar een kind en tot vijf of zes jaar doen ze het allemaal!’

Aangezien het bij onze thuiskomst nog maar zes uur was, kon ik de verleiding niet weerstaan Willems haar met het oog op 't ongedierte kort te knippen, zijn hoofd te wassen, en het bad vol warm water te gieten om hem lekker in te zepen. Hij vond het heerlijk en toen ik hem in z'n blootje onder de dekens stopte, rolde hij van plezier van de ene kant van het bed naar de andere. Zijn ogen straalden en hij riep:

‘O tante, wat fijn, wat fijn!’

Hij sloeg zijn armpjes om mijn hals en drukte zich tegen mij aan.

‘Het is hier zó mooi, tante... mag ik hier echt blijven?’

‘Ja schatje, dit is jouw huis, en morgen zie je oom.’

‘Heb ik een oom?’

‘Ja, een oom met een baard.’

‘Papa heeft alleen 'n snor. En trapt oom naar me, als hij binnenkomt?’

‘Welnee, jongen, hij zal je een pakkerd geven.’

‘Dan is het goed.’

‘Wacht, je moet nog even een plasje doen, want dit mooie bed mag je niet nat maken; kom maar, hier is het potje.’

‘Maar daar kan ik toch niet in plassen, tante, daar staan bloemen op.’

‘Kom maar gerust, het is ervoor gemaakt.’

‘En bewaart u dat in dat mooie kastje?’ vroeg hij, toen hij zag dat ik de pot in het nachtkastje deed.

Twee minuten later sliep hij.

Toen ik de volgende morgen ontwaakte, zat hij rechtop in bed en staarde me verbaasd aan.

‘Weet je niet meer, Wimpie? Je bent bij tante Keetje, je woont hier nu.’

Hij wilde metten weer in bad, en dan hard afgedroogd worden.

‘Hè, wat lekker, tante...’

Wij gingen de trap af en voor het eerst zag hij de eetkamer. Hij bleef in verbijstering stilstaan.

‘Alweer een kamer! Is die ook van ons?’

‘Ja, hier eten wij.’

Ik zette hem op een stoel die ik met wat grote boeken had opgehoogd. De melk met een beetje suiker erin, de boterhammen met ontbijtkoek, zijn kopje, zijn bordje, niets ontging hem: in zijn stem en gezichtje lag zoveel opgetogenheid, dat het mij recht naar het hart ging - het leek hem of hij in een sprookje was beland. Na het ontbijt liet ik hem de zitkamer en de keuken zien.

‘Tante, weet u zeker dat ik hier zomaar mag wonen?’

‘Ja, en zolang als je wilt.’

‘En wanneer komen Catootje en Keesje? Want die moeten dat dan ook allemaal hebben.’

‘Dat spreekt vanzelf, ze komen vast al gauw.’

Ik liet hem ook nog de zolder zien, waar een oud kachelkje en wat blikken pijpen lagen. Hij begon er meteen mee te slepen:

‘Ha, hier ga ik werken, net als papa. Ik wil ook smid worden.’

In de zitkamer, waar ik ook mijn boeken en mijn naaima-

chine had staan, begon hij geestdriftig op de canapé rond te springen tot de veren het bijna begaven. Ik zag een beetje op tegen de eerste ontmoeting met André: de jongen zag er ondanks de schoonmaakbeurten nog altijd armelijk en verwaarloosd uit, en zijn kortgeknipte hoofdje maakte hem er niet mooier op - zijn gezwollen neus was nog altijd het eerste wat opviel. En zoals ik verwacht had, bleef André lang naar hem kijken, om tenslotte te zeggen:

‘Nou, bepaald mooi is hij niet!’

‘Dat trekt wel bij; had je hem thuis gezien, zoals ik, dan had je hem niet genomen.’

‘En je ziet zo dat hij uit een slop komt.’

‘Daar heb je gelijk in, het is het stempel van de armoede... zoals ik zelf ook heb gedragen, maar dat gaat op den duur over, dat wordt uitgewist.’

‘Nu ja, het is ook maar de eerste indruk.’

André probeerde met Wimpie te praten, maar het ging niet.

‘Wat zegt hij, tante? Die oom kan niet praten...’

‘Ook al zoiets moois, een kind waarmee ik geen woord kan wisselen.’

‘Dat is een kwestie van een paar maanden, hij zal gauw genoeg wat Franse woordjes opsteken.’

Twee dagen later, toen het kind helemaal op zijn gemak was en zich natuurlijk gedroeg, ging ik het voorstellen aan André's moeder, die geleerd had in onze verhouding te berusten.

‘Het is een zware last die u daarmee op de schouders hebt genomen, u zult dat kind boven alles en iedereen gaan liefhebben, en denkt u maar niet dat u daarvoor beloond zult worden. Op dankbaarheid hoeft u in deze wereld niet te rekenen, o hemel nee!’

‘Maar ik vraag ook niet om dankbaarheid of beloning.’

Mijn beloning is het kind zelf, en dat ik er een man van mag maken. Ik geloof ook wel dat het zal lukken, hij heeft een goed karakter.'

'Zou hij wel intelligent zijn? Hij kent alleen maar Vlaams. Enfin, als hij intelligent is merken we dat gauw genoeg, dan spreekt hij met 'n paar weken Frans. U wist tenslotte ook niets, mijn zoon heeft u lessen laten nemen.'

'Ik wist niets, nee, omdat mijn moeder niets wist. Ze hebben haar, van haar achtste jaar af, op een krukje gezet met een kantkussen vóór zich; het enige wat ze haar hebben bijgebracht was de rozenkrans en een paar litanieën.'

'Maar moeder,' kwam André er tussen, 'in een paar weken Frans spreken... weet u niet meer dat ik er járen over heb gedaan om Duits te leren?'

'Nu ja, Duits!' riep ze.

Toen wij op straat stonden, zei ik André:

'En laat je nu niet wijsmaken dat Willem dom is wanneer hij niet in een paar weken Frans kent; en ook niet, dat ik minder van je houd wanneer ik ook aan die jongen hecht...'

'Ach welnee, die ideeën van moeder... we zullen alle drie van elkaar houden.'

Op dat ogenblik lag in zijn gezicht zo'n goedheid, zo'n innige liefde, dat ik duizelig werd van geluk.

'Kom, André, als we eens met z'n drietjes naar het bos gingen. Wimpie is nog nooit buiten de stad geweest; we wandelen wat en gaan met hem naar het melkhuisje...'

En wij namen de tram naar het Terkamerenbos.

Chicanes

Na ongeveer een week kreeg ik een brief van Wimpie's moeder, waarin ze schreef hoe pijnlijk het wel voor haar was, dat haar ene kind van alles kreeg en de anderen niets. Ze vroeg of ik hun niet wat kleren en geld kon sturen. Ik zond twintig frank.

Een week nadien weer een brief, nu voor de huur: ik zond opnieuw een briefje van twintig frank.

Een week later hetzelfde liedje: ze moesten verhuizen en een voorschot op de huur betalen - ik zond nu nog maar tien frank. De week daarna lag er alwéér een brief om geld!

Nu antwoordde ik dat ik ze ontlast had van de zorg voor een kind dat anders zijn leven lang onder de armoe gebukt zou zijn gegaan, maar dat het me onmogelijk was om méér te doen en dat ik zelf van de welwillendheid van een ander afhing. Met kerende post werd meegedeeld dat ik de jongen dan maar terug te brengen had. Ik antwoordde dat ik het niet zou doen: ze hadden mij het kind afgestaan, ik was me aan hem gaan hechten, hij bloeide helemaal op en was gelukkig, hij zong en danste de hele dag. Het moest voor ouders onmogelijk zijn, schreef ik, hun kind in koelen bloede terug te stoten in de misère waar hij als door een wonder aan ontsnapt was, en dat alleen omdat ze mij niet konden exploiteren, zoals ze hadden gewild; en bovendien, dat het niet alleen om Willem zelf ging, maar ook om zijn kinderen, later, want hij zou de eerste Oldema zijn die z'n volle kans in het leven kreeg. André had Wimpie's toekomst zelfs in zijn testament veilig gesteld en zou hem levenslang behandelen als was hij z'n eigen kind geweest.

Het antwoord luidde dat zij daar niets mee te maken had-

den, en dat het absoluut onverdraaglijk was dat de één in weelde leefde en de overigen in armoede: hij moest en zou terug.

Antwoord: 'Jullie zijn monsters en ik sta hem niet af.'

Ik had geen leven meer, elk moment van de dag vreesde ik ze te zien verschijnen. Ze hadden geen geld voor de trein maar toch, na twee maanden kwam mijn broer in Brussel en samen met Naatje drong hij het huis binnen. Ik greep hem bij de schouders en poogde met alle macht hem de deur uit te werken - spreken kon ik niet meer, mijn keel was als toegeschroefd. Ik nam het kind op schoot en omsloot het met beide armen. Hakkelend wist ik met vervormde, rauwe stem uit te brengen:

'Je durft het, je durft te komen en het kind van me af te nemen om het in de ellende terug te trekken. Je hebt het gedurfd, ja, je eigen kind gebruiken om mij te exploiteren, en omdat ik daar niet op inga neem je het terug, zonder een greintje medelijden, wat kan het jóu schelen... Maar kijk tenminste, kijk wat hij nú is, en denk eraan wat hij vroeger was...'

'Hij is mager geworden.'

'God, mijn God, hij is niet meer opgezwollen, nee, hij krijgt eindelijk spieren...'

Met een enkele handbeweging ontdeed ik hem van zijn kleren.

'Kijk dat huidje, die haren, dat gebit... kijk toch, wat een schat van een kereltje, en jullie willen er weer een ondervoed monstertje van maken, als vroeger...'

Wimpie huilde.

'Ik wil niet weg, tante!'

'Mijn vrouw geeft me geen rust meer, ze kwijnt weg, ze zit dag en nacht te huilen.'

'Dat is komedie! Als ze mij kon plukken, zou ze maar wát blij zijn als hij hier bleef.'

‘Nu ja, dat wil ik niet ontkennen, een mens wil beloond zijn.’

‘Is de beloning dan niet dat het kind gelukkig is?’

‘Maar het is geen leven meer met mijn vrouw... en trouwens, zelf heb ik het altijd best kunnen stellen zónder alles wat hij hier heeft, dus hij zal het ook wel kunnen... en nog wat, hij is tenslotte ons kind, nietwaar, Wimpie? Ga je fijn met papa mee?’

Wimpie klampte zich aan mij vast.

Drie dagen lang lieten André en ik het kind niet uit het oog en we praatten net zo lang tegen Hein aan, tot hij per slot van rekening zonder kind naar huis terugkeerde.

De eerste dagen kwam er geen nieuws, maar toen ontving ik een brief van mijn schoonzuster: zij zou het geld van de huur gebruiken om zelf haar kind te komen halen. Ze was onverbiddelijk. Ik zond haar honderd frank en smeekte, Wimpie tenminste tot na de zomer bij me te laten: ‘Hij gaat nu eerst een paar maanden naar zee, dan zal hij beter gehard zijn tegen het bestaan dat hem wacht.’

Ik kreeg geen antwoord, maar zij kwam tenminste niet opdagen.

Het verlies

In de maand juni reisde ik met de jongen naar Walcheren, waar ik vlak bij het strand een boerenhuisje had gehoord. Ik had een strandpakje voor hem genaaid en toen ik hem dat de eerste morgen aantrok, vroeg hij verbaasd:

‘Tante, kleden de mensen zich hier zó? Moet ik hier echt in lopen? Ik heb niet eens kousen aan, en jij wel...’

‘O, maar aan het strand doe ik die uit, dan gaan we met z'n tweeën pootjebaden.’

Ik gaf hem een schepje en een emmertje, waar ik een handdoek in deed. Ik wilde dat hij de zee in één keer in al haar grootheid zou zien, dus klommen we eerst een hoog duin op.

‘Daar!’ riep ik toen we boven waren.

Hij hijgde naar lucht en kon eerst geen woord uitbrengen. Toen zei hij:

‘Da - da - dat is wa - wa - water, tante... blauw water, en groen, en - en - en nog wat anders...’

‘Zeegroen heet dat,’ zei ik, ‘en violet. En nu naar beneden!’

‘Nee tante, nee, daar beneden kun je niet lopen, daar komt de zee op je af, kijk maar, ze komt naar voren.’

‘Ja, maar ze gaat weer terug, zie je wel?’

‘Hoe kan dat nu?’

‘Dat vertel ik je later wel eens. Kom, we gaan naar het strand en straks zoeken we samen mosselen tussen de stenen.’

Wij klommen omlaag. Hij was eerst heel voorzichtig uit angst dat het water ons zou overvallen, maar een paar minuten later was dat natuurlijk over en kon hij zijn geluk niet

op: het warme strand, de schelpen... tussen de golfbrekers zochten wij onder de stenen mosselen tot wij het emmertje vol hadden. Opeens week Wimpie gillend terug, hij klauterde achteruit de golfbreker op en zwaaide met zijn ene been alsof hij naar iets trapte.

‘Tante! Tante!’

Ik zag dat een grote krab met open scharen op hem afkroop; ik greep het dier en deed het in het emmertje.

‘Daar hoef je niet bang voor te zijn, zo'n beestje. Het is juist bang voor jón en wil zich verdedigen... we zullen hem koken en vanavond opeten.’

‘Opeten? Maar tante, dat is *infâme*,’ zei hij op z'n Frans.

‘Wat zeg je daar voor woord? Dat heb je van oom!’ riep ik uit, maar tegelijk dacht ik: dat jochie heeft eigenlijk nog gelijk ook.

‘Kom, we gaan het water in.’

Ik deed mijn kousen uit, en Wimpie's strandpakje. Hand in hand liepen wij een paar stapjes de zee in. Hij had zijn vertrouwen teruggekregen en schaterde het uit wanneer de branding ons in het gezicht spatte. Van blijdschap en opwinding begon hij te stotteren en zijn huid was nu zo fijn, zijn haar zo blond, zijn blik zo helder, dat het leek of hij in één verband thuishoorde met het gouden zand, het zilverachtige water en de lucht vol geuren. Hij was op dat moment de levensvreugde zelf.

Maar die vreugde is niet voor mij, dacht ik. Ik mag een paar maanden toezien en meehelpen wanneer dat zieltje opengaat en dan... dan zal het zich in het donker van de stegen weer sluiten en niets kan ik ertegen doen, niets...

Wimpie zag mijn gezicht betrekken en begreep het niet.

‘Tante, waarom bent u boos, ik heb toch niets gedaan?’

‘Natuurlijk niet, schatje, en ik ben ook niet boos, ik had alleen eventjes pijn. Het is al over.’

De maanden aan zee waren voor hem één groot feest. Met

de andere kinderen bouwde hij fort en maakte hij taartjes van zand, en toen André er tijdens zijn vakantie ook was, reden wij in een janplezier het hele eiland rond. Wimpie's trots was, dat hij naast de boer mocht zitten die de wagen mende, maar toen ook een meisje in Walcherse dracht de wagen binnenkwam, moest hij naast háár: zij mocht zijn speelgoed vasthouden en elk ogenblik vroeg hij zuurtjes om haar ook iets te kunnen geven. 't Was een en al zonlicht en zeelucht, soms zo diep en rijk dat hij midden op de dag insliep en dan was het mij even zoet als smartelijk om hem in mijn armen te hebben.

Na vier maanden moesten wij wel terug naar Brussel, waar ik al een brief vond liggen: de ouders zouden deze keer samen verschijnen om hem mee te nemen. Ik antwoordde dat ik hun mijn huis ontzegde maar dat Naatje kon komen.

Ik maakte een groot pak van Wimpie's kleren (alleen zijn manteltje met capuchon hield ik) en gaf het Naatje en de meid mee, die met het kind tussen zich in vertrokken. Uit het venster van de benedenverdieping leunend, zag ik hoe ze zich verwijderden. Vlak voor de hoek keerde het kind zich om, zwaaide zijn armpje en riep:

‘Ik kom terug, hoor, tante, heel gauw al! Niet huilen, ik ben je Wimpie toch...’

Hij deed een paar passen in de richting van het huis; Naatje greep hem bij de arm en trok hem de hoek om.

Was de maat nu eindelijk volgemeten? Was het eindelijk genoeg? Ons gezin was nu voorgoed uiteen, we waren vervreemd of elkaar vijandig... en het arme kind, hij ging me zo aan het hart dat ik zelfs niet meer kon huilen...

André had niet bij het afscheid aanwezig willen zijn, maar de meid merkte dat hij zich bij het station verdekt had opgesteld om Wimpie nog eenmaal te zien; toen glipte hij weg en kwam naar me toe. We spraken geen woord. 's Avonds at

ik bij hem thuis, waar zijn moeder luidkeels verzekerde dat dit nog de beste oplossing was en dat ik nooit dankbaarheid had mogen verwachten.

‘Tranen zijn verspild, mijn lieve juffrouw. Wat dacht u dán, waarvoor de ouders u dat kind hadden gegeven?’

‘Dat hij niet in die verschrikkelijke misère zou hoeven blijven... André en ik zouden een man van hem hebben gemaakt.’

‘Puh...! ikzelf, wanneer ik iets van de mensen wil hebben, begin met die mensen te kopen. Wat voor reden hebben ze om iets voor je te doen? Je moet ze kopen, anders zit er niet op, en ze zijn te koop.’

André zat met zijn neus vlak boven zijn bord en hield zijn hand om de lepel gekneld.

‘Wat heb je, André? Je éét niet... ik zal oesters voor je laten halen.’

Ze drukte met haar voet op het belknopje dat onder de tafel was aangebracht, en luidde alsof het huis in brand stond. Filomeentje verscheen.

‘Filomeentje, haal eens een dozijn oesters voor meneer, hij éét maar niet vandaag...’

‘Nee moeder, laat maar, ik heb geen trek in oesters.’

‘Jawel, natuurlijk wel! En u ook? Dat zal u goed doen, dan vergeet u alle verdriet. Anderhalf dozijn dan maar, Filomeentje.’

‘Nee, nee, en nog eens nee! Moeder, we lusten nu geen oesters... altijd dat éten in dit huis!’

Hij weigerde ervan te nemen. Ik at er vier, zijn moeder nam de overige.

Bij het naar huis lopen leek het of wij ons voor elkaar schaamden, en heel zacht fluisterde André toen:

‘Wat kan ik eraan doen? Je kunt je moeder niet uitkiezen.’

Toen André weg was, begon ik weer te lezen in Heine op dezelfde bladzijde waar ik het boek had gesloten toen Wim-

pie in huis was gekomen, midden in de winter, en nu was het al herfst... Maar mijn bitterheid verdroeg zijn spot niet en ik legde het boek weer weg.

‘Die sterven van de honger’

Mijn schoothondje Beessie had ik onder mijn mantel van otterbont genomen; alleen zijn snuit stak eruit. Het was ondanks de nattigheid zacht weer, en omdat het diertje de hele winter in huis doorbracht, wilde ik het wat frisse lucht laten opsnuiven. Terwijl ik onderweg tegen het hondje, dat overal bang voor was, geruststellend liep te praten, zag ik een met zand beladen handkar waar drie woeste, haveloze, uitgemergelde honden voor gespannen waren; ze rekten hun magere halzen uit naar een slagersknecht die ergens vlees bezorgde, en naast de kar strompelde een vrouw die er even verwaarloosd en armzalig uitzag als haar dieren. Op de honden wijzend, zei ik Beessie:

‘Kijk, die sterven van de honger...’

De vrouw had me gehoord en terwijl ze in razernij de kar voortduwde, hitste zij de honden op mij aan, bleef mij volgen en schold:

‘Ja, mooie madam, zo is het, wij sterven van de honger, ik, die je helemaal niet meegeteld hebt, net zo goed als mijn honden en als je wilt weten sinds hoelang we niet gegeten hebben, nou, sinds gistermiddag niet! Van zes uur vanmorgen af trekken wij al met de kar rond, we voelen onze voeten niet meer, maar geen mens die een emmertje zand wil kopen... en als we nog vissen hadden, of mosselen, dan konden we onze eigen waar opeten, maar zánd... jawel, wij sterven van de honger, wij zijn stervende, en jij komt ons dat nog eens vertellen, o wat goed ben je toch voor ons! Maar je zegt het niet om ons te helpen, en áls jullie het doen, dan is die hulp nooit veel bijzonders... ja, zo'n boutje als jij bent dat zou de beesten passen, ze zouden geen flintertje vlees op

je botjes laten zitten... en zelfs het mormel dat je onder je mantel van minstens vijfhonderd frank hebt, zou er glad dóór gaan, met huid en haar, en God, ik zou het zelf ook nog vreten...'

Zij ging maar door haar honden aan te vuren; de voorbijgangers bleven staan kijken. Beessie liet de tanden zien, hoe bang hij ook was, maar zelf was ik niet zo dapper: ik haastte me zo snel ik kon naar huis. Ook toen ik stond te wachten tot de meid zou opendoen, bleef de vrouw schreeuwen:

'Een mooi huis, precies op maat voor zo'n mooie dame... de kachel zal binnen wel lekker ronken, niet?'

Haar scheldwoorden mengden zich met snikken; de honden lagen hijgend in de modder.

'Virginie, geef die beesten wat te eten en geef de vrouw twee frank.'

'Mevrouw weet het misschien niet, maar dat wijf is aan de drank, tien centiem zijn genoeg.'

De vrouw bleef schelden.

'Virginie, zorg dat ze ophoudt of ga anders naar de politie... nee, nee, dat niet! Maar ze moet ophouden...'

'De politie is anders het enige middel om zo'n mens het zwijgen op te leggen.'

'Het kan me niet schelen, ik ga naar binnen.'

In mijn kamer merkte ik dat de vrouw me bleef achtervolgen, ook nu ze weg was... 'je mantel van minstens vijfhonderd frank,' had ze gezegd... hij heeft het viervoudige gekost, maar vijfhonderd frank waren voor haar al een immens fortuin... en waarom heb ik dat gezegd: 'Die sterven van de honger...' ook zónder dat had ik in mijn kast het geld klaarliggen om mijzelf vol te hangen met strikjes en prulletjes, of om kantjes te kopen voor vriendinnen die ze helemaal niet nodig hadden...

'Die sterven van de honger...' waarvoor dat onvruchtbare, stenen medelijden? Waarvoor die tranen in mijn ogen? Om-

dat ik de haat en de honger verraden had? Omdat ikzelf die vrouw had kunnen zijn?

Bevangen door een panische angst probeerde ik mijn verleden voor eens en altijd van me af te schudden, het uit mijn leven te scheuren met al zijn vernedering en woede...

Maar nee.